

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

БИБЛИОТЕКА
ПО СЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић

Аутор појавора
Др Жарко Димић

Припрема и ѿрелом
Татјана Цавнић

Дизајн корица
Павле Бајазет

СЛАВКО ГАВРИЛОВИЋ

СРБИ
у
ХАБЗБУРШКОЈ
МОНАРХИЈИ
(1792–1849)

Друго издање

Нови Сад, 2021.

Садржај

Културно-политички развитак Срба у Хабзбуршкој монархији од краја XVIII века до Револуције 1848	7
Срби у Револуцији 1848–1849	33
Именски регистар	183
Географски регистар	197

КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧКИ РАЗВИТАК
СРБА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ
ОД КРАЈА ХVІІІ ВЕКА ДО РЕВОЛУЦИЈЕ 1848.

Политички живот код Срба у Монархији у време дуге, реакционарне владавине Фрање I (1792–1835) био је сасвим пригушен и сведен на уску црквено-школску проблематику. Што се тиче културног живота, он није остао без трајних резултата, иако се развијао у сенци Фрањиног и Метерниховог апсолутизма и конзервативних назора карловачког митрополита Стевана Стратимировића (1790–1836).

У доба Марије Терезије и Јосифа II угарски Срби су имали доста развијено основно школство као и понешто нижих гимназија. Но, правих гимназија и учитељских школа није било, па су српска деца морала похађати католичке и протестантске гимназије, што је у време борбе против уније било непожељно и са верског и са национално-политичког становишта. Зато је грађанство желело сопствене средње школе, па је својим средствима, а уз подршку митрополита Стратимировића, основало гимназију у Карловцима 1791/92. и у Новом Саду 1810/16. Када се оснивањем учитељске школе у Сентандреји 1812. и њеним преношењем у Сомбор 1816. дошло и до „Србског педагогијума”, створена су значајна расадишта српске световне интелигенције која ће постепено улазити у културно-политички живот и на темељима рационализма XVIII века као и либерализма своје епохе повести борбу за национални и културни препород Срба у Монархији.¹

¹ О средњим школама код Срба: К. Петровић, *Историја Српске православне велике гимназије карловачке*, Нови Сад 1951; В. Стајић, *Српска православна велика гимназија у Новом Саду*, Нови Сад 1949; *Споменица Учитељске школе у Сомбору 1778–1953*, Сомбор 1953.

Митрополит Стефан Стратимировић

Иако се залагао за развитак школства, митрополит Стратимировић му је желео дати конзервативни тон и подредити га својој односно црквеној контроли. Оснивањем богословије у Карловцима и клирикалних школа при епископијама, желео је да подигне културни ниво свештенства које би било носилац конзервативног национализма, култа Русије и одбране православља од уније која ни после Јосифовог патента о толеранцији није престала да угрожава православну цркву, нарочито у области Великог Варадина и у Далмацији. У настојању да школе веже уз цркву и у њима очува народни односно славено-србски језик и ћирилицу, Стратимировић је пружао отпор германизацији која се путем немачких школа и језика спроводила међу Србима у

Лукијан Мушицки

Војној граници. С друге стране, пружајући отпор учитељским школама, које је помагала држава, и дајући предност школовању учитеља у клирикалним школама, он се сукобљавао с рационалистима на челу с инспектором српских школа Урошем Несторовићем, који су желели школу ослобођену од утицаја цркве и модернију наставу која би српску интелигенцију лакше укључила у савремена друштвено-политичка збивања, али у духу потпуне лојалности према „превишњој” хабзбуршкој кући у чијем је интересу Несторовић предано вршио конфидендтску службу, потказујући своје противнике као русофиле опасне за Монархију.²

² Д. Руварац, *Урош Несторовић и његов рад као главног школског надзорника*, Архив за историју Карловачке митрополије 4, 1914; С.

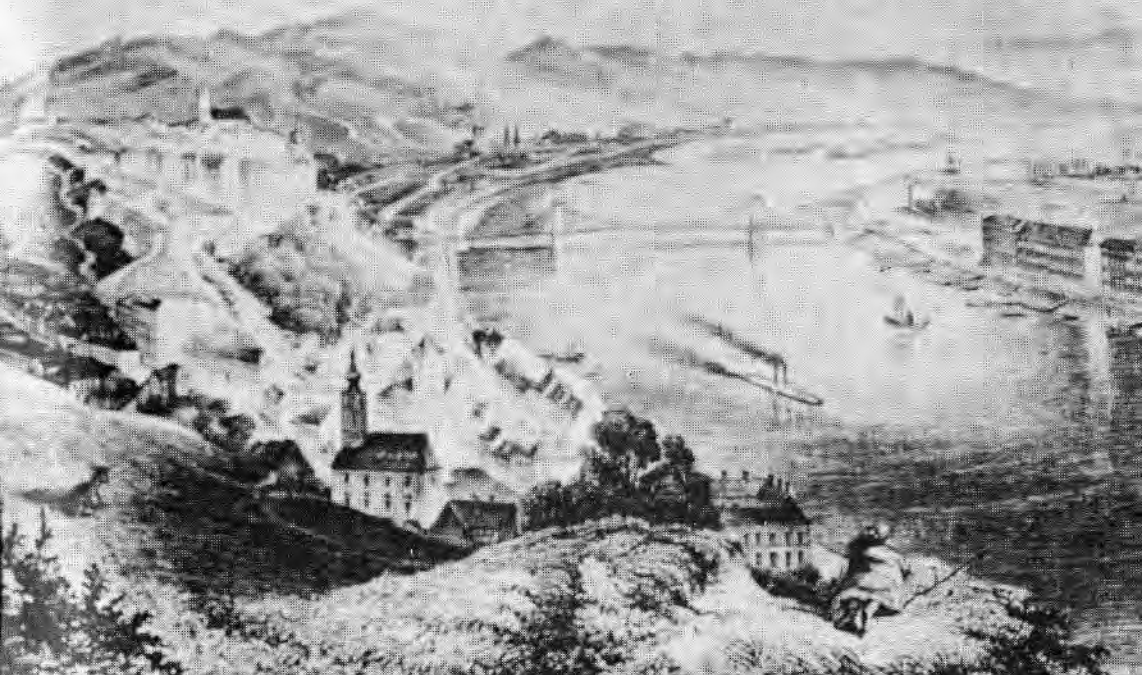
На прелазу из XVIII у XIX век дошло је до померања српског културног центра из Беча у Пешту, а затим и у Нови Сад. Због појачане цензуре, нарочито после 1807. године, Беч је постао непогодан да и даље буде културно средиште Срба, иако се баш у то време у њему развијају славистичке науке и активност Вука Караџића. Покретање и издавање српских новина у Бечу наилазило је на велике тешкоће: *Сердскија новини* Маркидеса Пуља излазиле су само 1791–92, *Славеносердскија вједомости* Стефана Новаковића само 1792–94, а *Новине сербске* Димитрија Давидовића и Димитрија Фрушића једва су напуниле деценију (1813–22) кад су забрањене.³

Струјање према Пешти узело је маха кад је 1796. године Стефан Новаковић своју, од Курцбека прекупљењу ћирилску штампарију из Беча пренео у Будим и продао Универзитету заједно са привилегијом на искључиво штампање српских књига, што није могло проћи без окупљања српске интелигенције у Будим и Пешту.

Не треба губити из вида ни чињеницу да су пештански и други вашари по Мађарској привлачили на стотине трговаца и занатлија српске народности из свих крајева а нарочито са подручја данашње Војводине и Славоније, те да је Дунав најбоље повезивао Нови Сад, Вуковар, Земун,

Гавриловић, *Избор из њрејиске Грѣиорија Гершића са Урошем Несѣоровићем* (1811–1812), Годишњак Филозофског факултета Нови Сад 13 (1970), 145–162; Ђ. Рајковић, *Изборни сѣиси*, Нови Сад 1950, 23–36; Ђ. Слијепчевић, *Сѣеван Сѣрашѣимировић*, Београд, 1936, *passim*.

³ Ј. Скерлић, *Истѣиријски ѣреплед срѣске шѣтамѣе 1791–1911*, Београд 1911, 2–5; С. Шумаревић, *Сердскија новини 1791–1941*, Београд 1941; С. Гавриловић, *Прилоѣ истѣирији ѣрвих срѣских новина Маркидеса Пуља*, Годишњак Филозофског факултета Нови Сад 11 (1968), 63–68; исти, *Димитѣрије Давидовић о свом најѣушѣању Аусѣирије 1821. ѣодине*, *Истѣиријски часопис* 18 (1971), 289–292.

Будим

Панчево и индиректно и Осек и друге градове са Пештом, Будимом и Пожуном, средиштима не само радиности и трговине у Угарској, него и жариштима мађарског и словачког националног покрета. Најзад, у њима су била и седишта врховних угарских дикастерија – Намесничког већа и Коморе те Цензорског звања и Школског инспектората, којима су Срби морали да се обраћају ради својих верских, школских, економских и литерарних послова. Ту је, наравно, улогу имао и Пештански универзитет, на који су богатији грађани слали своје синове на студије, нарочито на студије права и медицине.

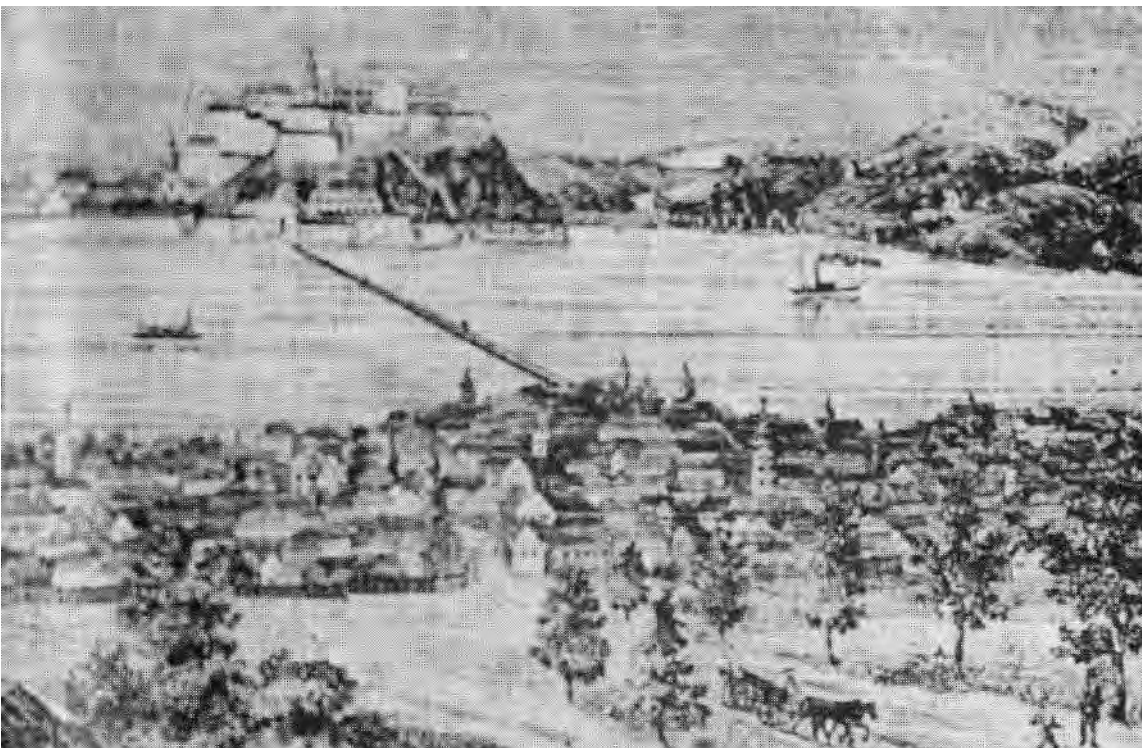
У присној вези са будимско-пештанским развијао се и новосадски културно-политички центар као једно од најзначајнијих средишта српског грађанства у Монархији.

Еснафско писмо са панорамом Новог Сада

Са преко 20.000 становника, стотинама дућана и трговина свих врста, јаким занатством, развијеном житном трговином и речним саобраћајем на северу до Пеште и Беча, а на југозападу до Карловца и Јадрана, са живим везама са Србијом, Нови Сад је имао најповољније услове да постане трајан културно-политички центар Срба у Монархији. Доста развијено школство, а нарочито српска гимназија, омогућили су окупљање интелигенције на челу са познатим славистом Павлом Шафариком, Георгијем Магарашевићем, Милованом Видаковићем, Јованом Пачићем, Стефаном Вујановским и Јованом Хаџићем-Светићем – професорима, књижевницима и другим јавним радницима. У првој половини XIX века Нови Сад је имао две српске штампарије

(Јанковићеву и Каулицијеву), посебне књижаре, читаоницу, доста приватних учитеља страних језика, стрељачку дружину и дилетантске позоришне трупе.⁴

Нови Сад и Петроварадин

Значајан моменат у развоју српске интелигенције и културе наступио је 1825/26, покретањем *Летописа* и стварањем Матице српске. Било је то дело пештанског и

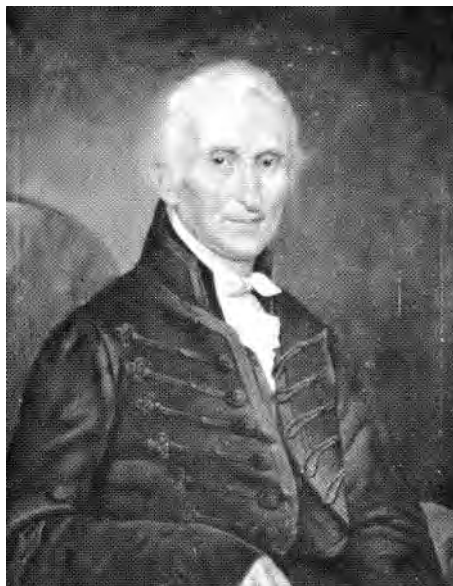
⁴ Видети: В. Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада* 1, 2; исти, *Привреда Новог Сада*; исти, *Новосадске биографије* 1–7; Нови Сад (колективна монографија), 1963.

Поглед на Каменицу (прва половина XIX века)

новосадског културног центра. Наиме, године 1825, новосадски професор Георгије Магарашевић покренуо је *Летопис* као часопис око којег ће се окупљати српска интелигенција, али се одмах суочио са оскудицом новца па је изгледало да ће часопис морати да обустави. То је покренуло групу српских трговаца у Пешти с Јосифом Милуком на челу, родом из Трпиње код Вуковара, да својим новчаним прилозима створе Матицу српску као друштво за издавање *Летописа*. Први председник Матице српске постао је Јован Хацић-Светић, који је изradio и њен статут, поставивши њен рад на ширу књижевно-просветну основу. Тако је од 1826. почела да ради наша најстарија културно-просветна установа, којој је 1838. познати српски добротвор, писац и политичар Сава Текелија завештао

знатна средства и основао чувени Текелијанум као завод за школовање српских ђака из сиромашнијих породица. Преузимањем Текелијине библиотеке и стварањем свог музеја, Матица српска је постала комплетна установа за културно-просветну и књижевно-историјску делатност.

Сава Текелија

Иако је у почетку била прожета конзервативним духом и стајала уз Хацића-Светића против Вука, ипак је њена улога у културно-просветном животу Срба и тада била велика јер су *Лейпциг* уређивали напредни интелектуалци као Магарашевић, Теодор Павловић и Јован Суботић, који је, као човек ширих видика и погледа сличних Вуку, изградио мост за помирење између Матице и Вука и тако отворио ново поглавље у њеној историји. Било је то у време кад је нова генерација с Бранком Радичевићем,

Ђуром Даничићем и другима повела одсудну битку против конзервативаца у српском културном и политичком животу уочи 1848. године.⁵

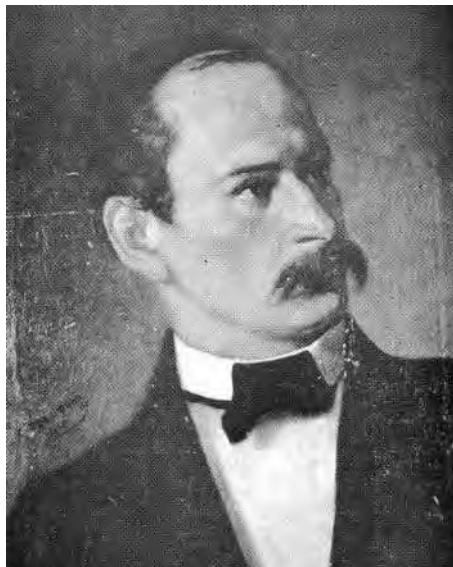
Георгије Магарашевић

Напоредо с Матицом а често и на њен подстицај, од 1840-их година као културно-националне установе деловале су и српске читаонице око којих су се окупљале локална интелигенција и ђачко-студентска омладина.

Прва таква читаоница основана је у Иригу 1842. године. Циљ је овако формулисан: „Раширивање наука и народности и потпомагање литературе српске средством читања... новина и опшчепознатих књига”. За њом је уследила читаоница у Новом Саду 1844/45, којој је Јован Хаџић

⁵ Ж. Милисавец, *Матица српска*, Нови Сад 1965, 23–70.

израдио статут и у њега унео одредбу да читаоница треба „да друштвеним опхођењем и читањем добрих књига, новина и часописа своје чланове развија духовно, друштвено и хумано”. Иза ових читаоница настале су оне у Сомбору,

Ђура Даничић

Великој Кикинди, Карловцима, док су у Новом Бечеју, Панчеву и другде њихову улогу унеколико примиле тзв. касине у којима су највише читане словенске, немачке и мађарске новине.⁶

Развијању културно-политичког живота и националног буђења по градовима доприносиле су и дилетантске

⁶ М. П. Костић, *О нашој првој читаоници*, Библиотекар 5, Београд 1962, 283–390; М. Кићовић, *Јован Хаџић (Милош Светић)*, Нови Сад 1930, 144–146; В. Стајић, *Грађа за културну историју Новог Сада* 2, 328–332; *Српске народне новине* у Пешти (краће: СНН) из 1845–1847. г.

Бранко Радичевић

позоришне групе које су аматерски али са много жара приказивале историјске и друге комаде на народном језику. Почело је то 1813. позоришном трупом Јоакима Вујића, а кулминирало дилетантским дружинама и чувеним „летећим позориштем” у Новом Саду 1830-их година. Позоришне трупе, бар повремено, имали су и Срби у Сомбору, Вршцу, Великој Кикинди и Великом Бечкерекy.

Уз све то, треба додати и музичке дружине у Араду, Панчеву, Новом Саду, у којима се неговало „хармоническо пјеније”, као и балове који су имали изразито национално-културно обележје, истичући вредност народне песме, музике и ношње, а који су се скоро редовно завршавали скупљањем прилога за културно-просветне циљеве Матице српске или локалних читаоница.⁷

⁷ СНН 1838–1847; Ј. Игњатовић, *Райсодије из прошлој српској животи*, Нови Сад 1953, 59; М. Томандл, *Српско позориште у Војводини* 1,

Од посебног значаја биле су *Сербске народне новине* у Пешти, које је од 1838. до 1848. издавао и уређивао истакнути интелектуалац умерених, просветитељских погледа Теодор Павловић, један од стубова српског покрета у деценији пре ЧЕТРДЕСЕТ ОСМЕ.⁸

* * *

На Пожунском сабору 1792. године Срби су проглашени за равноправне грађане Угарске, а митрополиту и епископима дато је право учешћа на Сабору. Но, те одлуке ипак нису доследно спроведене, па су се Срби и даље осећали запостављени и на Сабору и по жупанијама које су их нерадо примале у службу, нарочито ако нису били племићи. Држећи се Бечког двора и привилегија, српска јерархија, нарочито у време Стратимировића, као и да није била много заинтересована за учешће на Угарском сабору, иако је морала да прати његов рад, нарочито 30-их и 40-их година. Но, српско јавно мњење је више очекивало од тог Сабора, па је вршило притисак на митрополите да се ангажују у саборском раду како би се либералне реформе у погледу верских и друштвено-економских односа примениле и на Србе у Угарској. Митрополити Стеван Станковић и Јосиф Рајачић су донекле пошли тим путем и учествовали у раду Сабора на коме је Рајачић 1843. изговорио и чувене речи о запостављености Срба у погледу примања у службе и њиховог напредовања, чиме је изражавао огорчење грађанске

Нови Сад 1853. *passim*; С. Гавриловић, *Из историје културној урејорода код Срба у Хабзбуршкој монархији прве половине XIX века*, Зборник „Теодор Павловић и његово доба”, Нови Сад 1988, 13–20.

⁸ М. Малетин, *Теодор Павловић*, Гласник историјског друштва у Новом Саду (краће: ГИДНС) 9 (1936), 32–64.

интелигенције потиснуте од немачког и мађарског елемента у државној управи, судству и магистратима:

Како је велика краљевина Угарска и како су велике с њом припојене земље, колико је много места код дворских и других дикастерија, код виших судских и политичких органа, а ипак се у њима, са изузетком двојице секретара, не налази нигде ни један припадник грчко-несједињене вере, нигде ниједног председника, нигде ниједног саветника или члана неке више правне или политичке установе! Све части, сва плаћена чиновничка места и тако рећи све части и предности су мање-више резервисане за римокатолике и протестанте; припадницима грчко-источне вере остаје да траже срећу само у логору (војсци) и манастирима.⁹

Што се тиче Српског народно-црквеног сабора, он није сазван ниједанпут за време митрополита Стратимировића. Сазивање Сабора нису желели ни Двор а ни Стратимировић, који није радо сазивао ни синод, желећи да управља ауторитарно црквом и народом и да онемогући увођење световних лица у конзисторије, односно да смањи утицај грађанства на цркву. Први Сабор одржан је тек годину дана после његове смрти кад је новембра 1837. године епископ Стеван Станковић изабран за митрополита. Народни представници, првенствено из редова грађанства, желели су да тај сабор претворе у „расправни” како би се народне тегобе и захтеви могли узети у разматрање. Сматрало се да је дошло време „да се што законом путем по захтевању времена” учини за „изображење народа” а што се не може постићи ни преко жупанија ни преко граничарских регименти, него само преко народног сабора који може бити

⁹ С. Гавриловић, *Срби и Угарски сабор од краја XVIII до средине XIX века*, Сентандрејски зборник 1, Београд, САНУ, 77–89.

прави тумач жеља целокупног српског становништва у Монархији. Но, цар није дозволио одржавање расправног сабора ни тада ни после смрти митрополита Станковића, него само изборни сабор 1842. године на коме је вршачки епископ Јосиф Рајачић изабран за митрополита, јер је као кандидат одан Двору имао подршку официра, али и омладине коју царски комесар није пустио на Сабор, иако је она агитовала за Рајачића. Народни представници су ипак инсистирали на расправном сабору, који је тек 1847. одобрен, али није одржан због револуције која је ток догађаја окренула у другом правцу.¹⁰

Питања у вези са народним сабором расправљана су нарочито у *Сербским народним новинама*. У њима је 1844. констатовано да се у речима „Црква, школа и – књижевство.... садржава наше овога и онога света душевно и народно спасење”, што се може сматрати програмом конзервативне струје у српском културно-политичком животу. Проблематику тог живота конзервативци су сводили на питање бољег материјалног обезбеђења свештенства и јачање његовог утицаја на народ, на очување црквено-школске аутономије на бази српских привилегија и на редовније заседање народно-црквеног сабора. Такав став одговарао је црквеној јерархији, царским официрима и оном делу грађанства који се добро сналазио у оквирима феудализма, па им је било више стало до конзервирања и очувања постојећих друштвених односа него до њихове радикалне измене. Ти слојеви су се супротстављали новим, либералним струјањима, па и у Вуковој реформи језика и правописа, која је водила демократизацији културе и уклањању феудалног духа из ње.

¹⁰ Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини* 3, 52–69.

Представници либералног грађанства, у првом реду Вуков пријатељ, вуковарски трговац и књижевник Јустин Михајловић, устали су против превеликог утицаја свештенства на народ, тражећи да оно буде „с нама и поред нас, а не осим нас, и над нама”. Михајловић није много очекивао од народно-црквеног сабора, јер „најнижа и средња класа народа... тамо на сабору неће бити”, а виша класа која ће на њег доћи, не познаје народне потребе нити је икад завирила „у срце и душу масе народа нашега”. Либерали су желели да се тежиште политичког живота пренесе на српске црквене општине које би постале „тисућогласни орган” народа, које би редовно заседале, биле у међусобној вези и претресале сва питања од општеномодног интереса. Преко њих народне жеље би биле подношене цару који би их тако најбоље сазнавао и испуњавао.

Полазећи од уверења да „значај народа” не стоји у религији него у језику, српски интелектуалци су сматрали да је „језика слободно употребљење” једино средство за очување народности, па су на тој основи, бранећи право на народни језик, пружили отпор мађаризацији која је 30-их и 40-их година погађала и Србе у Угарској, а која се манифестовала као настојање мађарског племства и Сабора да у црквеној администрацији па чак и у богослужбеним књигама црквено-словенски, односно славено-сербски буде замењен мађарским језиком, да се исти језик уведе у српске гимназије као обавезан предмет, те да постепено постане језик наставе и у основним школама. Без познавања мађарског језика затварана су и онако тесна врата Србима и другим немађарима за улазак у јавне службе, а јако је сужавано и угрожавано поље њихове културно-просветне делатности уз истовремено сумњичење и оптуживање српске интелигенције да симпатише руски деспотизам само зато што

се заснива на словенству, што су Срби одбијали од себе као израз неоснованог неповерења према њима као грађанима заслужним за Монархију и Угарску, доказујући да се тим жели раскидање вековног српско-мађарског савезништва, због чега су они листом били против Кошута, као носиоци мађаризације и денационализације, супротстављајући му „великог грофа” – Стефана Сечењија због његове националне широкогрудости засноване на позитивним тековинама европског либерализма. Кошутову теорију о Мађарима као „политичком народу” Срби су одбијали као крајње штетну и опасну, мада су се мирили са мађарским језиком као „дипломатичким” – тј. као језиком државне администрације у Угарској уместо дотадашњег латинског језика, који је сматран за израз јединства народа, у првом реду њихових владајућих и учених слојева.¹¹

Док се српско друштво бранило од мађаризације, његова црквена јерархија и шири кругови конзервативнијег грађанства, окупљеног у црквене општине, борили су се против румунске интелигенције и дела клера, који су желели промену односа у карловачкој митрополији и, у крајњој линији, раскидање српско-румунске верске, па и културно-политичке симбиозе у Банату и Угарској.

Та борба је узела маха од стварања учитељске школе у Араду 1812. године кад су румунски професори и катихете Цикинђал, Михуц, Ђаконовић, које је митрополит Стратимировић сумњичио због склоности унији, поставили захтев да епископ у Араду, а касније и у Вршцу и Темишвару, буде румунске народности и почели оптуживати Србе да Румуне запостављају и у духовном и у политичком погледу,

¹¹ М. Малетин, *нав. дело*, 52–58, 369; С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 79–84; исти, *Срби у Угарској и њихово мађаризације у првој половини XIX века*, Историјски часопис XXIV, 1976, 89–104.

пошто се не старају о њиховом просвећивању и општем добру. Стратимировић је истинитост тих оптужби порицао и доказивао супротно, указујући притом на општу неразвијеност Румуна, који немају ни племства ни значајнијег грађанског сталежа а сељаштво им стоји на најнижем степену цивилизације и културе.¹²

Поткрај 20-их година Стратимировић је учинио први уступак и погледу епископата, па је арадски епископ постао Румун, а вршачки и темишварски епископи требало је да знају румунски језик. Но, како се код Румуна развијала интелигенција, захтев за пуну равноправност са Србима у оквиру заједничке црквене организације бивао је све гласнији. Њега прихвата и румунско грађанство по Банату и Угарској, утолико више што се српска чаршија по градовима данашњег румунског Баната и Кришане почела порумунјивати, односно бивати мањина у тамошњим православним црквеним општинама. Пошто су у три источне епархије (вршачкој, арадској и темишварској) били у већини у односу на Србе, Румуни су продирали у црквене општине и почели их преузимати у своје руке, а у раније српским црквама тражити равноправно богослужење и обреде на свом језику. Корак даље представљало је избацивање српских матрикула и богослужбених књига, протеривање Срба – свештеника и учитеља, захтев за поделом манастира, што је изазвало огорчење не само српске јерархије него и грађанства и интелигенције, који су доказивали да су цркве по градовима и манастире подигли српски великаши, трговци и занатлије, да су им патрони и мецене скоро искључиво били Срби, те да Румуни свој значај у Угарској, уколико га уопште имају, дугују Србима и њиховим привилегијама.

¹² Архив САНУ у Срем. Карловцима (АСАНУК), ПМА „А”, 182, 211/1814; ад 187/1816.

Срби су сматрали да би раздвајање било штетно за обе народности, угрожене мађаризацијом и унијаћењем, али су у реаговању на кораке Румуна били подељени – једни су тражили да се пружи одлучан отпор, а други да се са чињеницама треба мирити и припремити да се у случају одвајања сопствени интереси благовремено заштите, а да се братски и пријатељски односи двају народа бар за будућност одрже и развију.¹³

Неоспоран значај у српском културно-политичком животу уочи 1848. имала је и ђачка и студентска омладина са својим друштвима. Прво такво друштво под називом „Србска влада” створено је 1820-их година у Грацу на челу са Мојсијем Балтићем, а са јасно израженом националном физиономијом и идејом о јединству Словена, првенствено Срба и Хрвата. Из тог друштва израстао је и Људевит Гај. Друго значајно друштво, основано 1835/36, било је „Младо једињење” у Сегедину, а затим „Друштво учећих се Србаља” у Пожуну, која имају још изразито литерарни карактер али и јасну националну оријентацију. Рад ђачких и студентских дружина појачан је од 1843. кад су многи ђаци из карловачке и новосадске гимназије прешли у лутеранске гимназије у Угарској ради учења мађарског језика, који је постао неопходан услов за ступање у државну службу. Суочена са политиком мађаризације, та српска омладина налази узор и савезника у Словацима на челу са Људевитом Штуром у Пожуну и Јаном Коларом у Пешти, тражи спас у свесловенству, али се заноси и уженационалном идејом – обновом Душановог царства, сарадњом с Хрватима и омладином из Србије.

Панславизам тог доба, па и код српске омладине, имао је одбрамбени карактер и више се ослањао на прогресивне

¹³ СНН 1843–1848.

тековине руске културе и руску антитурску политику, него на царизам као стуб европске реакције, који њиме, због јаче наглашених демократских црта, није био ни мало одушевљен, па га није ни прихватао нити помишљао на разбијање Хабзбуршке монархије и стварање словенског царства. Међутим, мађарско племство и касније литература превидели су те позитивне чињенице и сваки вид словенске сарадње приказивали и као антидржавни и као реакционаран.

Водећу улогу у редовима српске омладине на страни имао је Светозар Милетић, који као студент у Пожуну у знак свог панславистичког схватања свом имену додаје име Свеслав. Он је стајао на челу српског ђачког друштва „Слобода” и издавао рукописни књижевни лист *Србски соко*, а кад је 1846–47. прешао у Пешту, покренуо је омладински књижевни алманах *Славјанку*, коју је, заједно са пријатељима, испунио родољубивим песмама са јасно израженом политичком тенденцијом, величајући стару српску славу и објављујући своју веру у велику будућност Срба и Словена.¹⁴

* * *

У трећој и четвртој деценији XIX века српско грађанство, а нарочито његова интелигенција, поред мађарског покрета, било је суочено и са илирским покретом код Хрвата. Док су национално буђење Хрвата и тековине покрета, борбу за језик и стварање њихових националних институција сви Срби искрено поздрављали, око назива „Илир-илирски” они су се оштро поделили. У новосадском културном кругу име илирско је наилазило на разумевање, симпатије и толеранцију, а у пештанском је било одлучно одбацивано и анатемисано.

¹⁴ Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност 1848–1871*, Београд, 1925, 3–16; Л. Зрнић, *Српске ђачке друштине*, Београд 1912, 18–25.

Најближи илирцима били су новосадски професор и уредник *Бачке виле* Петар Јовановић и уредник *Скорошечке* Милош Поповић, док су извесно време са њима симпатизирали Павле Стаматовић, Никола Боројевић, Јован Стејић, Димитрије Тирол и Милош Радојчић, те Вукови пријатељи Јустин и Михајловић из Вуковара и Мојсије Георгијевић из Осека. У једном се с Гајем слагао и Сава Текелија – у имену илирском, које је он далеко пре свих предлагао за све Јужне Словене.

Највећи противник имена илирског и „илироманије” био је Теодор Павловић, који је као уредник *Српских новина*, а нарочито као уредник *Српској народној листи*а покренуо жестоку кампању против њих, тврдећи да се „име Илир нигда у срце ни Хрвата ни Србаља укоренити не може”, да оно не одговара историјској истини те да би Срби све изгубили кад би га прихватили и као своје, односно као подлогу за јединство Југословена. Он се одлучно држао српског имена проширујући га и преко стварних етничких граница Српства. Поред њега истицали су се др Г. Пантелић, Георгије Петровић, Георгије Мушицки, Јевстатије Михајловић, Сима Милутиновић Сарајлија и још понеки од тадашњих српских интелектуалаца у Угарској.

На средини између Т. Павловића и П. Јовановића стајао је књижевник Јован Суботић, који је, видећи да Хрвати не прихватају име српско, предлагао име „Југословен” као заједничко за све. Припремајући се да прими уредништво *Лейпцигске Матице српске*, он је септембра 1841. молио Гаја за сарадњу и предлагао компромис:

Нека име остане: Матица и Читаоница (илирска – С. Г.) нека буду две сестре, које се узајамно љубе, а мужеви рода, који један к другом повјереније имају, нека се изјаснују, договарају у миру и љубави, по правди и дужности, као честити људи и родољуби.

По његовом мишљењу, битно је било да се превазиђе раздор настао због имена илирског.

Противљења имену „Илир” било је из разлога што је оно сматрано за мртво, што је Србима било мрско јер га је њима Аустрија насилно натурила и под њим на унију циљала, што се илирска штампа и књижевност служила речима туђим Србима, иако се ни противници илирства нису служили својим народним него славено-сербским језиком, што су за илирство везали латиницу а за српство ћирилицу као писмо, што је српство било чврсто везано за православље и, најзад, што је српска национална свест била одавно формирана на традицији средњовековне државе и успешне ослободилачке борбе кроз први и други устанак, крунисане стварањем националне државе у виду Кнежевине Србије.¹⁵

Док је између Загреба, Новог Сада и Пеште трајала полемика око заједничког имена за Јужне Словене, српско грађанство и његова интелигенција у Хрватској и Славонији па и у Срему, активно су се укључивали у политички и друштвени живот који је текао у знаку борбе Хрвата да изграде националне институције и очувају тзв. муниципална права Троједнице у односу на Мађарску.

Појавом илирског покрета, који је усвојио и заговарао верску толеранцију, првенствено у односу према православнима, отворена су врата уласку Срба интелектуалаца, трговаца и официра у политички и културни живот Хрватске. Све док су племићи и католичко свештенство пресудно утицали на развитак политике у Хрватској, Срби су као православни – „шизматичи”, а без сопственог племићког

¹⁵ I. Mamuzić, *Ilirizam i Srbi*, Rad JAZU 247 (1933), 1–19; J. Horvat – J. Ravlić, *Pisma Ljudevitu Gaju*, Града за повјест књиž. хрватске 26 (1956), 339–340.

сталежа, морали немо да посматрају збивања око себе иако је њихов значај у привреди земље био у сталном порасту. Обогаћени као трговци а унеколико и као занатлије, стекавши углед и као интелектуалци и као официри, по свим градовима Славоније и Хрватске, Срби су желели да добију приступ у тамошње магистрате, трговачке гремије и цехове, у школе и културне институције. Они су Хрватску и Славонију сматрали за своју домовину, језик (штокавски говор) заједничким, истим језиком, а нису се туђили ни од заједничке политичке борбе нарочито са становишта муниципалних права чији су судеоници и сами желели да постану или су то већ и постајали.

У деценији пред револуцију 1848–49. српско грађанско друштво није остало по страни од национално-политичких акција у Хрватској: новчаним доприносима појединаца и група оно је давало свој обол стварању фондова за народно казалиште, народни дом, Матицу илирску, музеј, читаонице, а учествовало у манифестацијама којима се тежило буђењу народне свести и јединства Хрвата и Срба.

Низ Срба трговаца и интелектуалаца имао је значајну улогу у друштвено-политичком животу Троједнице тога доба. У Карловцу, у Илирској народној читаоници и у трговачком гремију сусрећемо Србе Михајла Мусулина, Василија Радаковића, Јосифа Костића, браћу Куниће те Максу Прицу-Пљешевичког, активног у хрватској публицистици, у Загребу се истичу Никола Поповић, Васа Мраовић, браћа Малин, Василије Николић и изнад свих велетрговац Анастас Поповић, председник Прве хрватске штедионице и иницијатор многих акција на привредном плану, у Петрињи и Сиску браћу Кавићи, у Пожеги род Кушевића, у Сењу породицу Милеуснића итд.

Посебно место заузимају тројица бораца на политичком пољу, правници Димитрије Вуковић из Осека, Светозар Кушевић из Пожеге и Јован Обрадовић из Карловца. Вуковић је постао стуб народног покрета у свом граду, непоколебљиви борац за народни језик и фундаментална права Троједне Краљевине. Кушевић је то био у Пожеги, па је са 25 година изабран за посланика у заједничком Сабору у Пожуну, а Обрадовић у Карловцу у коме је био „градски капетан” и саборски заступник на Сабору у Загребу и у Пожуну.

У сремској жупанији као и у суседној вировитичкој међу присталице „илирске партаје” убрајана је већина жупанијских чиновника српске народности, који су, подржани од православног и дела католичког свештенства те национално свеснијег дела грађанства и интелигенције, били носиоци борбе против мађарона, сматрајући слогу Срба и Хрвата као основни услов њиховог опстанка у оквиру Угарске над којом се надвио облак мађаризације.¹⁶

¹⁶ С. Гавриловић, *Учешће Срба у друштвеном и политичком животу Хрватске и Словеније у првој половини XIX века*, Глас САНУ, књ. 6, Београд 1988.

СРБИ У РЕВОЛУЦИЈИ
1848–1849.

*Каква врева њо свету, свуд ускијели људи,
Окове с кликом своје сјресе њродуђени дух
Букѝећ расија луч од Париза искре волишедне,
Ошуда ѝали се Беч, и сва Јевроја ѝори,
Громко разлеже се ѝлас: „Слобода, једнакосѝ,
браѝимсѝво”*

И као ѝријева сѝрој срце чаробно диже.

(Ј. Ст. Поповић)

Бечка револуција и пад Метерниха 13. марта 1848, стварање националне гарде и проглашење уставних слобода у Аустрији, били су подстицај за пештанске догађаје од 15. марта, кад је револуционарна пештанска омладина формулисала мађарски национални програм у дванаест тачака, тражећи грађанске слободе и равноправност, свеопште опорезивање, укидање феудалних веза и дажбина. Под утицајем бечких и пештанских покрета Угарски сабор је прихватио револуционарни програм, а Двор је већ 17. марта признао независну мађарску владу на челу с грофом Лајошем Баћањѝем и Лајошем Кошутом као министром финансија. Владу су сачињавали представници средњег племства и либералних аристократа: десно крило у њој представљао је Баћањѝ, умерену струју Сечењѝ, Деак, Етвеш, а левицу – Кошут. Иако настала из револуционарног збивања, то је била влада компромиса, којој је главни циљ био легализовање у односу према Двору, очување класних позиција племства и превласти мађарства, те сузбијање

како сељачко-плебејског покрета тако и покрета немађарских народа у Угарској.¹⁷

Средње племство, које је носило мађарски национални покрет, није због тржишне везаности за Аустрију желело потпуно одвајање од ње, а у страху од сељаштва чувало се радикалног преображаја државе. Као феудално-спахијски слој, оно није желело да земљу уступи сељацима, а да би и земљу и остатке привилегија задржало за себе, оно је своју политику прожело шовинизмом, тврдећи да би у случају поделе земље мађарски поседи дошли у руке немађара. Сам Кошут, пак, сматрао је превласт племства и опстанак жупанијског управно-политичког система за темељ нове државе. С друге стране, тврдио је да би признање немађарских становника Угарске за посебне, пуноправне нације умањило све резултате мартовских дана, у чему су с њима били сагласни и, чак и оштрији, радикали у мађарском националном покрету. Територијална аутономија је за Кошута била равна „самоубиству... јединствене и недељиве Мађарске”.¹⁸

Иако су Срби, нарочито преко Павловићевих новина, добро знали за Кошутове начелне ставове, они су се у првим данима револуције одушевљено придружили Мађарима, верујући да ће наћи своје место у новој, уставној држави. У томе је предњачила српска ђачка и студентска омладина у Пешти, Будиму и Пожуну.

Петнаестог и следећа два-три дана марта у Пешти је све било у узбуђењу, све у мађарским националним заставама

¹⁷ Према: И. Ачади, *История венгерского крепостного крестьянства*, Москва 1956, 323–336; А. Мód, *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*, Budapest 1954, 195–198.

¹⁸ А. Мód, *nav. delo*, 199; Е. Andics, *Kossuth en lutte contre les ennemis des réformes et de la révolution*, Budapestini 1954, 174; Z. I. Tot, Кошут и национальный вопрос в 1848–1849. г.г. Budapestini 3, 7–8, 22–25, 27, 42–43, 66–67, 71, 91, 98–99, 102.

и кокардама: „У гостионицама врева, код Музеума држе се скупови, митинзи, ... говорници говоре народу канда му сад окове скидају”. Тон су давали песник Шандор Петефи и његови друтови Јокаи и Вашвари. Све је „врило” и у српском „Пантеону” – Текелијануму и у Матици. Српски ђаци на челу с Јованом Ђорђевићем и Лазом Марковићем и интелектуалци средње генерације на челу с Јашом Игњатовићем, Јованом Суботићем, Ђорђем Стојаковићем и Исидором Николићем припремали су се за револуционарну акцију, односно за истицање српског народног програма. Ђачка акција свела се, у први мах, на демонстрацију против инспектора српских школа у Угарској, Евгенија Ђурковића, а нешто касније на одлуку да се иде „доле” и диже народ на покрет. Јаша Игњатовић је добио задатак да предложи српске „пунктове”, које су Николић и Стојаковић редиговали, допунили и изнели пред скупштину држану 17–19. марта.¹⁹

Захтевања Срба у Пешти састојала су се од 17 тачака. Срби у њима „признају мађарску народност и дипломатическо достојанство мађарског језика у Унгарији”, али желе и признање своје народности и слободу употребе сопственог језика у својим народним пословима. Поред захтева за слободу вероисповести, слободно уређивање своје цркве и употребу црквеног језика, укључивање световних лица у конзисторије, законско утврђивање манастирских права и поседа, слободно отварање школа и управљање њима, посебно место добили су захтеви у вези са Народним сабором за који се тражило сазивање сваке године, јавност рада и право директног обраћања из Сабора владару, право избора на Сабору врховног школског надзорника и асистената

¹⁹ Ј. Игњатовић, *Райсодије из йрошлой срйској живојиа*, Нови Сад 1953, 70–79.

народних и школских фондова, као и управљање тим фондовима и свим фундацијама. Што се тиче састава Сабора, захтевано је да у њему буде апсолутна грађанска већина, односно 100 представника световњака из Провинцијала и 30 из „грађанског реда” из Војне границе, затим 20 из војничког сталежа и 25 из редова клера. Даље се пледирало за достојно место митрополита и епископа на Dieti, на укључивању Срба у више и највише органе државне власти и судства, на праву гласа на Dieti Потиског и Кикиндског диштрикта, те на уређењу Војне границе „на основу слободе и своје народности”.

На крају, изречена је „краљу верност, отечеству свака жртва, а Мађарима братска љубов” и одлучено да се „захтевања” одштапају, разашаљу по целом Српству, а преко посебне делегације саопште владару, затим палатину и председнику мађарске владе Л. Баћањију.²⁰

Пошто се у Пешти, због одржавања пролећног вашара, нашло много српских трговаца из свих крајева Монархије, као и школска омладина, „захтевања” су добила општенародни значај и постала први програм Срба у револуцији.

Иако у „Жељама српског народа”, преведеним и на мађарски, није било ни помена о Војводини, ипак су оне, ма колико „невине”, изазвале „сензацију” код Мађара и постале предмет дискусије: „Овде-онде показивало се незадовољство према тих пунктова, замерало се, питало се шта хоће Срби... шта траже нешто особено, екстра.” Почело се говорити о српском сепаратизму, што је плашило нарочито Т. Павловића као уредника *Српских новина*. Ипак је изгледало да ће се ти гласови стишати, јер су неки представници мађарске револуционарне омладине желели да ступе у

²⁰ СНН 21/1848; *Грађа за историју српског покрета у Војводини 1848–49*, Београд 1952 (краће: *Грађа*), 3–8.

додир са Србима, посебно са Павловићем. Тако је дошло до посете „Пантеону” барона Њарија, који је „у највећем одушевљењу говорио о једнакости и братимству, о великој

Теодор Павловић

Хунији, о патриотизму... 'Живио' и 'Ћлјен' орио се по двора-ни” – сећа се један савременик. На умерени Њаријев говор и позив на мир и поверење, у истом смислу је одговорио Ј. Игњатовић, а 31. марта Т. Павловић је са Игњатовићем и омладином на свечан начин, под заставама и са кокарда-ма, узвратио посету и у „Друштву опозиције” код Музеја изјавио да захтевања пештанских Срба „ништа противу Мађарства у себи не садржавају”, па је опет следовало „Илјен и братско споразумјеније”.²¹

²¹ СНН 24/1848; Ј. Игњатовић, *нав. дело*, 79–81; *Живой гра Јована Судошћина*, II. део: *Пролеће*, Нови Сад, 1902, 84.

Мађарска влада, међутим, није одобравала оно што је Њари говорио: „ветар се окрене и непријатељски дух духне проти српској скупштини”. Ускоро у Пешту дође министар Берталан Семере и изјави Јовану Суботићу да према српској скупштини заиста постоји нерасположење, те да влада није у стању да појединим члановима скупштине пружи заштиту „проти напаствовању и изгредима мађарског пука”.²²

Пошто су се у мађарској штампи множили написи о српском сепаратизму, Павле Трифунац, Исидор Николић, Теодор Павловић, Ђорђе Стојаковић и Јован Суботић дали су у првој декади априла изјаву новинама *Hírlap* да је „мисао шкодљивог сепаратизма и одцепљења” била далеко од српске скупштине у Пешти, те да Срби у мађарској влади виде гаранцију да ће њихове законите жеље бити испуњене, а они у свему изједначени са другим верама и народима, чиме ће бити залечене њихове столетне ране, па ће они „чувством вечно трајуће верности скопчати се с обштим предргагим отечеством” – тј. са Мађарском односно Угарском.²³

Гајеве *Новине*, које су исуканим мачем војевале против Мађара, писале су сасвим отворено да они не слушају српске предлоге и аргументе, а пошто „наопако по нас мисле,... о споразумљењу нити разговора неима”.²⁴

Српски „нобилитети” у Пешти, а нарочито Т. Павловић, сматрали су да је *Dieta* испунила много чега што је садржано и у српским захтевањима, те да је најважније одржати свој народ у миру, а од владара и мађарске владе затражити сазивање свог народног сабора на коме ће

²² *Животи гра Јована Суботића*, II, 84.

²³ *Грађа*, 50–52.

²⁴ *Novine hrvatsko-slavonsko-dalmatinske*, 25/1848.

се очитовати све народне потребе и жеље које би требало „крепко предложити” Двору у Бечу и влади у Пешти.²⁵ Оружја, пак требало је да се прихвати српски народ у Србији ради ослобађања Балкана од Турака. У том смислу, а под насловом „Политика дана тракијских Словена”, у Павловићевим *Новинама* појавили су се егзалтирани написи Јаше Игњатовића.

Јаков Игњатовић

У једном од тих написа се каже:

Србија има бити средиште сливени сила: она ваља да почне. *Сад или никад!...* Ослободити се морате, то је извесно; начин и пут, знаћете ви боље, него ико други. Србијо! пружи једну руку истоку и загрли браћу Бугаре, пружи другу руку на запад, и загрли браћу Бошњаке... а они ће се радостни и усхићени теби приљубити, хоће, заиста хоће.

²⁵ СНН 25/1848.

Кад сви угњетени балкански народи скоче, и без пушке ће сатрти шаку својих душмана. Не треба се бојати великих сила, јер су исувише собом заокупљене. На страни устаника биће сигурно Француска, Немачка, Италија, „славенске државе аустријске монархије, а и јуначки Мађари пружиће вам руку помоћи, ако не другог чега ради, а оно ваше једнокрвне браће ради, који су с њим од векова крв за славу Мађарске проливали и проливаће”.

Напис се завршава позивом: „Србијо, Црна Горо, Босно и Бугарска! Куцнуо је час! Сад ил’ никад!”²⁶

Развијајући мисао о устанку на Балкану, Игњатовић је препоручивао да на Турке први ударе Црногорци и пођу у сусрет Србијанцима, који једну војску треба да упуте у Босну а другу у Бугарску: „Нека пукне топ, који ће престол Османов тако затрести да се преврне.” Но, то се мора извести што пре, пошто већ сутра Турску могу окупирати Руси, „пак ће онда другачији господар повикати: Мир вам!”

Из Београда је, међутим, стигао одговор под насловом „Ходи мудро, не погини лудо”, у коме се тврдило да је Турска јака, да је Србија везана уговором и према њој и према Русији. Што се тиче раје у Босни и Бугарској, од ње се може мало очекивати јер је ненаоружана. Ако су Срби у Монархији толико одушевљени за ослобађање раје, нека сами нешто предузму а не да друге гурају на Турке. Узалуд је уследио нови прекор преко Павловићевих *Новина* и позивање на Карађорђа, који није оклевао као његов наследник, узалудно је било уверавање да Русија не може бити против Словена, а да ће Србијанце следити и Срби из Угарске²⁷ – Србија се није покренула против Турака, него се окренула

²⁶ *Истио*, 26/1848.

²⁷ *Истио*, 28, 29, 33 из 1848.

према догађајима који су се почели одигравати преко Саве и Дунава у Срему, Бачкој и Банату.

Док се у Пешти одмотавало клупко српско-мађарских односа, митрополит Јосиф Рајачић и Јован Хаџић-Светић налазили су се у Пожуну, из кога су пошли у Беч на разговор са бароном Фрањом Кулмером, одређеним за комесара Српског народног сабора, и са Двором ради сређивања проблема у вези са тим Сабором. Но, како је Двор у међувремену признао мађарску владу, њихова мисија у Бечу је остала без резултата, па им није преостало друго него да се врате у Пожун и од мађарске владе затраже сазивање народног сабора у Карловцима, стварање при Министарству просвете канцеларије са српским чиновништвом за српске школске и црквене ствари, слободу рада Православне цркве, сопствене судове и надлештва, употребу српског језика у јавним пословима, а у погледу граничара признање њиховог власништва на земљу, слободно вршењу трговачке и занатске професије као и слободно школовање њихове деце.

Међутим, то је остало без жељеног резултата.²⁸

У Бечу се Рајачић састао са хрватским „триумвиратом” – Људевитом Гајом, Иваном Кукуљевићем и Антуном Врањицанијем, који су одлучно били за прекид са Мађарима а за ослонац на Беч. Том приликом Гај је, према записима Ј. Хаџића („Мисли о народу српском у Аустрији за време Маџарске буне, писано 30. V 1848, ст. кал.”), позвао Рајачића да се прикључи Хрватима и стави на чело српско-хрватског покрета, што је он одбио јер није желео да ишта одлучи пре очекиваног Народног сабора у Карловцима. Ипак, закључено је да Срби и Хрвати увек заједнички

²⁸ Д. Павловић, *Србија и српски покрет у Јужној Угарској 1848. и 1849*, Београд 1904, 11; М. Кићовић, *Јован Хаџић (Милош Светић)*, Нови Сад 1930, 173–174.

раде и да се међусобно помажу. Павловићеве новине су обавестиле јавност о том састанку кратком констатацијом да је хрватска делегација поздравила митрополита „и од њега благонаклоно одпоздрављена била”.²⁹

Четрдесетосмашки догађаји збунили су водеће Србе:

Без сопствене силе да дођу до својих права, они су између Аустрије и Мађарске стојали као између чекића и наковња, између два зла једнако опасна: с Мађарима, морали би се у име Кошутове политике одрећи своје националне индивидуалности, а с Аустријом остали би средство за њену борбу с Мађарима.³⁰

Стога се митрополит Рајачић у почетку није могао „ни налево ни надесно одважити”; сматрао је да је за Србе најбоље да стану у миру, у ком смислу је још 18. марта из Пожуна упутио циркулар владикама, Конзисторији и народу. Он је ишао тако далеко у захтеву да се чека и мирује, да је сељацима препоручивао да и даље остану „у точном издавању своји данака према своји земаљски господара и спаија”. Свој циркулар је завршио апелом: „Не гледајте ни на кога! Одбите од себе свако искушење, не слушајте никакви други учитеља, јер ће вас у зло и у напаст увући. Слушајте само глас ваши архипастира и духовни отаца који вас нигда преварили, нигда на зло навели нису.”³¹

Бојазан старије генерације (Рајачић–Хаџић–Павловић–нотабилитети у Пешти, Будиму и по другим градовима) није делила српска омладина, која се заносила жељом за обновом Душановог или пак стварањем словенског

²⁹ СНН 25/1848; Д. Павловић, *нав. дело*, 11–12; М. Кићовић, *нав. дело*, 173.

³⁰ М. Кићовић, *нав. дело*, 173.

³¹ *Грађа*, 8–9.

царства. Омладина, првенствено у Бечу, без резерве се ставила на страну Хрвата. Дана 20. марта „бечки Славјани” су упутили проглас Хрватима да Гаја, Врањицанија и Кукуљевића признају „за провисорни равнајући одбор нашега народа”. Међу двадесетак потписаних Југословена нашло се и седам Срба на челу са Ђорђем Натошевићем и Ђорђем Радаком. На прогласу под насловом „Поздрав славјанскијех ђаках университета бечког браћи по Хрватској, Славонији и Далмацији”, објављеном само дан касније, између дванаесторице потписника налазе се и имена тројице српских „јуриста” – Светозара Милетића, Божидара Рогулића и Ђуре Даничића.³²

Српски омладинци у Бечу су дошли у додир с Гајем, кога су већ од раније знали, као што изричито сведочи Ђ. Радак, који је по свршетку права у Пожуну отишао у Беч „практике ради”. Он се тамо састао са „хорватским поглавицама”, по чијем се наговору вратио у Банат и пре Мајске скупштине агитовао „с највећом опасношћу живота”. Стога није чудо што је он у време буне у Кикинди, као народну истакао не српску него хрватску заставу.³³ О Гајевом подстицању Срба и Србије на борбу против Мађара сведочи и тадашњи мајор из Србије, Миливоје Петровић Блазнавац, који је с њим говорио пред сам повратак из Беча у Загреб: „Он ми каже да иде да што пре у Хрватској дигне буну и закле ме у бога и српски народ да се што пре њему у томе помогне, јер, вели, ако Хрватска и српство у Аустрији пропадне сада, да се више не само никада неће подићи, него да и ми нећемо моћи опстати.” Гај је изразио наду да ће револуција захватити и Русију и донети јој

³² *Novine hrv. slav. dalm.* 25, 26 из 1848.

³³ М. Рајков, *Документи о револуцији 1848–49. у Великокикиндском дијистрикџу*, Зборник МС за историју (краће: ЗМС–И), XI (1975), 137.

устав, а ако до тога не дође, да ће она мировати пошто је цела Европа у буни.³⁴

Међутим, у Срему, Банату и Бачкој немири и покрети су почели пре него што су тамо стигли омладинци из Беча, Пожуна и Пеште, односно Гајеви и србијански емисари. До њих је дошло спонтано на вести о бечким а нарочито о пештанским догађајима и прокламованим уставним слободама, за којима се толико чезнуло у редовима грађана, граничара и кметством везаних сељака.

Дана 18. марта у Вуковару, на глас о пештанској петицији, „као муња кад згоди пушчани прах, упале се срца свију за слободом чезнући житеља” који су дотад стењали под урбарем и самовољом спахијске беамтерије. Ту револуционарну ватру још више подстакосе српски трговци који су, враћајући се из Пеште, „мађарску слободу до неба дизали и Мађаре за спаситеље народах проглашавали”. У Вуковару, као средишту Сремске жупаније, већ прва жупанијска скупштина од 20. марта претворила се у велику народну скупштину на којој су већ раније започете народњачко-мађаронске свађе распламсале и запретиле оружаним сукобом. Борба се водила око језика, припадности Срема Хрватској или Мађарској, али и за „душу” народа који се са свих страна сливао у град да би се упознао са укидањем феудалних односа и дажбина. На чело мађарона, уз поджупана Јожефа Житваја, избио је Србин Димитрије-Мита Рогулић, жупанијски чиновник а племић иришки, који је имао утицаја на српско сељаштво у западном Срему, а и на грађане у Вуковару, па унеколико и у Иригу. У први мах су и симпатије сељака и грађана, једним делом и српских, на челу с либералом Јустином Михајловићем, биле више на

³⁴ *Грађа*, 11–12.

страни мађарона, који су се позивали на позитивне законе и мере владе у Пешти, док су народњаци били у недоумици све до краја марта, односно све док нису били обавештени о одлукама Велике скупштине Народне странке у Загребу и именовању барона Јосипа Јелачића за бана Троједне краљевине. Михајловића је забрињавало што се скупштина „црнила од попова”, што се говорило више о језику него о слободи, па му је изгледало да би одвајање Срема од Мађарске, за чим су тежили народњаци, народ лишило слободе извојеваних у Пешти.

Трећег дана ове бурне скупштине Ј. Михајловић и мексикански Јован Бенко су дигли вуковарске грађане, довели пред Жупанију, где је Михајловић формулисао компромисни програм од три тачке: 1) да се у јавне послове уведе народни језик, 2) да се Сремска жупанија изјасни за „пештанске пунктове” како се Сремци не би „од слободе унгарске оцепили и у старом робству остали” и 3) да се очувају ред и мир, верност уставном владару и посведочи љубав „браћи Мађарима, с којима желимо свагда у сојузу бити”. Тога и следећег дана, 23. марта, у Вуковару и у добром делу Сремске жупаније на тробојницама и кокардама се вила и четврта, зелена боја, као израз симпатија према Мађарима, док се посвуда орио поклич „Живела слобода – *Éljen a szabadság!*”³⁵

Пошто је исход прве, четвородневне скупштине сметан као непотпун успех мађарона, а народњаци се прибрали и учврстили у Руми, Иригу, Шиду и њиховој околини, у којима се почео осећати и српско-војвођански покрет из Пеште и Новог Сада, Житвај и Рогулић су сазвали нову скупштину за 3. април, верујући да ће објављивањем мартовских аграрних закона коначно придобити сељаштво и

³⁵ С. Гавриловић, *Срем у револуцији 1848–1849*, Београд 1963, 95–99.

дотући народњаке на чијем челу су се, поред неколико Хрвата, налазили махом Срби – жупанијски чиновници, као Јован Стојчевић, Ђорђе Новић, Ђорђе Контић, Атанасије Занфир, Павле Петровић и други. Уочи друге скупштине народњаци су у Руми, полазећи од хрватског програма од 25. марта, формулисали свој програм, стављајући на прво место захтев за јединство Троједне краљевине и Војне границе на основи хрватских муниципалних права, владом независном од Угарске, правим народним сабором, грађанским слободама, народним језиком у школству и јавном животу, као и укидање „спахијско-поданичких одношења”. На збору у Шиду донет је нешто компромиснији народњачки програм са јаче наглашеном аграрном нотом и жељом да се усклади „12 пештанских пунктова са жељама хрватско-славонског народа”.

Међутим, ни априлска скупштина није довела до одлучне победе мађаронске или народњачке струје, али је Срем још јаче поделила – на северозападни мађаронски и југоисточни народњачки, који ће се, као претежно српски, ускоро укључити у општесрпски, војвођански покрет са центром у Карловцима. Јустин Михајловић, нападан од београдске штампе а суочен са јаким аргументима свог младог пријатеља Ђуре Даничића, почео се повлачити у пасивност, уверен да Срби нити су зрели нити имају људи дораслих насталој ситуацији.³⁶

У време вуковарских збивања, новости из Пеште су одушевљено поздрављене у Великом Бечкереку с промађарски оријентисаним градоначелником Лазаром Хаџићем на челу. Све до поткрај априла тамо је одржана „слога свих националности”, али су забринутост изазивали социјални

³⁶ *Исџо*, 99–107.

немири у околини града.³⁷ У Вршцу су уставне слободе објављене 25. марта, али се већ тада појавила „начелна разлика” у схватању догађаја између Срба и Немаца. Срби су негодовали па и прекидали говорнике који су се исказивали као мађарофили. Међу њима су се почели показивати незадовољство и узнемиреност.³⁸

До значајних, револуционарних иступања српских маса дошло је у две слободне граничарске општине – Панчеву и Земуну.

Покретању становника Панчева узроци су били у крутом војном систему, непостојању грађанских слобода, наметнутим арендама, кулуку и паушалима, а повод су биле новинске вести о догађајима у Бечу и Пешти. Ујутру 22. марта дошло је до „нечувене катастрофе”, кад је маса грађана и градске сиротиње од више стотина људи продрла у Градски магистрат, силом извукла и злостављала поједине чиновнике, збацила носиоце старе власти и поставила нову власт на челу са грађанином Викентијем Костићем. Одмах, затим, побуњени грађани су формулисали свој програм у 19 тачака, изјаснивши се за прикључење Панчева уставној Краљевини Угарској и за одстрањење сваког утицаја војних власти на градску администрацију. Грађани су желели да сами и изборним путем постављају градско чиновништво, да сви подлежу опорезовању, да се створи народна гарда, односно домобранство с народним официрима, регулишу нека економска питања, укину кулуци, уконачење војске и други терети недостојни граничара и грађана.

Изабрана депутација грађана требало је да од владара, као мађарског краља, издејствује потврду свих закључака, а

³⁷ Л. Ракић, *Велики Бечкерек (Зрењанин) револуционарне 1848–1849. године*, Зборник МС за друштвене науке (краће: ЗМС–Дн) 39 (1964), 6.

³⁸ С. Милекар, *Повесница слободне краљеве вароши Вршца*, II, Панчево 1886, 3–4.

Генералној команди у Темишвару да објасни догађаје и прикаже стање у граду. Међутим, 27. марта бригадни генерал Карл Рот је с официрима и јаком војном пратњом дошао у Градски магистрат и запретио применом казних мера ако општина не одустане од неких закључака, а новоизабраног начелника Костића не замени војним лицем. После бурне седнице донети су нови закључци, али без битних одлука са скупштине од 22. марта. Ипак, цео изабрани одбор са Костићем на челу остао је на власти јер се Рот бојао да би инсистирање на њиховом смењивању довело до сукоба између грађанства и војске.³⁹

Истог дана и у исто време као у Панчеву, дошло је до немира и у Земуну. Почело је са одлуком грађана и Магистрата да се у знак радости због проглашења уставног стања у земљи град свечано осветли. Но, изненада на позорницу ступа и градски пролетаријат са својим захтевима. Незапослени лађари, носачи и друга градска сиротиња испунила је улице и пијацу, певала и галамила, сасекла трошаринске бране, а затим провалила у Градску кућу, тражећи укидање свих аренда и такса као и збацивање старог Магистрата. Другог дана та „најнижа класа људи” поломила је на пристаништу мостове за искрцавање и поразбијала фењере и прозоре, претећи да ће спалити и тамошње магазине. Њима се придружују и српски сељаци, претећи Немцима да ће их побити ако се успротиве покрету. Под притиском народа дошло је до збацивања Магистрата и увођења нове грађанске власти која се показала спремна да испуни неке захтеве сиротиње (укидање аренда). У први мах главни политички захтев сводио се на прикључење Земуна Угарској; демонстранти су носили мађарске кокарде и били на линији

³⁹ Грађа, 13–17, 27; М. Томандл, *Прилој иџторији Округној народној одбора у Панчеву 1848–1849*, ЗМС–Дн 40 (1965), 135.

пештанских захтева. Али, врло брзо су мађарске ознаке потиснуте српским заставама, што је указивало на изразитије национално оријентисање, које је извршено под утицајем српске интелигенције и Србије.

Да би спречили нарушавање поретка од стране градске сиротиње, богатији грађани са одобрењем војне команде стварају националну гарду (стражу), у коју нису могли бити примљени надничари, лађари-бескућници, свињари, рибари и Цигани, који су и даље покушавали да обнове нереде на пристаништу. Међутим, генерали Храбовски и Унгерхофер нису веровали у способност националне гарде да заведе и одржи ред у Земуну, па су одлучили да тамо упуте четири компаније војника из Петроварадина и шајкаше из Титела. Чувши за ово Сремска жупанија упутила је протест. Но, Храбовски је одбио мешање Жупаније, тврдећи да је упућивање војске у Земун једина мера која може обуздати градски „олош” који је желео да се дочепа власти и паљевином испољи своју самовласт.

Доласком војске у Земун, ојачала је умерена струја у земунском покрету, а стари Магистрат, изузев најкомпромитованије чиновнике, враћен је на власт. Поред њега задржан је и Одбор двадесетчетворице који је народни покрет избацио на површину. Власт је ипак сматрала да би враћање укинутих аренда и царина било исувише опасно, па је признала те минималне тековине покрета градског пролетаријата. Иако ни сада није успостављен апсолутни мир, ипак се масе ограничавају само на претње и петиције, а под утицајем општег српског националног покрета постепено се отупљује првобитна социјално-економска оштрица покрета у Земуну.⁴⁰

⁴⁰ Л. Ђелап, *Земун у српском покрету 1848–1849*, Нови Сад 1960, 3–22.

Од краја марта живље гибање се осетило и у Митровици, углавном на вести о збивањима у Земуну, на гласове о намерама мађарске владе према Војној граници и на појаву мађарских грбова на тридесетницама дуж Саве. Дошла је до изражаја жеља за одржавањем опште граничарске скупштине, али је командујући генерал у Петроварадину, фмл. барон Јожеф Храбовски, успео да то спречи.⁴¹

У слободној граничарској општини Карловцима до немира је дошло навече 2. априла, кад је маса обичних грађана – контрибуената, наоружана батинама, вилама и мотикама претила представницима власти и збацила градоначелника Јосифа Матића. Пошто су поразбијали прозоре на кућама неких угледнијих грађана, демонстранти су се сами разишли, а Генерална команда у Петроварадину је запретила употребом силе ако се нереди понове; сила је, наводно, и употребљена упућивањем дивизиона војника и хапшењем петорице покретача демонстрације.⁴²

Од општег гибања у Угарској, ни новосадски Срби нису остали по страни. Већ 21. марта њихов револуционарни одбор с младим поручником у оставци, бившим студентом права Ђорђем Стратимировићем на челу, те његовим братом Радивојем и другима, обратио се грађанима прогласом у коме се каже: „Слобода кружи светом, она је и у нашој земљи подигла своје олtare. Све запреке слободи су одстрањене, можемо се несметано борити за највиша добра човека и грађанина.” Но, да би се слобода могла користити, било је, по схватању новосадских грађанских вођа, потребно спречити анархију, због чега они одмах стварају националну гарду. Недељу дана касније, 27. марта, Новосадска српска

⁴¹ С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 147–148.

⁴² *Истио*, 148; Д. Поповић, *Војвођански градови у буни 1848–49; Нови Сад у 1848–49. год.*, ЗМС–Дн 6 (1954), 11.

општина је у потпуности прихватила програм пештанских Срба, додајући му захтев да на Народном сабору буду заступљени и Срби из Далмације и детаљније образлажући став о Војној граници, коју би у политичком погледу требало изједначити с осталим деловима Угарске, укинути у њој „свезу феудалну” како би граничар добио право власништво на земљу и уживао све слободе попут других грађана у држави, односно да граничар подлеже војном закону само док је у активној војној служби, а да добије право да сам бира своје официре, као што му је у привилегијама било гарантовано, али временом ускраћено. Захтев у погледу граничара унет је, наводно, по наговору Гарашаниновог изасланика Матије Бана, који је само неколико дана касније констатовао да је у Новом Саду „дух народни силно усколебан” – да у граду влада „највећа раздраженост”, те да српске вође мисле да ће доћи до сукоба између Хрвата и Срба на једној и Мађара на другој страни.⁴³

Захтеве новосадских Срба једна делегација на челу са адвокатом Александром Костићем и Ђорђем Стратимировићем требало је да изнесе пред Угарски сабор, од чијег ће одговора умногоме зависити даљи ток догађаја не само у Новом Саду него и на ширем подручју јужне Угарске.

Дана 8. априла депутација је примљена у Сабору у Пожуну, коме ју је представио сам Кошут. Пошто је срдечно поздрављена, њен вођа А. Костић је на мађарском изложио новосадска захтевања и изразио наду да ће нова мађарска влада успети да успостави сложен заједнички живот грађана разне вере и језика. Тај говор је примљен са симпатијама, а слепи барон Никола Вешелењи пришао је Костићу и честитао му. Депутацији је, као вођа већине у Доњем дому Сабора, одговорио Л. Кошут, развијајући читаву теорију о

⁴³ Д. Поповић, *нав. дело*, 6–10.

новој држави и јединственом политичком народу на бази мађарског као „дипломатичног језика”. Кошут је констатовао да су неки од српских захтева већ задовољени, да ће неке решити нова влада, а да неки спадају на Српски сабор. Обећао је верску једнакост, право на употребу народног језика у цркви и унутрашњим пословима, право на све државне службе према способностима, а не према племену или покрајини. Што се тиче Војне границе, наговестио је њено преуређење „на бољи, целисходнији и срећнији начин”, а што се тиче самог Српског народног сабора, рекао је да ће одлуку донети мађарска влада.⁴⁴

Напустивши саборницу, депутација је дошла до закључка да није успела, пошто је добила само уопштена обећања, па је сутрадан посетила палатина Стефана, председника владе Л. Баћањија и Л. Кошута. Док је палатин био предусретљив а Баћањи се држао охоло и скоро претећи, Кошут је настојао да увери депутацију да ће у новој држави народности бити поштоване, а да ће их све обједињавати мађарски као државни језик. Пошто је Ђ. Стратимировић доста отворено тражио да Срби добију своја привилегијална права и да им буде осигурана самоуправа, а Кошут инсистирао на мађарском „политичком народу”, разговор је почео добијати драматичан тон. На Кошутово питање шта се подразумева под српским народом, Стратимировић је, наводно, одговорио: „Племена која има свој рођени језик, обичаје, навике и стално се о свом напретку брине, а има толико свести да то очува.” На Кошутово, пак, питање да ли Срби знају да народ мора имати и своју сопствену владу, Стратимировић је изјавио да они не иду тако далеко,

⁴⁴ СНН 29–31 из 1848; С. Капер – С. Здравковић, *Српски њокреји у јужној Угарској 1848*, књ. I, Београд 1870, 51–54; Д. Поповић, *нав. дело*, 11–13.

Ђорђе Стратимировић

али да се не могу задовољити тврдњом да у Угарској може постојати само један политички народ – народ Мађара. Уколико мађарска влада не осигура Србима аутономију, они ће признање својих права морати да траже на другом месту. Изазван тим захтевом и призвуком претње, Кошут је плануо и узвикнуо да су то речи велеиздаје и да сада само мач може решавати спор између Срба и Мађара.⁴⁵

Док су и Новосађани и Кошут сматрали да ће српско-мађарски спор довести до оружаног сукоба, група око Т. Павловића је још веровала да су преговори могући. Павловићеве *Новине* су у два маха доста опширно обавестиле јавност о пријему новосадске депутације у Сабору на начин

⁴⁵ Д. Поповић, *нав. дело*, 13; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини III*, Нови Сад 1963, 216–217; С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело I*, 51.

који је уливао наду у срећан исход ствари. О сукобу Кошут–Стратимировић у њима није било ни речи, као да до њега уопште није ни дошло. Око средине априла Српска пештанска црквена општина је упутила депутацију палатину и тражила одобрење Народног сабора, што је палатин и обећао

Лајош Кошут

додајући да ће влада и Мађарски сабор испунити захтеве „тако знаменитог и многочисленог народа” као што је српски. Пошто се све народне жеље не могу на пречац остварити, „доста ће бити ако нам се наши државо-народни главни интереси што скорије дејствитељно законитим путем у ред доведу и обезбеде”. Ако је пак тачно да је мађарска влада спремна „сва могућа народу нашем дати и обезбедити”, онда „никаква заговарања препорука, ма она и од рођеног брата долазила”, не сме да Србе одврати од ње. Угледни Србин

Павле Трифунац је преко Павловићевих *Новина* изјавио да су Срби за кратко време много добили пошто је мађарска влада учинила „све што се само од ње искати могло”, па сад не смеју дозволити да буду заведени са стране. Био је то одговор београдским новинама које су „доњоземне” Србе подстицале на отпор. Средином маја Т. Павловић је био још одређенији кад је подстрекачима из Београда поручио: „Не треба Србима овдашњим тако силом па силом рат против Мађара у лудост проповједати, (јер) тога нужда није; Срби ће овдашњи знати сва своја права и без крвопролитија осигурати.” Павловић се још надао да би се на добро припремљеном народном сабору Срби могли договорити и избећи раскид са Мађарима.⁴⁶ Такве наде биле су, међутим, илузорне јер је српски покрет на југу земље већ увелико залазио у фазу отворене борбе против поретка који је баш мађарска влада настојала да одржи не одричући се ни употребе војне силе.

* * *

Већ од првих дана четрдесетосмашког покрета на подручју данашње Војводине почео се осећати утицај српске владе и њених емисара у смислу упућивања угарских Срба на савез са Хрватима и заузимања чврстог става према Мађарима. Влада је желела да из ужег српског пређе на шири југословенски колосек, да контролише српски покрет у Угарској, одстрани обреновићевце из његовог вођства, да отежа консолидовање мађарске власти у свом суседству а да при томе не доведе у питање своје односе са протекторима – Русијом и Турском.

У време кад међу Србима у Угарској још није било помена о аутономији и војводству, па ни о сукобу с Мађарима,

⁴⁶ СНН 34, 35, 40, 47 из 1848.

Матија Бан је предвиђао да ће до таквог сукоба доћи „ако Мађари не буду паметнији”, па је 20. марта саветовао Стевана Петровића Книћанина да Србија на време помогне своје сународнике преко Саве и Дунава и препоручи им програм с којим треба да пођу:

Кад су царске власти парализоване, морају их народне замјенити; па зато треба савјетовати прекошњим Србима да сами устроје мјестне привремене власти, а централну у Карловцима или у Новом Саду. Сад је време да поврате одузету им аутономију с војводом и патријархом на челу. Али да би тврђе стојали ваља да уговоре савез са Хрватима, који морално располажу са граничарском силом. То све... требало би да Србија подстакне, па да буде у јужнословенском покрету господарица положаја. Не треба никому другому то оставити.⁴⁷

Пошто се Илија Гарашанин као министар спољних и унутрашњих послова Србије углавном сагласио с тим саветима, Бан је узет за његовог односно емисара српске владе и упућен у Земун, Карловце и Нови Сад. Он се око 25. марта састао с митрополитом Рајачићем, кога је придобио за споразум са Хрватима уколико се на њега одлуче и у Загребу и ако Србија одржи обећања која му је Бан пренео. У првој декади априла Бан је стигао у Загреб и обавестио бана Јелачића и Гаја да Србија жели уједињење свих хрватских земаља и њихов савез са угарским Србима, те да је, под одређеним условима, спремна да Хрватима пружи и оружану помоћ. Гај је упозорио Бана да је Јелачић „више дворски него народни човјек”; сам, пак, Бан је приметио да је Јелачић „живо заузет” за народну идеју, али да као царски војник не би могао „народну, сасвим самосталну ролу

⁴⁷ Грађа, 10.

играти”.⁴⁸ Гарашанин, лично, критиковао је парадирање заставама и кокардама и говорио Србима у Земуну, „нека спремају пушке, јер без ови пропашће и кокарде и барјаци, па најпосле и народност око чега се толико бакћу”. Он је препоручивао да се Земунци угледају на Париз и Берлин, у којима се водила оружана револуционарна борба.⁴⁹

Значајан утицај на Србе у Срему, Бачкој и Банату извршиле су београдске *Српске новине*, у којима се опширно и врло борбено писало о њиховим стварима, о војводству и Војводини, о сваком њиховом кораку и вршило њихово политичко повезивање и освешћавање. Професор Београдског лицеја Сергеј Николић је прве декаде априла тврдио да је „народну свест аустриски Срба пробудила највише Србија са својим новинама”, што му је и сам народ потврђивао, јагмећи се за њих. Николић је запазио да се српски народ у Угарској дигао „највише одоздо, а не одозго као код Хрвата гди господа, књижевници и ђаци народ представљају”. Народ се окупио око Митрополије, иако свако осећа да је митрополит Рајачић „слаба глава за снажно народно тело”. Највећа, пак, жеља народа, већег дела свештенства и млађе интелигенције било је сједињење са Србијом, тако да им се све друго што би могли постићи чинило мало и незнатно – тврдио је Николић.⁵⁰ У „народна захтевања”, која су посвуда у Угарској и Хрватској формално била у духу легитимизма и лојалности према Бечком двору, такве жеље нису уношене пошто су спадале у неписани део програма.

Националном идејом најодушевљенија је била ђачко-студентска омладина која је у Пожуну и Пешти пратила рад

⁴⁸ *Истио*, 31, 112–114.

⁴⁹ Г. Јакшић, *Прейиска Илије Гарашанина*, књ. I (1839–1849), Београд 1950, 186.

⁵⁰ *Грађа*, 217–218.

Угарског сабора и нове мађарске владе. Пред крај заседања тог Сабора а после вести о сукобу новосадске делегације са Кошутом, водећи омладинци су одлучили да се врате кућама, упознају народ с намерама владе и припреме га за наступајуће догађаје. Тај задатак Светозар Милетић требало је да изврши у Шајкашкој, Ђорђе Радак у Великокиндском диштрикту, Богобој Атанацковић у Баји, Сомбору и Суботици, Мија Влашкалић у Новом Бечеју и околини а Јован Живковић у Срему. По завршетку мисије требало је да се 19. априла састану код „Зеленог венца” у Новом Саду, као средишту српског народног покрета.⁵¹

Кад су омладинци стигли у завичај, све је већ увелико било у врењу и немиру. Требало је само спонтане аграрне покрете каналисати у националном правцу, а цару још увек одане, мада поколебане граничаре одвратити од генералних команди и италијанског ратишта, те их увући у опште-народни покрет – што је вођству тог покрета и омладини скоро потпуно успело.

У Сремској жупанији сељаштво се покренуло већ у првим данима револуције укључујући се делом у редове мађарона, делом међу српско-хрватске народњаке, очекујући да с њима извојује што боље социјално-економско стање, односно да се што потпуније ослободи од феудално-поданичких стега и дажбина и дође до сесионалне, пустарске и алодијално-спахијске земље. Посвуда су се чуле претње, а понегде су гореле зграде спахијских и општинских службеника, стока је пуштена на спахијско земљиште а плугови откидали бразде од њега. Спахијски закупци су били у страху а општине у највећем „узбуђењу и пијанству”. У

⁵¹ Ј. Живковић, *Како је дошло до Мајске скупштинe и покрета српског од 1848*, Браник 52 из 1898.

некима од њих збачени су или премлаћени дотадашњи сеоски кнезови и одборници.

Да би умирила народ, Жупанија је одлучила да га преко посебних депутација обавести о „мартовским законима“, које је он тумачио као објаву опште слободе, као потпуну ликвидацију феудализма, као време његове неограничене власти и суда. Чувши праву истину о ограниченом домету нових аграрних закона, сељаци су у већини српских насеља, нарочито око Вуковара, изражавали негодовање и неповерење према мађарским депутацијама, протеривали их и још одлучније захватили спахијску земљу и имовину, спроводећи аграрну револуцију у малом, па је Жупанија интервенисала војском, запосела низ села, десетине сељака похапсила а остале разоружала и вратила у границе новоствореног поретка.⁵²

До жестоких иступања српских сељака дошло је и на поседу Карловачке митрополије у Даљу и на поседима манастира у Фрушкој гори.

На прве гласове о револуцији митрополитови поданици су у маси пошли у Осек да изнесу захтеве за земљу, али су добили одговор да дотична земља и даље остаје у поседу спахилука. Огорчени, они су се „наопако узбунили и спахијске земље *via facti* отели и заорали“, нанели и друге штете спахилуку а жупанијску комисију одбили да приме. Митрополит Рајачић се стога 12. априла обратио палатину Угарске да против његових сељака интервенишу Жупанија и војска, до чега је и дошло, па је много сељака похватано и изведено пред суд, а двадесетак од њих „као освајачи спахијских поседа и подстрекачи буне“ бачено је у жупанијску тамницу у Осеку.⁵³

⁵² С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 101–102, 107–115.

⁵³ S. Gavrilović, *Virovitička županija u revoluciji 1848–1849*, Historijski zbornik XIV (Zagreb 1961), 3–4, 6.

Поседе фрушкогорских манастира угрожавали су српски сељаци из оближњих насеља, а нарочито из Јаска и Нерадина. Они су провалили у манастирске шуме и ливаде а оранице су силом окупирали, заорали их и засејали. Манастирски архимандрити и митрополитов изасланик прота Павле Николић једва су главе спасли испред разјарених сељака, који су и са оружјем у руци тражили „тапију” за земљу коју су сматрали за своју, а не манастирску. Из средине тих сељака и манастирских прђавораца чуле су се тужбе против манастира који измичу мартовским законима, траже и надаље работу и десетину, а њима ускраћују коришћење земљишта. Уз тужбе је изнет и захтев да се манастирски поседи „под управленије народно предају”.⁵⁴

По селима сремске Војне границе у марту и априлу је владао релативан мир. Граничари су одржавали скупштине и формулисали своја „захтевања” која су ишла за увођењем цивилне управе у Граници, избором народне власти, стварањем народне војске, власништвом над земљом, укидањем војно-феудалног система и работе, дозволом деобе задруга, укидањем општинских магазина, слободом Италије, као и жеље за сједињење са Троједном краљевином, односно са Војводином.

Међутим, командантима у Петроварадину и Митровици је било јасно да се граничари неће задржати само на подношењу петиција, него да ће се и они, угледајући се на сељаке у жупанији, а под утицајем агитатора из Провинцијала и из Србије, приклонити револуционарном покрету утолико пре уколико им брзо не буду дате знатније олакшице и уколико се не одустане од потчињавања Границе мађарској влади.⁵⁵

⁵⁴ С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 115–122.

⁵⁵ *Истио*, 143–145, 147–149.

Слично је било и у банатској Војној граници, чији су граничари на великом збору у Црепаји изнели своје тегобе и саставили своја захтевања, изјашњавајући се за Војводи-ну и њен савез са Хрватском на бази верске и народне јед-накости, не заборављајући ни своје „местне тегобе” у по-гледу судства, контумаца, трговине и заната, кулука, арен-ди, општинских каса, цене соли, скела, малтарине, итд.⁵⁶

У Шајкашкој револуционарно гигање је почело 1. априла збором у Надаљу кад су граничари шајкаши за-тражили да се задржи постојећи војни поредак, али да се укине кулук, призна српска народност и не дозволи прела-зак Границе под мађарску управу. Представници шајкаша су изјавили да мир у Батаљону зависи од испуњења жеља српског народа, док је командант Батаљона тврдио да се не-мир уноси из Провинцијала „одакле (граничари) слушају о слободи, једнакости, невршењу кулука, неплаћању кон-трибуције, о угроженој народности због вођења књига на мађарском језику итд.”

Вративши се из Пожуна у Новом Саду, шајкашки син Светозар Милетић се 12. априла појавио у Чуругу кад су се граничари шајкаши већ спремали за измарширање у Ита-лију. Узбунивши их звонима са цркве, он их је ватреним речима одвраћао од Италије и позивао да остану у завичају који ће Мађари, ако га они напусте, мађаризовати, а срп-ски језик, име и народ заувек збрисати. Стога сви треба да одговоре официрима да ће радије изгинути код куће него у Италији: „Овде бар за слободу, а онде сасвим улудо.” Одо-бравајући му, шајкаши су га спасли од хапшења и одвели у Надаљ, у коме је продужио своју агитацију, али и наишао на отпор због кога је морао да бежи из Шајкашке.⁵⁷

⁵⁶ *Грађа*, 173–179.

⁵⁷ В. Стајић, *Светозар Милетић*, Београд б. г., 36–37; Л. Ракић, *Надаљ револуционарне 1848–1849. године*, ЗМС–Дн 41 (1965), 86–88.

Договореног дана, 19. априла, чланови пожунско-пештанске омладине су се скупили у Новом Саду, у који су већ данима стизале делегације Срба из разних места Срема и Бачке са развијеним народним заставама и патриотским песмама. Према доставама упућеним вишим властима, Нови Сад је постао центар српског покрета, жариште српске пропаганде и радикалних елемената који не крију своје симпатије према Србији. У њему се ради против учешћа Словена на италијанском фронту све док не буду испуњени њихови политички захтеви. Новосадски магистрат је од генерала Храбовског тражио војну помоћ пошто су „пресизања народности грчко-несједињеног становништва и иначе подбадана тајним утицајима, дошла до највишег замаха”, па су се пронеле чак и гласине да новосадски Срби са становништвом Бачке и Шајкашке припремају устанак ради отцепљења од Угарске.⁵⁸

На захтев омладине, вођа новосадске делегације А. Костић поднео је исцрпан извештај о посети Сабору и Кошуту, истичући да мађарска влада не дозвољава сазивање очекиваног Народног сабора, него само црквеног конгреса а не признаје ни привилегије српског народа, чиме је створено ново, неповољно стање, о коме цео народ на свом Сабору треба да каже своју реч. И други присутни су говорили највише о намери пештанске владе да Србе мађаризује, о чему сведочи њена одлука о завођењу мађарског језика чак и у црквену администрацију, као и то што је од свештенства затражила да у одређеном времену научи мађарски језик. Раздражена маса је на то провалила у цркву и од пароха Павла Стаматовића затражила матрикуле вођене

⁵⁸ *Грађа*, 133–134; Д. Поповић, *Нови Сад у буни*, 17.

на мађарском, које је уз страшну вику и псовке спалила у порти Саборне цркве. После тога, скупивши се пред Градску кућу, маса је са заставама и музиком пошла у Карловце да од митрополита Рајачића затражи сазивање српског Народног сабора.

Митрополит је са забринутошћу примио вести о догађајима у Новом Саду, сматрајући то делом „занешених синова”. Кад је поворка из Новог Сада стигла у Карловце, он је покушао да је смири, али га је она, следећи захтев Богобоја Атанацковића, приморала да се упути међу њу. Пошто је народ тражио сазивање Сабора, односно скупштине, митрополит је саветовао да се најпре одржи нека претконференција за Сабор, али је био прекидан повицима: „Хоћемо народну скупштину, хоћемо скупштину!” У општој гужви и напетости, под претњама, Рајачић се сагласио да за 1. мај (односно 13. по новом календару) сазове Велику народну скупштину.⁵⁹

Да би отклонио могуће немире због матрикула на мађарском, Рајачић је истог дана, чим је сазнао за случај у Новом Саду, наредио свим епископима да до даљег црквене протоколе воде на „црквеном језику” а оне на мађарском да чувају од паљења, о чему је одмах обавестио и министра просвете у мађарској влади.⁶⁰ До паљења и цепања протокола на мађарском језику дошло је ипак и у другим местима, првенствено у Великокикиндском диштрикту и у Бечеју, те у Великом Бечкереку и у Вршцу. У Бечкереку то се десило на православни Ускрс, кад је дошло до првог већег излива негодовања тамошњих Срба. Градоначелник Хацић је покушао да смири грађане, али му они одговоре „да нећеду мирни бити докле не збаце садашњи Магистрат, који

⁵⁹ Д. Поповић, *нав. дело*, 14–15; Д. Ј. Поповић, *нав. дело*, 219–221.

⁶⁰ *Грађа*, 94–65.

је њих до сада неуљудно газио”. И заиста, после цепања и паљења протокола, уследило је и збацивање Магистрата и скидање мађарске заставе, те постављање нових сенатора и српске заставе. У Вршцу мађарски црквени протоколи су исцепани и расути на све стране после Мајске скупштине, кад је на тамошњу Саборну цркву извешена црвено-бело-плава застава, која је после уклоњена.⁶¹

Док је митрополит настојао на смиривању, омладина се трудила да народ дигне против мађарских власти и одушеви га за Војводину. Један од њених угледних чланова, Ђорђе Радак, са четворицом другова дошао је уочи Ускрса у своју Кикинду већ деценијама узбуркану због деобе иберландске земље и сукоба око магистрата у Диштрикту. Омладини је изгледало да је у Кикинди „српство од свуда изгнано било”, па су и једине народне новине биле искључене из тамошње Касине. Стога омладинци „тврдо у главу метну... против стати и овде Српство утемељити”.

Са народном заставом Радак и другови се 24. априла, на први дан Ускрса, појаве на пијаци и почну агитовати ради поделе земље. Маса их подржи али је Градски магистрат оклевао. Сутрадан, одмах после јутрења, Радак изађе пред цркву са заставом, за коју је тврдио да му је тобож сам митрополит послао, и почне говорити: „Овог се барјака држите; само уз овај барјак моћи ћете деобу земље получити.” Узбуђени народ на то појури на Магистрат, скине мађарску и постави своју народну заставу. У напетост атмосфери Магистрат је одржавао седницу и одлучио да после разилажења народа скине његов и врати мађарски, државни барјак. У цркви, пак, прота је упозорио да барјак није српски него хрватски, на што је Лука Кенгелац узео стари „милитарски

⁶¹ *Истио*, 158; Л. Ракић, *Вел. Бечкерек*, 7–8; С. Милекер, *Повесница Вршица II*, 5.

барјак” из цркве, мада су неки од присутних изјавили „да они много не маре какви ће се барјак вити, само нека им се обећање земаљске деобе изврши”. Магистрат је најзад решио да приступи пописивању грађана ради вршења деобе, а да Радака и другове похапси и удаљи из Кикинде.

По подне истог дана, акламирајући деобу, народ се опет окупио пред Магистратом, иза кога се већ налазио одред војника. Није јасно да ли је Магистрат или срески судија наредио напад на народ, тек чињеница је „да су војници... на народ ударили и неке исекли и погазили”. Дошло је до неописиве гужве и панике: „На то ударе звона наопако, а народ као из облака поврви с чакљама, вилама и моткама”; неки отрчаше у цркву по копља и рипиде и растерају војску.

Кад је војништво растерано, започне тек онда право и крајње зло; разјарена мложина поврви у конак ондашњег камералног комисара, ту све покућство излупа и разбије, тако исто учини и са Магистратом оставивши само на миру диштриктску касу, распустивши затворене из тавница, који сад у друштву злоумишљеника и на саму личност судија руке оскверне; наишавши у комисаровом конаку на бивша сенатора Исаковића, истога на најгрознији начин живота лише. Други су друге магистратце злостављали и гонили; увече пак и сенатора Чунчића, који се био у подрум сакрио, на најбесчовечнији начин убију. Тако су једни једна, а други друга нечовечна иступљења чинили, што више и љутим пожаром своје злочинство увенчали запаливши комисаров конак и сенатора Маргетића дом... Кад су те нечовечне појављености и сутрадан претити почеле, многи су Кикинђани у суседна села иселили се, особито рукодјелци и трговци, којима је опасност предстојала да ће ласно после господе и њи таква горка чаша постићи, јербо је се глас разнео да Карлово и Мокрин долазе у помоћ Кикинђанима.

... Сутрадан Мокринђани, приспјевши Кикинђаном у помоћ, наново су харали, робили и по господским кућама, које до 17 имаде, све што су нашли покрљали и поразијали, животиње и марву поубијали.

Поред Кикинде, узбунила су се и друга насеља и Диштрикту.

У Меленцима запаљене су куће неких богатијих људи, а у Башаиду су биров, бележник и крчмар једва главу извукли. Из Кумана, Тараша и Карлова многи су похрлили у Кикинду „те се зло горим учини”. У Врањеву, где је запаљено 30 салаша, збачена је стара власт и постављена нова која је одмах почела да мери и дели земљу сељацима. Извршена је права револуција у малом.⁶²

Представници угроженог слоја у Кикинди и Диштрикту обратили су се митрополиту Рајачићу и епископу у Темишвару, па је у Кикинди упућен бездински архимандрит Самуило Маширевић, који је успео да смири народ пре него што је пуковник Ерне Киш опколио град и затражио капитулацију. Угледавши батаљон пешака, два дивизиона коњице и шест топова, Кикинђани одлуче да се разоружају и да предају 38 кола вила, коса, мотика и другог оружја, да изруче вође побуне, протерају све странце из града и свуда истакну мађарске заставе.⁶³

У време догађаја који су потресли Великокикиндски диштрикт, до крвавих немира је дошло и у Потиском диштрикту у Бачкој. Према извештају управника коморских поседа, у целом Диштрикту се „као метиљ” ширила српска пропаганда, што је имало за последицу спаљивање црквених протокола вођених на мађарском језику и истицање

⁶² СНН 36, 38 из 1848; *Грађа*, 154, 156–159; А. Лебл, *Прилоі истіоріји аїрарної ииїїања у Војводини 1848–1849*, Нови Сад 1954, 33–40.

⁶³ СНН 35, 38, 43 из 1848; *Грађа*, 159–162, 180, 196–197.

српских застава. Страни агитатори и домаћи „агитатори-капуташа” су плашили српски народ опасношћу од мађаризације и водили га у „потпуни сепаратизам”, који је угрожавао постојећи ред и поредак. Два дана после овог извештаја, 26. априла, приликом скупштине у Старом Бечеју, кад су читани нови закони, дошло је до буне која као да је „узела комунистички правац на штету имућних”.

Према допису у Павловићевим *Новинама*, све је почело кад је угледни поседник Стеван Зако одбио да законе саопшти и на српском језику и наводно изјавио да они који то желе треба да иду преко Саве. Увређени Срби су скочили и премлатили га, а затим је становништво обе народности, српске и мађарске, „силом јурнуло у окружну кућу и не само да је уништило све што је било у њој, него су и саму зграду скоро до темеља разрушили”, из затвора је ослобођено 130 „зликоваца” који са својим ослободиоцима нападају на куће диштриктских чиновника, рушећи их и пљачкајући. Под удар су дошли и кућа и имовина старешине Диштрикта, капетана Арона Клајића, који се једва спасао и кријући се цео дан по салашима стигао у Нови Сад, а затим и имовина тамошњих Јевреја, трговаца и арендатора. Неки од ослобођених робијаша су отишли у суседно село Мол, у коме су избили „истовремени” нeredи. Слично су намеравали да учине и у Ади, јавно говорећи „како сва места у Диштрикту треба да учествују у пустошењу”, али је тамошњи одбор за ред и мир осморицу од њих похватао и отклонио опасност од села.⁶⁴

Кад је „већ крајниј разузданог разбојништва степен, анархија достизавати почела”, многи имућнији грађани се обратe барону, генералу Стевану Јовићу, који „одма себе и

⁶⁴ СНС 35/1848; *Грађа*, 153, 169, 180–181.

своје наоружавати појдје с бољим народом мирити разјарене духове, а злодјелце од гадни иступљења уздржавати, који кад се нису хотели обуздати, плате главом, јербо ји 8 на мјесто поубијају, и тек тако у вече доцне некиј мир поврати се” – гласио је извештај у Павловићевим *Новинама*. Према званичном, пак, извештају мајора Чухе, он је довео одред војске од шест чета и са бароном Јовићем и наоружаним „добрим” грађанима блокирао град, а затим је, изненада, током ноћи 30. априла у 16 бечејских улица упутио мешовите патроле које су без отпора ухватиле 99 нарушилаца мира, везале их и ставиле под стражу чете војника. Сутрадан се број похватаних попео на 176, а одред од 50 војника са официрима и подофицирима је упућен у Петрово Село, одакле је довео још 12 побуњеника и тамошњег православног свештеника, па је тако сломљен аграрни бунт у Потисју.⁶⁵

Обавештена о немирима на југу државе а у намери да онемогући даље ширење српског покрета, мађарска влада је 26. априла за изванредног и опуномоћеног краљевског комесара именовала тамишког жупана грофа Петра Чарнојевића, поверивши му да и оружаном силом угуши побуне у Банату и прогласи преки суд на подручју банатских жупанија и у Шајкашкој, као и по градовима Новом Саду, Сомбору, Араду и Темишвару за све „случајеве буне праћене насилним иступима, хушкања и подстицања на буну против државног мира и законитог поретка, као и услед овога настале случајеве убистава, крађе и паљевине.”⁶⁶

Гроф Чарнојевић је именован и за комесара Сабора који је мађарска влада предвидела за 15. мај, али не као народни сабор или скупштину, него само као *црквени конјрес* „грко-неунијатских” поданика, који би се састојао од 100

⁶⁵ СНС 35, 48 из 1848; *Грађа*, 198–201.

⁶⁶ *Грађа*, 163–164, 171.

депутираца, и то: 25 из свештеничког, а 75 из грађанског и граничарског реда. У том својству Чарнојевић је 29. априла упутио проглас српском народу позивајући га на разумност и умереност, на поверење и покорност према мађарској влади.⁶⁷ Он је полагао наде у Сабор, поготову што је имао амбиција да буде изабран за војводу, али је у очима Срба већ био компромитован због увођења преког суда и казни изречених у Кикинди и Бечеју.

Због немира међу Србима мађарска влада је предложила а палатин 3. маја одлучио да се црквени сабор одложи за 27. мај, да се држи у Темишвару, а не у Новом Саду, што је повећало огорчење и неповерење код Срба, али је одговарало митрополиту Рајачићу, који је више желео црквени конгрес него народну скупштину, на коју је само силом прилика морао да пристане. Да би се осигурао од пренагљених одлука, он је замислио да пре конгреса у Новом Саду одржи у Карловцима једну претконференцију са изабраним представницима општина, па је у том смислу послао упутство епископима и протамата.⁶⁸ Међутим, општине и омладина инсистирали су на скупштини, и то што пре. Када је 11. маја делегација румских Срба дошла код Рајачића, он је покушао, па и успео, да је убеди у потребу одлагања конгреса, али су омладинци Илија Захаријевић и Ђорђе Радак успели да подбуне народ који се налазио у Карловцима, па је митрополит поново био приморан да пристане на скупштину заказану за 13. мај. Ипак је успео да од представника Карловаца издејствује одстрањење из града неких омладинаца „који му толико бриге и невоље задају”.⁶⁹

⁶⁷ *Истѿо*, 109–110, 240–441.

⁶⁸ *Истѿо*, 195–196.

⁶⁹ Д. Ј. Поповић, *нав. дело*, 230–231.

Пошто нису успеле молбе упућене Чарнојевићу ради укидања преког суда над Новим Садом, заказану Народну скупштину требало је одржати у Карловцима. То је и учињено од 13. до 15. маја 1848. по новом календару.

* * *

Уочи и у току Мајске скупштине у Карловцима се нашло много света из свих крајева Српства. Поред делегата, ту је било грађана, сељака, граничара и омладинаца, гости-ју из Србије и Хрватске, знаних и незнаних. Све је било у националном, романтичарском заносу, све у тробојкама, са свирком и песмом на уснама.

Као што обично бива, главне одлуке су припремљене уочи скупштине у ужем кругу код митрополита Рајачића, који се, најзад, ухватио у коло и у њему, на свој начин и са својим циљевима, истрајао до краја четрдесетосмашког покрета. Било је том приликом, наводно, драматичних сцена, па је митрополит резигнирано рекао карловачком проти: „Благо оном који с читавом кожом из овог метежа изађе.”

На дан 1. односно 13. маја, после свечаног богослужења, митрополит је отворио Скупштину одмереним говором „како Срби морају сва своја природна политическа и верозаконна права, била она изгубљена или отета, натраг добити и уживати.” То неће бити лако, а свака погрешка се народу може тешко осветити, па стога треба радити „као народ славан, као народ слободан, као народ паметан, зрео и мудар, као народ храбар, веран и србске славе достојан”.

Скупштина је извикала Рајачића за патријарха, а између неколико кандидата за војводу (ген. Живковић, Алексић од Мајне, гроф П. Чарнојевић, барон Ст. Јовић, ген. К. Тодоровић, пук. Мамула, пук. Ст. Шупљикац), за војводу је изабрала Стевана Шупљикца из огулинске регименте, који

се у то време са граничарском војском налазио на италијанском бојишту, па о целој ствари није ништа ни знао.

Пошто је 2/14. маја била недеља и Скупштина није радила, трећег дана, односно 3/15. маја, донети су следећи закључци:

Мајска скупштина 1848 (Рад Павла Симића)

- српски народ је „политичко слободан и независан под Домом аустријским и обштом Круном угарском”;

- проглашава се *Српска Војводовина* у коју улазе „Срем с Границом, Барања, Бачка с Бечејским диштриктом и Шајкашким баталионом и Банат с Границом и Диштриктом кикиндским”;
- Српска Војводина ступа у „политички савез... на темељу слободе и савршене једнакости” са Троједном краљевином Хрватском, Славонијом и Далмацијом;
- ствара се стални Народни одбор као извршни орган Народног сабора (Скупштине) и именују његови чланови;
- признаје се „Влашка народна самосталност”;
- одређује се одбор који ће закључке Скупштине изнети пред владара и Хрватски сабор;
- одлучује се да се посебна делегација упути на Словенски конгрес у Прагу.

Скупштина је најзад закључила да се не држи црквени сабор који је заказала мађарска влада.⁷⁰

Иако је у првом заносу огромна већина Срба прихватила закључке Мајске скупштине, било је и оних који су их сматрали као преурањене и чак штетне и врло опасне. На самој Скупштини Јаков Игњатовић је почео говорити да се треба манути Војводине и Мађара и окренути се према Србији, њеном увећавању и обнови Душановог царства, али га је маса скоро премлатила. Јован Хацић, новосадски делегат на Скупштини, није одобравао одвајање од Мађара и олако везивање Срба за Хрвате без уговора и пре одлуке Хрватског сабора. Он се бојао подређене улоге Срба у том савезу, сматрајући да се легалним путем може доћи до споразума с Мађарима. Стога је напустио Карловце и повукао

⁷⁰ Грађа, 253–262; Д. Павловић, *нав. дело*, 13–14; Д. Поповић, *нав. дело*, 24–25, итд.

се у Нови Сад, положивши мандат својим суграђанима. Рад Скупштине нису одобравали ни будимски посланици, а у Павловићевим *Новинама* је са огорчењем констатовано да је све свршено на брзину „за пол сата а на песку”, да су Скупштини били присутни само Сремци, а не цео српски народ, па је зато потребно да се одржи народни сабор са посланицима из свих крајева Српства. У Вуковару, односно у Сремској жупанији било је угледних Срба који такође нису одобравали избор војводе, верујући да ће то довести до несугласица са Хрватима и у целини ослабити и угрозити српско-хрватски фронт према Мађарима.⁷¹

У Загребу, демократска струја међу Хрватима, првенствено народњачка интелигенција и омладина, искрено су поздравили савез са војвођанским Србима и прихватили одлуке Мајске скупштине, док су конзервативци зазирали од тог савеза, што је дошло до изражаја у време дебате у Сабору о српско-хрватским односима, нарочито у погледу војводе и припадности Срема. И изван Сабора, у грађанству и код клера, избор српског војводе није наишао на добар пријем, али бан Јелачић није желео да од тога прави питање пошто је морао да рачуна са расположењем Срба у Војној граници, односно у својој војсци, па је стога, као што је познато, пристао да га патријарх Рајачић формално инсталира у банску част.⁷²

У Инсбруку, у који се склонио Двор испред бечке револуције, српска делегација на челу с патријархом Рајачићем примљена је на један начин од цара, а на други од дворске

⁷¹ Ј. Игњатовић, *Райсодије из йрошлой срьској живојиа*, Нови Сад 1953, 16–97; СНН 57/1848; М. Кићовић, *нав. дело*, 178–179; С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 133–134.

⁷² *Грађа*, 357–359, 368–369, 372–377; В. Богданов, *Друштвене и политичке борбе у Хрвајској 1848/49*, Загреб 1949, 211–225.

камариле. Цар Фердинанд је пристао да делегацију прими само у приватну аудијенцију, и то у присуству представника мађарске владе, принца Естерхазија, којом приликом је хладно изјавио:

Ја не могу да потврдим одлуке незаконитог конвента, које су донели моји поданици грчко-источне вероисповести заједно са гомилом дошљака из Србије. Ја сам готов да испуним све лојалне жеље својих поданика грчко-источне вероисповести које ми се поднесу законитим путем. Само су Мађарски сабор, мађарска влада и ваш законити конгрес органи преко којих ми можете изјавити своје жеље.

Тим речима су, на највишем месту, од „премилостивог” владара одбијене одлуке Мајске скупштине, а да Срби нису признати за народ, него и даље само за верску скупину „грчко-источних поданика” који се доводе у пуну зависност од мађарске владе, а признаје им се само право на црквени концил, а не и на народни сабор, односно скупштину.

Међутим, у кругу дворске камариле депутација је наишла на бољи пријем. Док је сама надвојвоткиња Софија, душа камариле и мајка будућег цара Фрање Јосифа, у косу уплела траке са српским националним бојама, надвојвода Франц Карло је, наводно, рекао: „Признајемо да смо и ми (Двор) и ви несретни, и помозимо себи узајамно. Ходите и даље почетним путем, јер он води к спасењу нашем (Двора) и вашем.”⁷³ Биле су то речи утехе и извесног охрабрења чији се значај могао осетити тек знатно касније, речи које у том тренутку нису могле да одагнају потпуно разочарање

⁷³ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, 93; Ј. Радонић, *Слике из историје и књижевности*, Београд 1938, 333; М. Томандл, *Улога гра Константина Пеичића у српском покрету 1848–1849. године*, ЗМС–Дн 18 (1957) 65.

Рајачића и чланова делегације због оног што им је цар саопштио а на основу чега ће мађарска влада деловати против српског покрета.

Док је патријарх очајавао у Инсбруку, једна делегација од три члана стигла је на италијанско бојиште у место

Стеван Шупљикац

Роверето да маршала Радецког замоли да из своје војске отпусти и у Војводину упути изабраног српског војводу, пуковника Ст. Шупљикца. На састанку с делегацијом војвода Шупљикац је изразио мишљење да Срби треба да се помире с Мађарима, који би требало да у потпуности признају њихове привилегије. Он је пристао на војводску част, али је изјавио, ако то цар и одбори, да неће дуго бити војвода пошто жели да у миру оконча своју старост. Међутим, дозволу за отпуштање Шупљикца требало је тражити од

цара и владе, па су у том смислу и делегација у Инсбруку и Радецки поднели представку, на коју је влада 21. јуна одговорила да се молби не може удовољити: „Пошто српски војвода не постоји, стога је његов чин незаконит, а војвода незаконит ауторитет.”⁷⁴

Неуспехом се завршила и мисија треће српске делегације, упућене у Беч председнику владе и министру спољних послова, који су показивали потпуну необавештеност о српским стварима. Министар спољних послова гроф Везенберг је врло љубазно одговорио да српско питање не спада у његов ресор. Опипљив резултат није донела ни последња српска депутација, упућена у Праг на Словенски конгрес, на коме је дочекана поклицима и цвећем, а напустила га усред канонаде Виндишгрецових топова.⁷⁵

Извештена о ситуацији на југу земље, мађарска влада је оцењивала да се тамо ради о „завери ради успостављања једне независне српске краљевине”, па је палатин Стефан још у време одржавања Мајске скупштине, 15. маја, наредио генералу Храбовском да све градове под својим заповедништвом стави у стање ратне приправности, снабде их храном и муницијом и осигура од изненадног напада од стране Срба. Министар унутрашњих послова гроф Семере је истог дана затражио од Храбовског да пресече везе између доњоугарских Срба и Србије, те да, према потреби, забрани сав саобраћај, заплени оружје унето из Србије, онемогући улазак српских новина, те да о свему обавести београдског пашу и аустријског конзула у Београду.⁷⁶

⁷⁴ М. Томандл, *Војвода Стеван Шуйљикац као главкомандујући српских војних снага у Војводини 1848. године*, ЗМС–Дн 27 (1960) 32–33.

⁷⁵ А. Форишковић, *Извештај делегације Срба из Угарске са свесловенског конгреса у Прагу 1848*, ЗМС–Дн 51 (1968) 79–82; *Живот гра Јована Суботића II*, 89–94; Д. Ј. Поповић, *нав. дело*, 272–273.

⁷⁶ *Грађа*, 271–272.

Патријарх Рајачић је покушао да увери палатина да на Мајској скупштини није учињено ништа незаконито, пошто је Србима од аустријских царева био обећан војвода, а имали су и своје власти које су водиле администрацију на свом језику, што им је временом одузето и натурен им немачки и латински а затим мађарски језик. Пошто се сада Краљевина обнавља на начелима „права човечности” и сваки народ тражи своје, палатин треба да као зловну измишљотину одбаци све што се из мржње и јеткости приписује Србима. Међутим, тај апел је остао без резултата, јер је 23. маја министар Семере саопштио комесару Чарнојевићу да је мађарска влада Мајску скупштину и све њене одлуке прогласила за незаконите, инсистирајући при томе да су проглашење Војводине и упућивање делегације на Словенски конгрес у Прагу „директно у супротности са Уставом и статутарним јединством, и руше га”. Семере је од Чарнојевића захтевао да спречи потајно уношење оружја и штампе из Србије, да под контролу стави све домаће штампарије и литографије и упозори српску владу да обузда своје поданике од учешћа на скупштинама у Мађарској. Истовремено је уз Чарнојевића именован и други комесар, мађарофил Сава Вуковић, поджупан Тамишке жупаније, како би могла „да се не само угуши, него и строго и застрашујући казни свака противзаконита и бунтовна тенденција, пазећи да се при томе одрже у целини краљевска круна, границе државе, снага Устава, светост закона и статутарно јединство”.⁷⁷

Две недеље касније, 3. јуна, министар Ј. Етвеш је у име мађарске владе прогласио за незаконит и неважећи избор Рајачића за патријарха и од њега затражио да одржи „црквени сабор”, односно „црквену скупштину” заказану за

⁷⁷ *Истио*, 282–283, 317–319.

27. јун у Темишвару. Етвеш је тражио од Рајачића да објави народу да ће царске наредбе примати само преко мађарске владе, упозорио га да још увек важи Деклараторија из 1779, а затим је запретио одмаздом за све што буде учињено као противзаконито.⁷⁸

* * *

Док су депутације српског народа тражиле политичку и моралну подршку на страни, у Војводини је вођење народног покрета прешло на Главни одбор у Карловцима. Одмах после одласка патријарха Рајачића у Инсбрук, Главни одбор, коме је он до тада био на челу, изабрао је Ђорђа Стратимировића за свог председника, Александра Костића за потпредседника а Јована Станковића за секретара. Од гломазног тела од 48 чланова, Главни одбор је, после одласка неких чланова кућама, односно на терен по специјалним задацима, постао мање извршно тело са неколико одељења, као што су војно, политичко, судско, финансијско-економско и просветно.

Главном одбору је било јасно да се у спровођењу своје политике не може ослонити на органе старе власти, омрзнуте у народу, него да мора створити нове које ће сам народ бирати и сматрати као своје, пошто они треба да буду „јемство народне слободе”. На једној од првих седница, 18. маја, Главни одбор је констатовао да се појавила потреба да он буде у сталном додиру са општинама, како би сазнавао и усмеравао жеље народа, па је решио да од њих затражи да одмах створе народне одборе и пододборе. Већ 22. маја створен је први окружни одбор у Митровици на

⁷⁸ *Исџо*, 366–367.

челу са угледним трговцем Стефаном Георгијевићем, који је имао задатак да делује у духу одлука Главног одбора, да потисне управни апарат петроварадинске регименте и организује мрежу народних одбора и пододбора по другим насељима на подручју те регименте. Дан касније, 23. маја, у Земуну, с трговцем Петром Шпиртом на челу, створен је други окружни одбор, који је убрзо постао главна политичка снага у граду, потиснуо стари, Градски магистрат и ставио под своју контролу сва насеља земунског округа тражећи од њих да створе своје пододборе који ће одмах пописати све мушкарце способне за оружје и будно пазити на све који угрожавају српску народност. Трећи, у то време и последњи окружни одбор, створен је у Панчеву 24. маја. У прво време на челу тог одбора био је у револуцији изабрани градоначелник Викентије Костић, док му је секретар био директор српских школа у Панчеву Јован Пантелић. Касније, од средине јула, на чело панчевачког окружног одбора долази градски лекар др Константин Пеичић, и он од тада постаје најактивнији и најзначајнији окружни одбор Српске Војводине.⁷⁹

Од краја маја одбори по градовима и пододбори по селима створени су скоро по целом Срему, јужном Банату, по Шајкашкој и насељима у њеном суседству. Касније се мрежа тих одбора проширила и на српска насеља западно од Вуковара све до близу Осека. Сасвим разумљиво, одбора као органа револуционарне власти српског народа није било на подручју оних делова Бачке и Баната који су све до почетка

⁷⁹ В. Богданов, *Устѹанак Срѹа у Војводини и мађарска револуција 1848. и 1849*, Суботица 1929, 61–65; Л. Ђелап, *Земун у српском покрећу*, 29–30, 38–40; С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 203–205; Исти, *Сремска Мићровица* (колективно дело), Сремска Митровица 1969, 105; М. Томандл, *Прилои истрорији Окружног одбора у Панчеву*, 136–137.

1849. били под чврстом контролом мађарских власти. Јак утицај у одборима и пододборима имали су српски свештеници, учитељи и трговци. Одбори су постали полуге нове власти, али често и средишта оштрих класних сукоба сиромашнијих и богатијих слојева града и села, о чему речито говори њихова историја у Срему, нарочито од кад се поставило питање расподеле војне обавезе и ратних терета.⁸⁰

Увиђајући да ће погоршање односа с мађарском владом довести до оружаног сукоба између Срба и Мађара, Главни одбор је покушао да на своју страну привуче или бар као неутралне задржи несрпске народности у Војводини. На дан 22. маја он је упутио проглас Словацима, Буњевцима, Немцима и Мађарима, објашњавајући им одлуке Мајске скупштине и позивајући их на општу верност владару и „конституционалној слободи”.

У прогласу *Славенима римске цркве* (Буњевцима и Шокцима) Главни одбор је тежиште ставио на верску слободу и равноправност, које жели да им у потпуности осигура и поставио питање „ко ће у садашње вриеме подићи руку да помогне туђину, а убија брата”. У прогласу, пак, Мађарима, на мађарском језику, садржан је следећи позив:

Мађарски суграђани! Српски народ жели само своја права да одржи и не труди се да угуши туђа права; зато останите мирни и не брините, Срби вам неће учинити никакву неправду.

Српски народ ће дати своју крв и имање да сачува и утврди своју народност, али истовремено и то изјављује да ће сматрати неповредивим и права свих других народности. Зато, мађарска браћо која с нама заједно станујете, ништа не брините за своју народност.

⁸⁰ С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 207–208, 214–224; М. Томандл, *Прилози историји Окружног одбора у Панчеву*, 137.

Српски народ осећа да је позван да оствари у животу народа нове идеје које је до сада владарска политика угушивала. Ова последња је прогласила, истина, људску једнакост, али поред свега тога није могла да створи једнакост на опште добро народа. Верску једнакост је тек врло тешко схватила, али једнакост народа није била у стању да разуме. Српски народ усваја овим нову народну политику која, уз једнакост грађанску и верску, сматра својом дужношћу да брани и једнакост народа и вера. Зато, мађарски грађани, одбаците сваку бригу; ваша права, ваша вера, ваш језик, ваша народност биће осигурана.

Мађари суграђани! Срби неће да се чине већим гажењем других својих суграђана, неће друге народе да баце свом народу за храну, не кажу да је њихов језик једино спасавајући, него им је лозинка: „Слобода, братство и једнакост”.

Зато, мађарски суграђани! пружите нам руку за остваривање ове човечне идеје; наше начело је право, оно ће руководити нашим делима!⁸¹

Ипак, у средишту пажње главног одбора током маја 1848. били су Румуни у Банату и Кришани, који су као православни у оквиру Карловачке митрополије били у истом па и у тежем положају од Срба, нарочито у погледу унијаћења, социјалне угњетености и културне заосталости. Међутим, осећање неравноправности у односу на Србе у митрополији и захтев за одвајање у посебну организацију узели су толико маха да је српско-румунска заједница („илирска нација”) само још формално постојала. Док су у аграрним немирима у Банату сељаци обе народности иступали заједнички, на политичком пољу њихове јерархије и грађанство су се до те мере већ разишли да Румуни нису

⁸¹ *Грађа*, 311–313.

хтели да пошаљу своје представнике на Мајску скупштину, која је, и поред тога, једну од својих одлука посветила румунској („влашкој”) нацији.

Пошто су гласови о одвајању Румуна добили забрињавајуће размере, Главни одбор и патријарх Рајачић су покушали да то зауставе, па су 17. маја упутили речит проглас *Народу влашком*, у коме се, поред осталог, каже:

Ми смо у нашој молби на Његово Ц. К. Величанство... и за Вас, као нашу веру и праву браћу побринули се и замолили: *да се и Ваша народна самостјалносћ у духу слободе, у духу народносћи изрече, и обезбеди.* Отуда видите да смо ми готови Вас у вашем народном препорођењу својски и братски подпомагати. Ви сте наша браћа не само по једној цркви, него и по једним тегобама и жељама. Ми желимо да обезбедимо нашу србску ви вашу влашку народност. Обе су жеље праведне, обоје нас један угњетатељ гњете, сложимо се братски и потпомажимо једни друге, јер је у слози божији благослов... Придружите се к нама, не само као роб прошлог времена него као слободан народ на темељу савршене једнакости и савршене гаранције ваше народности, као наша браћа пак ћемо онда јошт јачи бити. Од оног часа од када се у Вама та озбиљна и искрена воља пробуди, постали сте ви слободан народ, осигуран вам је језик, црква и народност, осигурана ваша будућност, јер ће та свеза, та слога постати хинеским зидом, који ће сва душманска насиља осујетети... Ми ништа, ни једну длаку нећемо више да имамо него ви; само хоћемо да наша браћа будете. Тако ћемо и ми и ви једнако са осталим под светом круном угарском и сјајним Домом аустријским живећи слободним народима процветати.⁸²

⁸² *Исѿо*, 279–281.

Чини се да су обећања Румунима, мада је питање посебне њихове црквене организације заобиђено, могла постати основа за преговоре Срба са њима, што свакако не би наишло на рђав одјек ни међуердељским Румунима у њиховим настојањима да спрече унију Ердеља и Мађарске, јер би био створен широк српско-румунски појас према Мађарској, а што је могло да мађарску владу учини да буде попустљивија и према једнима и према другима. На мајској демонстрацији у Блажу, у Ердељу, представници Румуна из Баната и Кришане нису узели активнијег учешћа пошто су били забављени својим локалним проблемима, гледајући у српској јерархији главног противника и тражећи црквену и школску самосталност у односу на Србе, изражавајући при томе спремност на сарадњу с мађарском владом против Срба. У Пешти је створен један румунски комитет који је припремао подношене петиције Двору преко мађарске владе. На дан 21. маја румунски представници на скупштини одржаној у Пешти „свечано” су протестовали против одлука Мајске скупштине, оспоравајући њихову законитост, и тврдећи да су тиме „јасно погажена права румунског народа”, који жели да њим управља његова „сопственим избором и од својих синова образована власт”.

Дана 3. јуна у Темишвару је одржана друга румунска скупштина, која је поново преко мађарске владе тражила регулисање српско-румунских односа. У закључцима те скупштине је речено да су Румуни заслужни за Угарску, да изражавају братска осећања према Мађарима и гаје симпатије и пуно поверење према председнику мађарске владе. Они желе одвајање од Срба, поделу манастира и црквене имовине с њима, те свог посебног митрополитског намесника за све православне Румуне. Поред тога, како наводи познати румунски историчар Никола Јорга, тражили су

посебан црквени и политички сабор, независан од Срба, а нудили су да приме мађарски језик, супротно од Румуна у Ердељу, који су у том погледу тражили реципроцитет.

На чело банатских Румуна стао је млади правник Јеф-
тимије Мургу, који је спроводио жестоку кампању против
Срба, почео да позива на наоружавање против њих, про-
гласио се за румунског капетана у Банату и прекинуо везе
с румунским вођством у Ердељу, оптужујући га да подсти-
че народ против Мађара. Скупштину у Лугошу од 27. јуна,
кад је већ почео српско-мађарски рат, Мургу је претворио у
демонстрацију против Срба, прогласио збацивање патри-
јарха Рајачића и српских епископа у Вршцу и Темишвару
а затим се обратио министру Семереу, изражавајући му
пуну верност и жељу Румуна да „у братској љубави живе с
мађарским народом и у њој да остану”.⁸³

Србима је тако остало само да појачају своје везе са
Србијом и Хрватском, али и да приступе сопственом нао-
ружавању и стварању војних логора и своје народне војске.
То утолико више што је после именовања Саве Вуковића
за комесара мађарске владе поступање према Србима јако
пооштрено, а преки судови са вешалима добили задатак
да скрше њихов покрет који је свуда приказиван као отво-
рена побуна. Одреди националних гардиста из мађарских
села у Бачкој и Банату крстарили су већ по селима, раз-
оружавали становништво, хапсили и судовима предава-
ли све сумњиве Србе, а код Сегедина и других градова су
стварани јаки војни логори као озбиљна претња Србима у
Војводини.⁸⁴

⁸³ *Исџо*, 309–310, 413, 443, 460–461; N. Iorga, *Historie des Roumains de Transylvanie et de Hongrie II*, Букурешт 1916, 289–293; I. D. Suciu, *Revolutia de la 1848–1849 in Banat*, Bucuresti 1968, 40–85.

⁸⁴ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, 73.

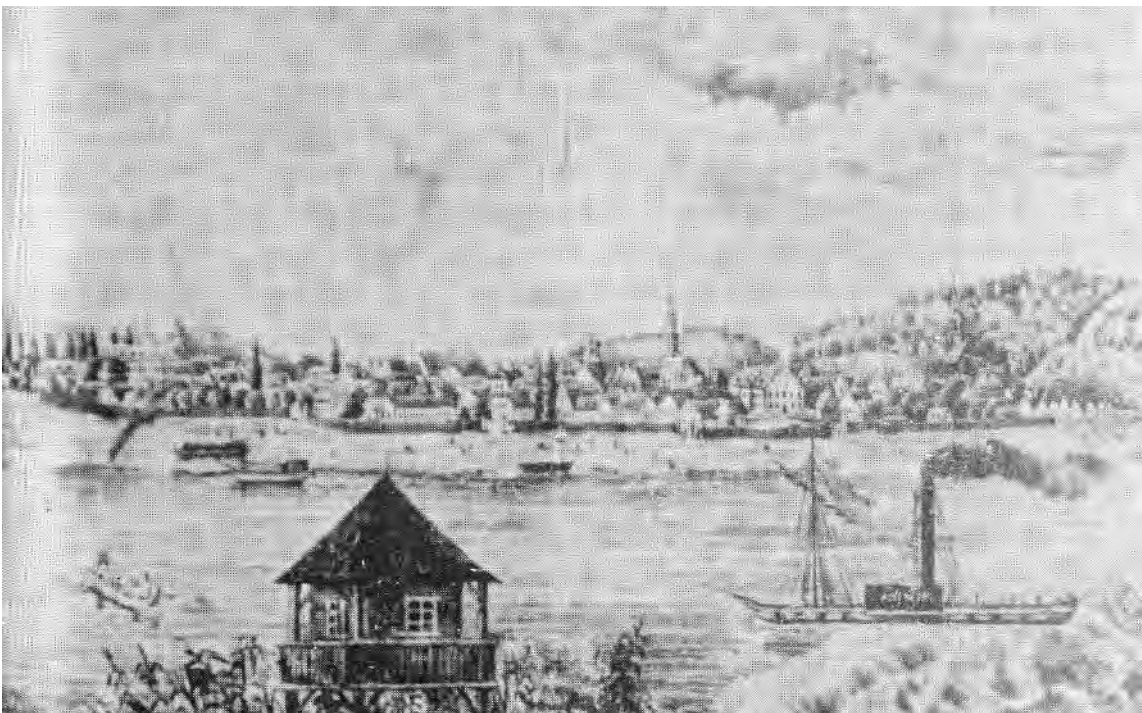
Да би створио сопствену војску, Главни одбор и његов председник, а ускоро затим и војни „вожд” Ђорђе Стратимировић, морали су да још релативно мирне граничаре повуку у народни покрет. То им је било олакшано мерама Двора према Војној граници.

У нису уступака мађарској влади, цар је 7. маја одлучио да јој потчини и Војну границу, што је изазвало највеће огорчење међу граничарима, укључив и многе њихове официре, слабљење царевог ауторитета у Граници и појачавање мржње према Мађарима. Једна граничарска делегација је одмах дошла команданту у Митровици и запретила, у случају да се у дело спроведе одлука о потчињавању Мађарима, да ће своје гласнике упутити на италијанско бојиште и позвати своју браћу да се врате и бране своја огњишта у Срему. Генерал Храбовски је стога саветовао цару да се са подвргавањем Границе мађарској влади причека док се „крајње раздражено расположење не стиша” и Срби-граничари не увере да њиховој цркви и нацији не прети никаква опасност. Међутим, поступи ли се супротно, из темеља ће се пољувати верност граничара и проузроковати грађански рат.⁸⁵

На сличан одјек царева одлука је наишла и међу граничарима у Банату, који су се окупили у Панчеву и 6. јуна упутили представку владару ради поништења те одлуке пошто је донета „без саслушања гласа народа”. Граничари су тврдили да се царевом одлуком они бацају у ропство, да ће мађарска влада угрозити њихову православну веру и нацију, о чему сведочи положај Срба у угарском Провинцијалу током последњих деценија. Они су сумњали да је у питању слободна воља царева и изјављивали да се уређивање

⁸⁵ *Грађа*, 223, 304–305.

односа у Граници може спровести само у споразуму с њеним представницима, а дотле они неће признати „надмоћ мађарског народа” у целој Краљевини, него ће се свим средствима борити за очување својих народних привилегија „на основу новог принципа једнакости, слободе и братства”. Према извештају команданта банатске Војне границе, генерала Пиреа, ноћу 4/5. јуна све граничарске општине су се дигле на оружје, решене да одбију предстојећи напад мађарске војске на Нови Сад и Карловце и да се до последњег човека одупру уласку Мађара у Границу.⁸⁶

Земун

⁸⁶ *Исџо*, 378, 380–381.

Прогласом од 3. јуна Главни одбор је позвао и границе из Шајкашке да узму топове, изаберу за предводнике људе од поверења и марширају на Нови Сад да униште непријатеља. Сличан проглас упућен је шајкашима који су били откомандовани у Земун, а од којих се тражило да са шајкама и топовима похитају у Карловце и бране цара, своју цркву и народност, угрожене од мађарске владе, која је и на њихову Шајкашку проширила преке судове. Ефекат није изостао, па се шајкаши подигоше и прикључише одреду капетана Зарије Јовановића-Чиче. Из Титела узеше топове и заузеше положај пред Новим Садам. Комесар Чарнојевић је 9. јуна известио председника мађарске владе да се већ око 16.000 побуњеника из Срема и Шајкашке налази у Карловцима и на Римским шанчевима, да располажу са осам топова и чекају помоћ из Хрватске и Србије како би одмах прешли у напад. Он је сматрао да је учињена погрешка што му није упућена војска из В. Кикинде, пошто се српска побуна у почетку могла разбити једном јачом војном демонстрацијом. Покушај пензионисаног генерал-мајора барона Јовића да мирним начином растури побуњенике, није успео па треба употребити војну силу, мада би, по комесаровом мишљењу, требало избећи крвопролиће, које ће довести до грађанског рата.⁸⁷

У таквој ситуацији, Главни одбор ујутро 10. јуна упути своју делегацију генералу Храбовском у Петроварадин и затражи заштиту за Србе, односно разјашњење о ставу генерала, који још увек није био до краја јасан. Кад је Храбовски изјавио да им не може пружити никакву заштиту, дошло је до следећег дијалога између њега и једног од српских делегата:

⁸⁷ *Истио*, 365, 370–371, 382–383, 386–388.

П: Јесте ли ви, г. фелдмаршал-лајтнанте, искључно ђенерал садашње мађарске владе, или и краљев и царев?

О: Ја сам и оседио у покорности и покоран сам само цару, или ономе кога он нареди. Али ја сам покоран и угарскоме министру.

П: Па онда ћете признати да је захтевање наше умесно, кад српски народ очекује да ћете га ви заштитити против насиља која чине краљевски комесари, а он је послао и сам своје посланике краљу, да му се признаду права и изврше повластице, које су му пре столећа дароване а после поречене.

О: (Он) не зна ништа о тим повластицама и правима, пошто су застарела и према садашњем стању не могу се употребити. О српскоме народу каквом ја не знам баш ништа. – (Да ли) сте у стању да ми покажете где је овде Србија или српски народ означен? – Ја не налазим никакав српски народ у Угарској и Аустрији, па не могу га ни заштићавати. Преко Драве (реците: Саве – С. Г.) има Србија и ко хоће да је Србин нек иде тамо!

П: Дакле, ми ни имена немамо више у Аустрији? – (погажене су) пре свега наше привилегије, после наша самосталност и најпосле наше име?⁸⁸

Огорчена оним што је чула, депутација се врати у Карловце, а Главни одбор одмах сачини на цара тужбу против Храбовског из чијих је уста српска депутација „у свечаним аутентичним изразима морала чути да српски народ на карти Аустрије не постоји, да он за име 'Србин' не зна, да никакву српску народност у Аустрији не признаје". Главни одбор је истакао да не може да призна мађарску власт пошто она не признаје одлуке Мајске скупштине, него ствара

⁸⁸ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, 74–75.

патријарха Рајачића, бана Јелачића и војводе Шупљикца, како би се спречио грађански рат са својим недогледним последицама.⁸⁹

Међутим, на „превишњем месту” одлука против српског покрета била је већ донета. Својим ручним писмом од 8. јуна цар је обавестио министра војске у мађарској влади, Лазара Месароша, да на његово министарство преноси дотадашњу власт Дворског ратног савета над гарнизонском и граничарском војском у Мађарској, Ердељу и „прикљученим деловима”. Истог дана министар Месарош је наредио генералу Храбовском да растури српски војни логор у Карловцима, да најстроже забрани граничарима да учествују у српском покрету, да свуда, а нарочито у Новом Саду, Карловцима и Земуну, скине српске заставе, које нису признате ни од владара ни од мађарске владе, да спречи прелазак наоружаних људи из Србије и Босне и да без дозволе мађарске владе не допусти никакву „илирску народну скупштину”. Уколико се, пак, градови не умире, нека одмах, споразумно са комесаром Чарнојевићем, употреби војну силу против српских побуњеника, а Петроварадинску тврђаву да осигура и од ње отклони сваку опасност.⁹⁰

Два дана касније, 10. јуна, уследио је царев манифест граничарима, којим их је он обавестио о потчињавању мађарској влади и лишавању Јелачића банске части и војних звања. Напоредо с њим, граничарима у Банату је упућен апел њиховог команданта, генерала Пиреа, који је српски покрет, „као врло различит од хрватског покрета”, сматрао „као крајње опасан по државу”, да се одрекну незаконитог Главног одбора и народних одбора по градовима и селима, да одустану од притиска и насиља према законитим војним

⁸⁹ *Грађа*, 389–390.

⁹⁰ *Исио*, 384–385.

властима и према свом генералу у Панчеву, те да се спасу од странпутице и пропасти. Великим, пак, жупанима на југу земље упућено је наређење министра унутрашњих послова Б. Семереа да одмах приступе наоружавању Мађара и Немаца, да им дају официре или „популарне говорнике”, који ће их увежбавати, односно храбрити за борбу против Срба. Семере је посебно истицао да све Румуне треба придобити „по сваку цену”, јер се не сме дозволити да се они удруже било с ким осим са Мађарима.⁹¹

Оценивши да је оружани сукоб неизбежан, Главни одбор је позвао граничарске официре и војнике да похитају у Карловце да бране цара и српску народност од Мађара. Пошто су се многи граничари и сељаци из Срема одазвали, знатно су појачани српски положаји у Карловцима и на Римским шанчевима пред Новим Садом, о чему је Храбовски, унеколико преувеличавајући српске снаге, обавестио цара скрећући му пажњу да српски устаници још увек изражавају приврженост према њему као свом владару, али да су пуни неисказане мржње према мађарској влади. У самој, пак, Граници, пољски радови су стали, а „свака војна веза, дисциплина и субординација су уништене”. Храбовски је намеравао да интервенише против Срба, али се бојао да би царске трупе под његовом командом одбиле да нападну граничаре као своју браћу по оружју. Он се, иначе увек, и после сукоба са српском депутацијом, надао да би се „добри граничарски народ” могао умирити ако би цар и у последњем моменту Војну границу вратио под Ратно министарство у Бечу, а кад би се граничари смирили, онда би се смањило и узбуђење у Провинцијалу и сви лакше, постепено потчинили мађарској влади.⁹²

⁹¹ *Истио*, 391–392, 394–397.

⁹² *Истио*, 391, 393–394.

Пошто је мађарска влада тражила хитну акцију, Храбовски је, ипак, 12. јуна ујутро упутио одред војника да заузме Карловце и растури Главни одбор. Мада је у први мах међу Србима завладала паника, Ђорђе Стратимировић је успео да помоћу одреда од 30–40 Србијанаца и храброг Вула Црногорца задржи царско-мађарску војску, а затим да пређе у противнапад и примора је на повлачење у Тврђаву. На бојишту је остало неколико десетина мртвих и рањених са обе стране, те десетак спаљених кућа на периферији Карловаца.⁹³

Тако је почео српско-мађарски рат.

* * *

На вест о нападу на Карловце, део шајкашке флотиле, који је био упућен у Земун ради патролирања према Србији и одржавања реда у граду, напусти положај и похита у Карловце, где се стави на располагање Главног одбору. Остали шајкаши су већ раније са осам топова заузели положаје на Римским шанчевима. Ипак, арсенал са оружјем у Тителу још је био под контролом команданта Батаљона, који се држао генерала Храбовског. Стратимировић одлучи да га се дочепа, те 15. јуна на пароброду „Дунав” са 500 људи пође у Тител, збаци команданта и заплени 140 топовских цеви, 2.000 пушака, све шајке и много муниције. Цела Шајкашка и провинцијална српска насеља око ње одлучно се ставе на страну српског покрета: ту се створише јаки српски положаји и Шајкашка постаде бастаион покрета у Бачкој, а Сентомаш (Србобран) са Фрањиним каналом испред себе њена најистуренија, дуго времена неосвојива предстража.⁹⁴

⁹³ *Грађа*, 398, 402–403; С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, 78–83.

⁹⁴ *Грађа*, 403, 406; С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, 84–85; Л. Ђелап, *Земун у српском њокрећу*, 35.

Крајње узбуђење је захватило и граничаре петроварадинске регименте, чији 3. батаљон откаже послушност својој команди у Митровици и са оружјем и муницијом пође у Карловце да брани српске положаје према Мађарима. Погранични кордон дуж Саве се распао, па су из Србије сасвим слободно прелазили добровољци, али и светина жељна пљачке. Део официра несклоних српском покрету напустио је своје постаје и повукао се из регименте, а католичко становништво се налазило у страху и тражило да Србијанци буду удаљени из Митровице. Изасланици Главног одбора су у Митровици створили националну гарду и вршили притисак на заменика команданта регименте, пуковника Алавању, да се, као Србин, прикључи покрету свог народа, што је он и по цену живота одбијао сматрајући да треба да остане веран цару и не заборави своје официрске дужности.⁹⁵

У то време 1. батаљон исте регименте се налазио на ратишту у Италији, а и други је био предвиђен за њега, али је задржан у Хрватској ради ликвидације туропољских мађарона. Прокламације и леци српског и хрватског покрета су стигли до граничара у Италију, позивајући их да напусте бојиште и да, уместо гушења талијанске слободе, бране своја огњишта у Војводини. Но, заповедник тог батаљона, мајор Јозеф Пуфер, успео је да онемогући повратак граничара претећи оштрином ратних закона и њима и њиховим породицама.

Командант регименте, пуковник Данило Растић, шокац из Славоније, иначе народњак-јелачићевац, веран Двору, покорио се наређењу да и други батаљон, упућен против мађарона у Туропоље, поведе у Италију, али је на вест о

⁹⁵ С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 152–153.

нападу Храбовског на Карловце међу граничарима на челу с наредником Теодором Боснићем дошло до побуне, па је бан Јелачић дозволио да се они из Загреба врате у Митровицу. Кад је тај батаљон 7. јула стигао у Митровицу, дочекали су га изасланици Главног одбора позивајући Растића и граничаре да се прикључе српској војсци, али је Растић то одбио пошто му се чинило да све оно што се дешава у Срему, односно у Војводини, има карактер једне револуције. Иако је наредник Теодор Боснић 10. јула успео да две компаније граничара одведе у Карловце а затим у Сентомаш, где су они постали главна снага у одбрани тог пресудно важног стратешког положаја, иако се регимента у целини осипала и топила, Растић се држао упорно против Главног одбора, што је одборске изасланике Јакова Живановића и Адама Моловића приморало да помоћу националне гарде заузму војни арсенал у Митровици а затим да топовима нападну у пивари забарикадиране католике, као Растићеву последњу потпору, и приморају га на капитулацију, коју је он прихватио да би ноћу 15/16. јула са већином официра пребегао у Србију а оданде у Винковце, као штапско место бродске регименте, из које ће интригирати против српског покрета у Срему.

После тога, цела сремска Војна граница се нашла у рукама Главног одбора, односно одбора и пододбора као органа власти револуционарног српског покрета. Она ће постати један од главних извора војне снаге тог покрета. Ипак, под утицајем бана Јелачића, регимента није до краја разбијена, мада је у њој, од врха до дна, све до пролећа 1849. народноодборска власт доминирала над остацима старог војно-бирокупатског покрета.⁹⁶

⁹⁶ J. Puffer, *Skizze der untern Donau in den Jahren 1848–1849 mit besonderer Beziehung auf das Peterwardeiner Regiment*, Wien, 1852, 3–43; C.

Да би осигурао сремско Подунавље од могућих упада мађарске војске из Бачке, Главни одбор је морао да што пре рашчисти ситуацију у Сремској жупанији, која је већ одраније била поцепана на народњачки и мађаронски део. У централном и југоисточном делу жупаније српски народ се окренуо према Главном одбору, што је повукло и српске народњаке из редова жупанијског чиновништва, иако су неки од њих више нагињали Јелачићу него „егзалтираним” одборницима у Карловцима. Северозападни део жупаније, нарочито на простору Илок–Вуковар–Товарник, насељен претежно католичким живљем, или се држао неповерљиво, или сасвим непријатељски према српском и уопште народном покрету, а поджупан Житвај и М. Рогулић су настојали да га сасвим придобију за Мађарску и да забију клин између Војводине и Хрватске. У другој половини јула бан Јелачић је покушао да обједини жупанију и обнови њен апарат власти, како према Мађарима тако и према Главном одбору, али је стварно стање било такво да је народњачка струја у жупанијској управи морала да тражи компромис са Карловцима и да целу жупанију фактички преда у руке Главног одбора. Најзад, кад је у првој половини августа Житвај, тада већ као опуномоћени комесар мађарске владе, покушао да из Вуковара мађарску власт прошири на целу жупанију, Главни одбор је интервенисао помоћу сремских граничара, напао на Товарник а затим заједно са бродском региментом преузео Вуковар и целу Сремску жупанију фактички подложио својој власти, што је српским трупама омогућило да поседну целу дунавску линију до Даља, па и даље, до Осека.

Гавриловић, *Срем у револуцији*, 150–170; Исти, *Сремска Митровица*, 107–110.

И поред несумњиве победе у Срему, Главни одбор ће имати знатних тешкоћа са католицима и у Граници и у жупанији, а такође и сталних трзавица са Банским већем у Загребу, које се, иако савезник Главног одбора, тешко мирило с његовом влашћу на подручју које се у Загребу сматрало да припада Славонији а преко ње Троједној краљевини, односно банској власти.⁹⁷

У току јула, пошто се већ дубоко загазило у рат с Мађарима, било је потребно да се рашчисти и ситуација у јужном Банату, у коме је српски покрет био у снажном замаху, али је наилазио на непријатељско држање несрпских народности, као и војних и жупанијских власти, које су, иако паралисане акцијом Окружног одбора у Панчеву, ипак представљале средиште за окупљање непријатеља српског покрета. Стога су председник панчевачког одбора Константин Пеичић и Ђорђе Стратимировић у име Главног одбора 24. јула упутили прокламацију несрбима у Банату којом им се саопштавало да се укидају све старе власти, као што су Генерална команда, региментске и компанијске команде, сви градски магистрати и жупаније, које ће заменити народни одбори и пододбори на челу с Окружним одбором у Панчеву и Главним одбором у Карловцима, чије се наредбе морају беспоговорно извршавати. Од противника српског покрета је затражено да предају оружје а свим народностима је обећана употреба њиховог сопственог језика.

Пошто официри 12. немачко-банатске регименте нису хтели да се прикључе српском покрету, штаб регименте је 27. јула распуштен а официри похапшени и упућени у Земун. Распуштен је и Градски магистрат и обустављена делатност бригаде у Панчеву. Многи католици (Немци и други) су похапшени, а око 60 их је спроведено у Земун.

⁹⁷ С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 170–198.

Преки суд је објављен против свих непријатеља српског покрета.⁹⁸

На тај начин је, у току јуна и јула 1848, српски покрет, на оном делу Војводине који је тада контролисао, пообарао или паралисао скоро све органе старе феудалне власти и створио народне одборе као органе власти побуњеног српског народа. То је била несумњиво револуционарна промена, па се, посматрано са тог аспекта, са аспекта власти, једино код Срба у Војводини може говорити о спровођењу народне и грађанске револуције, какву у пролеће и лето 1848. године не срећемо ни код једног другог народа у Подунављу. О томе, од савременика најизричитije сведочи Иван Кукуљевић, који је као хрватски изасланик код Главног одбора, на основу сопственог запажања записао:

... Срби срушивши при уздигнућу својем против обћем душману све досадање својим намјерам напротивне административне форме устројили су ново стање државно онако, како су околности собом доносиле и гениј народа изискивао. Ово стање је сасвим и скрозимице *йучко* – демократичко.

Пошто је констатовао да је код Срба племства било мало и да је однарођено, свештенство да је народно, а интелигенција да служи народу, Кукуљевић је на крају рекао:

Бирокација је са свргнућем старих форма и реда милитарског уништена; а феудални кодицизам окоријели избачен је... Тако гледамо Војводину сербску из љуске оних изумерлих неспособних формах новопрепорођену у најпростијем, најнаравнијем строју, како је произtekло из народа.⁹⁹

⁹⁸ М. Томандл, *Улоја дра Констiантiйна Пеичића*, 67–68.

⁹⁹ В. Богданов, *Друшiвене и йолийичке борбе*, 133–134.

После напада на Карловце, пуних 12 дана обе стране, царско-мађарска и српска, грозничаво су се оружале, стварале војне логоре, доводиле појачања у њих и међусобно се оптуживале пред Двором у потрази за његовом подршком. Дана 16. јуна цар се обратио граничарима и шајкашима позивајући их на мир и покорност, напуштање устаничких логора и враћање отетих топова, како би се удостојили његовог „благоволења и милости”. Са царевим манифестом против Јелачића и поменутих позивом на граничаре, комесар П. Чарнојевић је успео да умекша чланове Главног одбора и 24. јуна их приволи на склапање десетодневног примирја, које је мађарска влада желела због избора за Мађарски сабор, а Срби због опште неизвесности у којој су се налазили.

Примирје није продужено јер су на обе стране мржња и огорчење били у порасту. У Новом Саду је приликом избора за Мађарски сабор дошло до инцидента, крвопролића и терора над Србима од стране царско-мађарске војске. Српски покрет у том граду је доживљавао агонију, али је захваљујући комесару Чарнојевићу српско становништво у њему тада ипак било поштеђено масакра који се надвио над њим. На Римским шанчевима се припуцавало са обе стране, а ни у Банату није било правог мира.¹⁰⁰

По истеку примирја, непријатељства су обновљена; почео је прави, крвави истребљивачки рат у Војводини.

Циљеви Срба у том рату били су извојевање посебне Војводине, очување својих привилегија, цркве, језика

¹⁰⁰ *Грађа*, 406–407, 434–437; С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, 84–90; Д. Поповић, *нав. дело*, 36–43.

и националних институција. Веровало се да се то може постићи у савезу с Хрватском, уз формалну лојалност према Двору и уз војну, материјалну и моралну подршку Србије.

Циљеве мађарске владе најјасније је 7. августа формулисао министар Б. Семере у наређењу новом комесару у Бачкој, Мору Сенткираљу:

Ми сматрамо рацки граничарски покрет издајом где нема места ни миру ни ценкању, ни савезу. (Уништење тог покрета) треба постићи или оружјем, или предајом Раца, или би требало предати јужни део државе, што Мађар не чини и не може чинити... Моје је мишљење да је угушење рацке побуне први корак за решења како хрватског тако и аустријског питања... Издејствујте победу над Рацима и ми ћемо доћи до добрих резултата. Победу не можемо надокнадити ничим другим.

Сам, пак, Кошут у експозеу у Сабору 11. јула, у односу на Србе категорички је изјавио: „Ко у окружију Угарске особиту државу хоће да оснује тај је бунтовник и ребелијант ком се само узицом преког суда одговорити може.” Пошто је оптужио Србе да су одбили да одрже одобрени им конгрес и на незаконитој народној скупштини донели одлуке о стварању Војводине, што су пустили у земљу „пустахијске чете” из Србије и одбили да се покоре комесарима мађарске владе, Кошут је запретио да ће чим скуп доволно војске, попут орла грунути и уништити их. Одбијајући гласове о новом примирју, он је изјавио: „Ми баш противно очекујемо и место примирја изгледамо сваки час вест о битки и победи.” Наводно је Кошут са презиром додао још ове речи: „Ови Срби и Раци зову се народ – та то је гомила разбојника! Овде не може бити говора о каквом преговору; за разбојнике је преки суд.”

После Кошутовог говора Сабор је изгласао одлуку о дизању 200.000 војника и зајам од 22 милиона форинти ради остварења постављеног циља.¹⁰¹

Недовољно јасно држање бана Јелачића према српском покрету, односно његово избегавање да као српски савезник пође у рат против Мађара, као и његова намера да врати протеране официре и вармеђаше у Срему, нагнали су вођство српског покрета да помоћ за вођење рата затражи од владе у Београду, вишеструко заинтересоване за збивања у Војводини.

Непосредно после Мајске скупштине један агент мађарске владе пролазећи кроз Земун забележио је „да се с Београдом много фратернизира”, те да Србијанци подстичу Земунце против Мађара, обећавајући им оружану помоћ. Увиђајући све већу угроженост Срба, Ђ. Стратимировић се 20. маја обратио за „согласије и помоћ” кнезу Александру Карађорђевићу и Стевану Петровићу Книћанину, истичући „да је тренутак дошо да ће се сва будућност србска одважити” (одлучити – С. Г.). Пошто су се кнез и Гарашанин налазили у Крагујевцу, непосредни додир са Србима у Војводини одржавали су државни саветници у Београду, првенствено Книћанин, који је био присан човек њих двојице. У писму од 22. маја упућеном Книћанину, кнез Александар је изразио радост због доброг почетка „браће наше оностранских Србаља”, али је констатовао да су они збуњени пошто су их догађаји затекли неспремне, па је потребно да им Книћанин даје савете, као што је и дотад чинио, пошто само он има „тачан преглед сбитија” у Војводини.¹⁰²

¹⁰¹ J. Thim, *A maïyarország 1848–49-iki Szerb fölkelés története II*, Budapest 1930 (краће: Thim), 604–605; *Грађа*, 482–483; С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, 94.

¹⁰² *Грађа*, 298, 303–304, 314.

Гарашанин са своје стране, сличним писмом обратио се Стефану Стефановићу Тенки да и он продужи са својим „саучастијем” у делу оностраних Срба, што сада може користити њима а касније целом Српству. Ђорђу Стратимировићу, пак, 29. маја Гарашанин је писао да он, кнез и цео српски народ ствар војвођанских Срба сматрају као своју сопствену и да неће штедети жртве да их у свему помогну. Прихватајући предлоге Стојана Симића о помоћи војвођанским Србима, Гарашанин му је 9. јуна саопштио да се мора признати да их је на њихов опасни подухват највише и навукла баш српска влада. Он се сагласио и са пружањем помоћи у новцу, формално под видом зајма, оружју, муницији и добровољцима, на начин најмање компромитантан за Србију. Гарашанин се стално бојао да војвођански Срби не поклекну, не деморалишу се, па прихвате споразум с Мађарима, или да се не окрену према Милошу и Михајлу Обреновићу. Стога је настојао да Милоша неутралише преко Љ. Гаја, а Михајла преко Ђ. Стратимировића, иако је овај имао несумњивих симпатија за младог екс-кнеза.¹⁰³

Појединци и групе из Србије прелазили су у Срем и Банат од првих дана маја, па их се нашло и у Карловцима у време напада 12. јуна. После тога почело се приступати организованом упућивању добровољаца, над чиме је бдео лично Илија Гарашанин, који је у том смислу расписима подстицао окружне начелнике по Србији да се у врбовању добровољаца ангажују и у Војводину упуте људе који Србију неће компромитовати, пошто су се многи од самозваних „самовољаца” одавали пљачки и разбојништву.

На челу добровољаца током јула налазио се мајор Станојло Петровић, а од 5. августа државни саветник и војвода

¹⁰³ Г. Јакшић, *Прејиска И. Гарашанина*, 146, 157, 170–173, 190.

С. П. Книћанин, кога је влада пустила тек после иступања из државне службе, после Петровске скупштине у Крагујевцу. Његова молба да још почетком јула пређе у Војводину била је одбијена због жеље кнеза и Гарашанина да се не добије утисак да се Србија отворено меша у ствари аустријских Срба; у августу, пак, њих двојица су јако пожуривали да он што пре буде у Војводини због гласова да ће Обреновићи тамо доћи и ствари окренути у другом правцу.¹⁰⁴

Кад је Книћанин прешао у Војводину, стварање српских војних логора и устаничке народне војске било је углавном већ завршено, што је представљало успех Главног одбора, његовог војног одељења и војводе Ђорђа Стратимировића. Дошло је до првих победа и пораза.

Стеван Книћанин

¹⁰⁴ *Истио*, 175, 183, 190, 198, 210, 221, 226–227; Д. Павловић, *нав. дело*, 58–59.

Први и главни војни логор створен је у Карловцима недуго иза Мајске скупштине. У њега су се сливали граничари из петроварадинске регименте и сељаци из сремске жупаније, а такође и добровољци из Србије. Требало је да тај логор блокира Петроварадинску тврђаву, али и да буде главни сабирни центар за обуку мобилисаних који ће из њега бити упућивани на бојишта у Бачку и Банат. Ту су се налазила складишта муниције и опреме, радионице за поправку оружја, комора, пекаре, болница и друге установе значајне за вођење рата.

Са западне стране Тврђаве никли су српски војни логори у Каменици, Черевиху и Баноштру, којима је, поред блокаде Тврђаве, требало пресећи њену везу са мађарским Вуковаром и несигурним Илоком, те неутралисати могућу акцију мађарских војних логора у Футогу и Паланци, односно онемогућити везу тврђаве Дунавом са Мађарском. Поред Дунава, српских логора је, у појединим ситуацијама, било и у Илоку, Сотину, Вуковару, Даљу и Сланкамену, а и у његовој позадини, као у Буковцу, на Мајдану, на Банстолу и у Шиду. Поред чаркања са војском из Петроварадина, логори на Дунаву су прве декаде августа имали да изврше и борбу са мађарским ратним бродом „Месарош”, који их је угрожавао оперишући на Дунаву источно од Вуковара.

Главнину војске у тим логорима чинили су сељаци-народни војници, који су смењивани сваких осам дана, а војевали су о свом „руху и круху”. Били су то војници који су тешко подносили ред и дисциплину, а у време пољских радова су масовно дезертирали, па су народни одбори и пододбори имали много муке са њима. У току јула и августа на простору Илок–Вуковар–Шид борбу против мађарона је превртљиви и самовољни Јоксим Новић, који је са мањим одредом србијанских добровољаца уносио хаос

Прелазак добровољаца из Србије у Војводину 1848. г.

у народ и повећавао ионако велико незадовољство католичког становништва против српског покрета. Било је немиких сцена, тужби, па је Новић морао бити смењен а Србијанци повучени у карловачки логор. Елементи анархије били су свуда присутни, а ни класна борба није јењавала, него је узимала вид повремених напада на имовину бивших спахија, арендатора и манастира, односно испољавала се у сукобима око расподеле ратних терета на богатије и сиромашније.¹⁰⁵

Па и поред свега тога, Срем, ослоњен на Србију, остао је чврста позадина фронтова у Бачкој и Банату и извор војске за њих.

Пошто је српски покрет онемогућен у Новом Саду, а Мађари чврсто држали северну и северозападну Бачку, Србима је преостала само Шајкашка са Сентомашом, односно положаји дуж Фрањиног канала и Римских шанчева. Снажну потпору Мађари су имали у Новом Футогу, као и у другим насељима са немачким становништвом. Њихове најјаче базе у Бачкој представљали су Темерин и Врбас, Стари и Нови Кер, Јарак и Фелдвар, а у дубљој позадини Сента, Сомбор, Суботица и Сегедин. У Банату, пак, главна упоришта мађарске војске били су Велики Бечкерек (Зрењанин), Вршац и Бела Црква, у којима се несрпско, а нарочито немачко становништво држало непријатељски према српском покрету. Највећу опасност за Србе представљао је Велики Бечкерек, из кога је мађарска војска угрожавала и бок Шајкашке и рејон Панчева као главне базе њиховог покрета у Банату. Стога су Срби своје војне логоре морали да поставе према три поменута града код Делиблата, Перлеза, Томашевца, Јарковца, Алибунара, Страже и Врачевгаја.

¹⁰⁵ С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 178–226, 234–272.

Рат је обновљен нападом мађарске националне гарде на српско село Влајковац у Банату. Сутрадан, 11. јула, из логора у Алибунару око 3.000 Срба, укључив и добровољце из Србије, на челу са одборским комесаром Димитријем Станимировићем и народним мајором Наумом Којићем, пошла је на Вршац, али је пред самим градом наишла на регуларну војску пуковника Бломберга и хусаре мајора грофа Естерхазија, који су их распршили наневши им озбиљне губитке и заробивши обојицу заповедника, који су отпремљени у Темишвар и обешени по заповести мађарског комесара Саве Вуковића. У време док је још трајала битка око Вршца, разјарена немачка светина у граду напала је вођу вршачких Срба, бившег окружног судију Александра Шандора Кумановића, који је, наводно, пуцао на курира мађарске војске, демолирала му кућу а њега убила, да би се затим устремила на остале Србе и починила погром који је у последњем часу, посредовањем епископа Стевана Поповића, спречио гроф Естерхази.¹⁰⁶

После победе код Вршца, мађарска војна команда одлучи да уништи истурене и јаке српске положаје код Сентомаша у Бачкој, које је бранило око 3.000 војника (граничара, Србијанаца и домаћих народних војника) на челу с народним капетаном Теодором Боснићем и србијанским командантом Луком Стефановићем. Царско-мађарски генерал барон Бехтолд располагао је неколико пута већом силом од Срба, јаком коњицом и артиљеријом. У три колоне, са три стране, Бехтолдови коњаници и пешаци, подржани снажном артиљеријском ватром, јуришали су 14. јула на српске шанчеве, али су их браниоци, вештом тактиком и применом ратних варки, одбијали, делимично опкољавали, да би

¹⁰⁶ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, 98–99; С. Милекер, *Повесница Вршица II*, 14–17.

их, наневши им осетне губитке, приморали на опште повлачење. Није успео ни напад на Турију а ни напад на српске положаје испред Чуруга. У току 17. јула жестоке борбе су вођене у Фелдвару, кад су Срби прешли у противнапад на челу с командантом Шајкашке, мајором Стеваном Сурдучким, заузели село и сударили се са мађарском националном гардом и трупима из Старог Бечеја.

Стеван Книћанин на Римским Шанчевима 1848. г.

Губици су били обострани, а на српском становништву у Фелдвару, Ади, Мољу, искаљен је бес разуларених гарди-ста.¹⁰⁷

У време док је још трајала битка код Сентомаша, који због херојства Срба би прозван *Срдобран*, Ратни савет на челу с патријархом Рајачићем, те Стратимировићем, Јелачићевим изаслаником грофом Албертом Нужаном и другима, одлучио је да војска из логора у Перлезу, којом је командовао бивши царски поручник, сада народни пуковник Јован Дракулић, крене у офанзиву према Великом Бечкереку и дође у везу са Србима у Великокикиндском диштрикту, што је са стратешког гледишта било оправдано, али за чије је извођење Србима недостајала коњица. Дракулићеву војску од 5.000 граничара и 300 србијанских добровољаца код Ечке испред Бечкерек са чекао је мађарски командант Ерне Киш са јаким одредом пешадије, 10 ескадрона лаке коњице и осам топова. Сукоб се одиграо 15. јула; после шесточасовне топовске канонаде и наизменичних јуриша, Киш је морао да одступи у Бечкерек.¹⁰⁸

Стратимировић је увидео да не располаже довољним снагама за напад на Велики Бечкерек па се задовољио победом код Ечке, која је допринела подизању борбеног морала код војске у Перлезу, а и код банатских Срба у целини, што је било и те како добродошло због непријатељског држања неспских народа у јужном Банату. Крајем јула српска војска је морала да нападне и попали румунска села Св. Михајло (Локве) и Уздин и да разоружа немачка, мађарска и словачка села Францфелд (Качарево), Дебељачу, Ковачицу, Падину, Јабуку и Глогоњ. Тек у првој декади септембра,

¹⁰⁷ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, 110–118, 122, 146–148.

¹⁰⁸ *Исџо*, 115–124; В. Крестић, *Српски војни лојор код Перлеза у 1848. години*, ЗМС–Дн 29 (1961) 34–35.

после спаљивања мађарске Дебељаче и капитулације немачког села Јабукe, несрпско становништво на подручју панчевачког окружног одбора се утишало и помирило са српском влашћу.¹⁰⁹

Под притиском јавног мњења, незадовољног због неуспеха код Сентомаша (Србобрана) и Фелдвара, мађарска влада и њен министар војни Л. Месарош се одлуче почетком августа 1848. на нову офанзиву против свих српских положаја и Шајкашке, као средишта српског покрета и његових војних снага у Бачкој. Вожд Стратимировић, са своје стране, такође се одлучио на офанзиву дуж Фрађиног канала, како би дошао до Сомбора, подигао тамошња српска насеља и раздвојио мађарске снаге у Бачкој.

Ноћу 12/13. августа Стратимировић са 2.000 људи и осам топова пође према Врбасу и Сиригу, али пред Врбасом буде дочекан од троструко јачих снага генерала Волнхофера, које га јаком артиљеријском ватром приморају на повлачење у Србобран. Пет дана касније, 18. августа, мађарска војска генерала Бехтолда, јачине 25.000 људи и 40 топова, удари на Србобран, а 10.000 војника и 20 топова нападне на српске положаје код Турије и Фелдвара. Главну команду над српском војском имао је Стратимировић, док су најважније положаје бранили пољски артиљерац Вноровски, Петар Бига, Теодор Боснић, млади Радонић, Исак Давидовац; положаје код Турије бранио је славни граничарски капетан Зарија Јовановић Чича са капетаном Дамјаном Давидовцем, а положаје код Фелдвара народни капетан Прњаворац. У огорченој дводневној борби, несразмерно слабија српска војска, уз помоћ целокупног српског становништва нападнутих места, те надасве храбрих

¹⁰⁹ М. Томандл, *Прилози историји Окружног одбора у Панчеву*, 137–140.

Србијанаца, после стравичне артиљеријске ватре са обе стране, јуриша и противјуриша, успела је да по други пут натера мађарске хонведе, хусаре и артиљерце на полазне положаје.¹¹⁰

Иако је значај те победе био велики а Србобран постао симбол српског отпора којим се надахњивао цео народ, он је, заједно са Туријом, и даље био у опасности од мађарских логора у Сиригу, Темерину и Јарку, због чега је Стратимировић одлучио да сва три положаја нападне истовремено пошто су покушаји да се они појединачно освоје остајали без резултата. Са 5.000 сремских граничара, Шајкаша и Србијанаца и 20 топова против скоро двапут јачег непријатеља, Стратимировић, Јовановић Чича, капетан Петар Јовановић и капетан Јован Добановачки, после два дана огорчених борби, успели су да 30. августа у потпуности остваре постављени циљ и пресеку везу Петроварадина са Сегедином и Пештом, те тако осигурају контролу над ширим подручјем средње Бачке.¹¹¹ Војсци у Бачкој осигуране су три недеље предаха.

У време друге битке под Србобраном, српска војска у Банату је покушала да заузме Белу Цркву, као важно мађарско упориште у његовом југоисточном делу, како би се те стране наступала према северу и стигла до реке Мориша. Као већина становништва у Белој Цркви, Немци су се одлучно успротивили српском покрету, а могли су рачунати и са Румунима, који су са тамошњим Србима, од којих их је било упола мање, већ годинама били у сукобу око цркве. У току јуна Немци су створили своју националну гарду и почели да хапсе угледније Србе. Одговор је био у стварању

¹¹⁰ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, 144–145, 149–158.

¹¹¹ *Исџо*, II, 6–9; И. С. Павловић, *Шајкашка 1848–1849*, ГИДНС VI/3 (1933) 298–300.

српских војних логора у Кусићу и Врачевгају, паљењу немачких салаша и повременим мањим окршајима у широкој околини града.

Средином августа у врачевгајском логору, којим је командовао народни пуковник Петар Бобалић, било је концентрисано око 6.000 банатских граничара и других устаника, те србијанских добровољаца на челу са Ст. Книћанином и капетаном Димитријем Миленковићем. У целој тој војсци било је само 100 коњаника, махом Србијанаца, што је било недовољно за веће офанзивне подухвате, поготову кад се имало у виду да су у Вршцу били концентрисани Бломбергови улани и Естерхазијеви хусари. Ујутру 19. августа Бобалић у центру, Книћанин на десном а Миленковић на левом крилу извршили су напад на Белу Цркву и ломећи очајнички отпор Немаца по опкопима, барикадама и кућама, продрли до центра, а кад су се на кућама већ почеле истицати беле заставе, у град је провалила Бломбергова коњица и Србе приморала на одступање из њега.

Пет дана касније, добивши појачање из Србије, напад на Белу Цркву је поновљен, али је услед забуне, до које је дошло међу нападачима после погибије једног од најхрабријих Србијанаца, капетана Ђурића, и благовремене интервенције мађарске коњице, заустављен на прилазима града. Ускоро после тога Книћанин је морао да напусти борбе око Беле Цркве и пребаци се у угрожени Перлез.¹¹²

¹¹² С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, II, 10–15; С. Суботић, *Бела Црква у дојађајима из 1848/49*, ЗМС–Дн 27 (1960) 97–101.

Илија Гарашанин је овако прокоментарисао борбе око Беле Цркве: „Тамо је битка у два пута страшна и једина права битка била. Ту су наши на формалне шанчеве, барикаде и куће нападали. Борили су се наши храбро, но и Маџари с Немцима из они бусија били су се страшно” (Г. Јакшић, *нав. дело*, 279).

У време првог напада на Белу Цркву, тамошњи Немци и мађарска војска провале у српски део града, масакрирају 72 Србина, а многе похватају и изведу пред суд.¹¹³

Још су крвариле ране задобијене код Беле Цркве, кад је Србе у Банату задесила нова несрећа. Било је то 2. септембра, кад је пуковник Киш, који се повукао од Сентомаша, уништио српски војни логор у Перлезу. Киш је намеравао да преко Перлеза угрози бок Шајкашке, освоји Тител и разбије српске положаје у Бачкој и Банату. У рано јутро тог дана, са 10.000–12.000 пешака и коњаника, те двадесетак топова, он је изненадио недисциплиновану и углавном још недоучену српску војску од око 4.000 људи и потпуно је распршио. На бојишту је остало око 250 Срба и храбри србијански капетан Јанча Михајловић, који је бранио топове, док их је више стотина заробљено. Командант логора Јован Дракулић се једва спасао са 500–600 војника и три топа, док је осам топова пало у Кишове руке. Преостали војници су се разбежали по ритовима, а паника је захватила све српске логоре и становништво у Банату. Ипак, Киш се није усудио да пође на Тител или на Панчево, него се повукао у Велики Бечкерек не искористивши своју победу над Србима.¹¹⁴

За пораз у Перлезу Стратимировић је сазнао сутрадан, па је одмах обуставио наступање од Темерина према Старом Керу и ниже Титела се пребацио у Банат са око 2.000 војника. Њему се убрзо прикључи и Книћанин, који постави логор у Томашевцу и успешно одбије Кишов напад, тако да Киш коначно напусти Перлез и по трећи пут се врати у Ечку и Велики Бечкерек.

¹¹³ С. Суботић, *нав. дело*, 102–104, 110.

¹¹⁴ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, II, 15–18; М. Томандл, *Српски војни логор и бишка код Перлеза 2. септембра 1848. године*, ЗМС–Дн 13 (1956) 135–140; В. Крестић, *нав. дело*, 35–39.

Оцењујући ситуацију као крајње критичну, српска влада је наредила да се у Банат хитно упуте нове групе добровољаца и српски положаји што пре стабилизују. Пошто је то и учињено, било је Стратимировићу и Книћанину могуће да пређу у противофанзиву према Великом Бечкерек, као кључном положају мађарске војске у Банату. Иако су две колоне, од којих је једну водио сам Стратимировић, прешле из Бачке и 12. септембра заузеле Елемир и Арадац, ипак оне нису успеле да се споје са Книћанином, који је из томашевачког логора требало да пође директно на Бечкерек, али је био заустављен од мађарских војсковођа Киша и Фетера, који су затим успели не само да поврате Елемир и Арадац, него и да Стратимировића приморају на повлачење у Бачку.¹¹⁵

После уласка Хрватске у рат против Мађарске, 11. септембра 1848, и заоштравања односа са Аустријом, положај мађарске владе се погоршао, па је у Пешти одлучено да се што пре покуша да добије битка против Срба у Бачкој како би се трајно или бар за извесно време паралисале њихове снаге са којима се почело рачунати у Бечу и Загребу. При томе се рачунало и на сукобе у вођству српског покрета, који су у септембру били на врхунцу. И овога пута се полазило од сламања одбране на Сентомашу (Србобрану) као предуслова за општи напад на Шајкашку, па и даље. Команду над војском од око 25.000 људи преузео је лично министар Лазар Месарош, који је 21. септембра пошао у напад против 5.000 одважних војника команданта капетана Петра Биге са 14 топова. Пошто је Бига очекивао напад, он је

¹¹⁵ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, II, 19–22; Г. Јакшић, *нав. дело*, 275, 278; Р. Поповић-Петковић, *Документи о србијанским добровољцима у Војводини 1848–1849*, Истраживања 2, Нови Сад 1973, 400–401, 405–410; В. Крестић, *нав. дело*, 39.

све кључне положаје утврдио и запосео граничарима, Шајкашима, сентомашком гардом и србијанским добровољцима, тако да је могао да одоли снажној артиљеријској ватри и јуришима мађарске коњице све док капетан Михајло Јовановић са 3.000 граничара није угрозио Месарошев бок и приморао га да се после дванаесточасовне борбе повуче са бојишта.

Истог дана поново је омануо покушај српске војске из алибунарског логора да заузме Вршац.¹¹⁶

Постало је јасно да ни једна зарађена страна не може да оствари постављене циљеве – на бојиштима је стално одржавана равнотежа: Срби су одбијали све мађарске нападе у Бачкој, а Мађари њихове у Банату. У таквом стању ствари су затечене у моменту кад је Аустрија објавила рат Мађарској и умногом изменила став према Србима, што се, поред осталог, огледало и у одлуци да сигнирани војвода Шупљикац буде упућен у Војводину.

* * *

Иако су Срби у Војводини на делу рушили феудално друштво и стару жупанијску, односно војнобирокаратску власт, ипак су и они, попут свих осталих народа у Подунављу, укључив и Мађаре, настојали да на речима истакну своју пуну лојалност према бечком Двору. Попут осталих, и они су настојали да од себе одбаце сумње да су „побуњеници-ребели”, доказујући да се не боре само за своју него првенствено за „царску” ствар, коју су други, односно Мађари, угрозили, што је и мађарске и неке наше историчаре наводило на закључак да су Срби још од самог почетка имали везе са Двором, били у његовој милости и од њега

¹¹⁶ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, II, 25–29.

били подстицани на борбу против Мађара, да су били слуге и оруђе контрареволуције.

Чињенице, међутим, које је Васа Богданов изнео још пре пола века,¹¹⁷ као и досад приказани догађаји говоре довољно јасно да је српски покрет и од Двора и од њему верних генерала у Срему и Банату, те од скоро целог официрског кора у Војној граници, био осуђен и проглашен за противдржавни, за „ребелију” чије је гушење препуштено мађарској влади, која ће се у ту сврху обилато послужити царском војском стационираном на подручју Угарске и њој и формално потчињеној. Друкчији став Двора према Србима није се могао очекивати све док му је била потребна подршка или бар неутралност Мађара ради гушења револуције у Италији. Но, чим је маршал Радецки однео победу у Ломбардији, а Виндишгрец још раније сломио демократски покрет у Чешкој, почела се, некако поткрај јула, назирати промена у држању Двора према Мађарима на једној и Србима и Хрватима на другој страни. Дотад осуђиван као бунтовнички, српски и хрватски покрет требало је привући као савезника Двора против Мађара. У односу на хрватски покрет као човек Двора деловао је барон Фрањо Кулмер преко бана Јелачића, у односу пак на Србе, преко патријарха Рајачића, деловао је аустријски конзул у Београду, пуковник а касније генерал Фердинанд Мајерхофер.

У почетку српског четрдесетосмашког покрета Ф. Мајерхофер је већу пажњу обраћао на Србију него на Србе у Угарској. Супротно генералима у Петроварадину и Темишвару, који су одржали везе с Двором, Мајерхофер је бар до краја маја био без непосредног додира с њим, односно без директиве за држање према српском покрету, што он

¹¹⁷ В. Богданов, *Устаник Срба у Војводини*, 143–148.

изричито каже у писму генералу Пиреу („из недостатка ма какве више инструкције за управљање овог покрета”), додајући да се самостално определио да дејствује „у интересу целокупне отаџбине”. Иако је имао разумевања за симпатије Србије према Србима у Угарској, он је ипак, крајем маја, од српске владе тражио да забрани прелажење наоружаних лица, а нарочито омладине, у Војводину, као и да забрани рад удружења за пружање оружане помоћи тамошњим Србима. Поткрај јуна Мајерхофер је затражио да влада врати добровољце из Војводине, с чиме се она формално и сагласила, али је на инсистирање Стратимировића остала само на голом обећању. Процењујући ко може бити кориснији за Монархију – Срби или Мађари – он је предност дао Србији и Србима и бацао кривицу на генерала Храбовског, коме је „предложио средства да се отклони катастрофа или да се неизбежни обрт упуту на корист Монархије и царског дома”. Пошто га Храбовски није послушао, политика бечке владе према српском покрету је вођена на основу непоузданих извештаја, па је у овим крајевима било тешко „успоставити и штитити праве интересе Аустрије”. Служење мађарској влади он је одбио из осећања дужности према свом владару и отаџбини.¹¹⁸

Да би непосредније пратио српски покрет у Војводини а и даље држао на оку и српску владу, односно политичка гибања у Београду, Мајерхофер се прихватио војне команде у Земуну, коју му је понудио Храбовски у време расула војно-бироградског система у Срему, Банату и Шајкашкој. У том својству он је дошао у додир с баном Јелачићем, патријархом Рајачићем и бившим царским официрима у

¹¹⁸ *Грађа*, 335, 338, 429–431, 458–460; Г. Јакшић, *нав. дело*, 193; Д. Павловић, *нав. дело*, 59–61; Ј. Савковић, *Фердинанд Мајерхофер у српском покрету 1848–49. године*, ЗМС–Дн 17 (1957), 81, 93.

српској устаничкој војсци. На дан 31. јула он се налазио у Бечу, одакле је Рајачићу упутио приватно писмо, обавештавајући га да ће цар, по његовом мишљењу, напустити Мађаре и заједно с Хрватима и Србима радити против њих, што је патријарха охрабрило и учврстило у намери да продужи борбу против Мађара. Око средине августа српска влада је била обавештена да је Мајерхофер опуномоћен да дејствује са Србима против Мађара, а ускоро је дознала да он по овлашћењу бана Јелачића приступа реорганизацији граничарских регименти и пре него што је Двор на истог пренео дужност командујућег генерала, односно пре Јелачићевог похода на Мађарску. У догађајима око Беле Цркве он се умешао и без инструкције министра војске грофа Латура и председника владе, односно министра спољних послова грофа Везенберга, који су сматрали да се он у својој ревности и оданости Двору исувише истрчава и непотребно иритира мађарску владу. У његовом мешању у српске ствари био је један дубоко лични мотив – његова жеља да се у одсуству војводе Шупљикца, користећи Рајачићево непријатељство према Стратимировићу, Србима натури за врховног команданта, па евентуално и за војводу. У исто време, бранећи спољне одлике аутономности војвођанских Срба, па чак и одлуке Мајске скупштине, он је стално тежио да елиминише револуционарну суштину српског покрета, а нарочито народну власт, коју је приказивао као извориште анархије, те да у Војној граници обнови стари дореволуционарни поредак. При томе му је Рајачић дошао као савезник, а Стратимировић као најљући противник.¹¹⁹

¹¹⁹ Г. Јакшић, *нав. дело*, 258, 263; С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело*, II, 25, 29; Д. Павловић, *нав. дело*, 85–86; Ј. Савковић, *нав. дело*, 81–83, 85.

Док се патријарх Рајачић све више дао заводити од Мајерхофера и тражити наклоност Јелачића, Илија Гарашанин је већ 27. августа изрекао о њима свој непогрешиви суд:

Илија Гарашанин

Бан и Мајерхофер са двором заједно врло су ми подозрителни. Могу они Маџаре тући, али ни Србима бољег добра не желе него Маџарима. Све се бојим најпре ће Маџаре, па после и Србе и зато ми је врло жао што ова два народа не умједоше да певају за душу нашој комшиници. Ајде, видећемо, да ако и по њеном рачуну све не буде. За сад треба Маџаре тући кад Њемци нећеду, па шта му драго. Јадна Италија, пропаде; Бог ти убио обећања, које чија!

...

Бан (генерал) Јосип Јелачић

Страшно лаже овај бан. Он просто лаже и сасвим у духу дворском ради. Многи сумњају овако о њему, но ја не само што сумњам но чисто видим све његове и Мајерхоферове лагарије... Мене мрзи, иначе би разложио подробно све ове мутљаније швапске, које сам ја из самих дјела примјетио и које се не даду ничим оповргнути.

Мајерхофера и бана сматрам ја за врло опасне. Они истина могу овим Славенима противу Маџара помоћи, али ко ће им после помоћи против Швабе. Сва мука чини ми се испасти ће на ползу Шваба, и то је грдна жалост. Та двор још није Србима одобрио ни њина захтевања, а овамо им тобож помаже, наравно све за своју торбу. Ја веома зебем и сад сам у највећем очајанију за оностране Србе. Ако се Италија смири, онда одоше

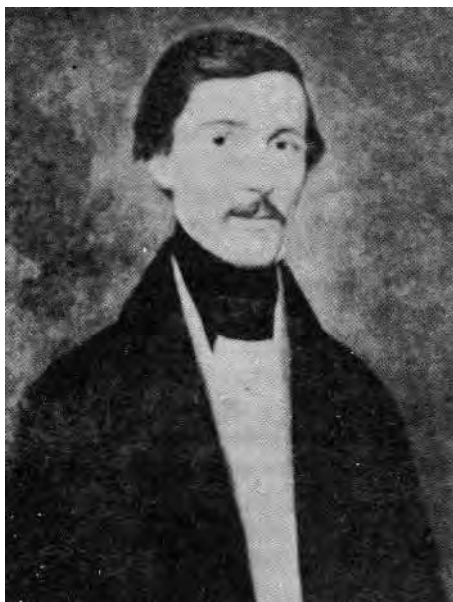
наши у стару опасност пак бадјава оволике жртве. Кад би Мацари били поштени, још би се могли курталисати ове несреће, ал' то би морало сад одма бити. Ја се добру не надам одавде и то је све.¹²⁰

* * *

До средине јула, кад се патријарх Рајачић из Инсбрука преко Загреба и Митровице вратио у Карловце, српски покрет се развијао доста самостално; моралну подршку је имао само код демократске струје у Хрватској, а од Србије је, поред моралне, добијао помоћ у добровољцима, оружју и муницији. Тај покрет је имао несумњива револуционарна и демократска обележја: рушио је феудалну, а стварао нову, народну власт и народну војску. Извојевао је и прве победе на бојном пољу, добрим делом везане за личност младог „вожда” Ђорђа Стратимировића. Популарност у народу и код војске, нарочито оне у Шајкашкој, давала му је наде на војводску титулу. То га је понело и довело у сукоб са већином бивших активних официра који су од почетка били у народном покрету и имали неоспорних заслуга, али су као лојални Двору и прожети милитаризмом помало жалили за старим системом у Војној граници, за крутом дисциплином, покорношћу, хијерархијским редом. Царским капетанима и мајорима, сада народним мајорима и пуковницима Биги, Бобалићу, Радосављевићу, Сурдучком, Јовановићу Чичи и неколицини других било је тешко да се мире са заповедништвом једног двадесетпетогодишњака, бившег поручника, без обзира на његово порекло из племићке породице Стратимировић. Њима је изгледало да он није довољно „царски”, да исувише наглашава антиаустријску

¹²⁰ Г. Јакшић, *нав. дело*, 265, 280, 282.

ноту и да није искључена могућност његовог измирења с Мађарима. Члановима Главног одбора, коме се скоро наметнуо за председника, а међу којима је било несумњивих обреновићеваца (Константин Богдановић, Јован Станковић, Јаков Живановић и други), није се свиђало његово истовремено симпатисање са екс-кнезом Михајлом и владајућим кнезом Србије Александром Карађорђевићем, тако да су његове позиције у Одбору озбиљно пољуљане.

Константин Богдановић

Неповерење између Стратимировића и Рајачића дошло је до изражаја чим се овај последњи вратио у Карловце и суочио са стањем које му, као конзервативцу и Двору лојалном политичару, није одговарало. Склон аутократизму, користећи свој положај црквеног поглавара а уверен да и

сам има велике војничке способности, Рајачић није био на-
клоњен подели власти са младим „вождом”, против кога је
роварио и Мајерхофер, који се вратио са Двора и уверавао
га у скору промену „превишње” политике према Србима,
коју је важно дочекати у што лојалнијој позицији. У сукобу
између Стратимировића и његових противника, Рајачић
није хтео да буде само арбитар, него се активно сврстао
против њега.

Пошто је 31. јула од Главног одбора добио звање „упра-
витељ народа”, патријарх Рајачић је искористио неуспехе
српске војске у борбама око Бечкерека да Стратимировића
смени са положаја врховног заповедника, позове га у Кар-
ловце на одговорност а за привременог команданта имену-
је пуковника Мајерхофера. Стратимировић се одазове по-
зиву, али одбије понуђени компромис као понижавајући, а
затим 20. септембра побегне из Карловаца у томашевачки
логор Ст. Книћанина, који му је био склон, али чије је др-
жање зависило од процене српске владе. У први мах влада
се стави на страну Стратимировића и одлучи да обустави
сваку даљу помоћ Главном одбору као леглу обреновиће-
ваца, али већ сутрадан, добивши обећање од Рајачића да
ће из Одбора уклонити обреновићевце, промени одлуку
па Стратимировић напусти Книћанинов логор и пређе у
Тител. Кад се овде скоро сва војска, на драматичан начин,
и поред противљења мајора Јована Стефановића-Вилов-
ског, изјасни за Стратимировића, Рајачић бродом дојури у
Тител, покуша да војску одврати од њега као народног из-
дајника, али га она дочека плотуном у ваздух и повицима:
„Живео Стратимировић!” Међутим, Стратимировић није
имао излаза с којим би се сагласила српска влада, а она је
сада још одлучније била уз патријарха, који ју је уверавао
да ће Стратимировић, стајући у ред противника Аустрије и

њене династије, одвести народ у пропаст. Преко специјалног изасланика влада је поручила Стратимировићу да Србија има разлога да њен сусед и даље остане Аустрија, а не Мађарска, која полаже претензије на суседне земље.

У таквој ситуацији, Стратимировић је морао да се мири с патријархом и да пристане да се сазове Народна скупштина, која ће донети измене у управи и демонстрирати слогу и јединство вођства српског покрета, утолико више што је тих дана очекиван долазак војводе Шупљикца.¹²¹

* * *

У Мајерхоферовом приватном писму наговештена промена аустријске политике према Србима и Хрватима добијала је потврду писмом које је бан Јелачић 28. августа, као строго поверљиво, упутио патријарху Рајачићу, а у коме му јавља да је Двор признао „праведност” хрватске и српске ствари, о чему ће ускоро уследити и отворена изјава. То је на Рајачића произвело јак утисак и још више га гурнуло у наручје Двора и његових поузданика, Мајерхофера и Јелачића. Две недеље после тога Јелачић је већ марширао према Пешти, а 3. октобра објављен је царев манифест против Мађара, прокламована објава рата Мађарској а сва војна и грађанска власт у њој пренета на Јелачића, коме је, као царском комесару, поверена пацификација Мађарске. Срби више нису сами стајали против Мађара, него са Хрватима и Аустријанцима, па се и њихов покрет, иако у основи демократски и револуционаран, укључивао у ланац контра-револуције, коју карактерише поход царских трупа против Мађарске. То превођење српског покрета у идејно супротни

¹²¹ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело* I, 141–142; II 24–25, 29–32; Д. Павловић, *нав. дело*, 63–77; В. Богданов, *Устаник Срба у Војводини*, 149–158; С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 232–234.

табор постепено су извели конзервативци унутар њега, на челу с патријархом Рајачићем и војводом Шупљикцем, а уз помоћ Мајерхофера и Јелачића, гушећи његову револуционарну и демократску суштину, мењајући карактер народне војске и органа власти, највише повезујући судбину Војводине са судбином династије.

У сенци тих догађаја почела је септембарска скупштина у Карловцима (27. IX – 5. X / 9 – 17. X), на којој је био присутан и војвода Стеван Шупљикац, који се, пре формалне потврде свог достојанства, приказивао само као царски генерал на одсуству. Као такав он се ограничио само на војне ствари, а управу над Војводином препустио патријарху, који је одмах реорганизовао Главни одбор избацивши из њега своје противнике и већину прононсираних присталица Обреновића, чиме је умирио српску владу и конзервативце у Војводини и изван ње. Стратимировић је сасвим бачен у сенку, иако је формално добио положај потпредседника Главног одбора. Да би га удаљили од војске, на коју се увек могао ослонити, именовали су га за члана депутације упућене у Беч аустријској влади ради решавања српског питања. Његов делокруг је био строго ограничен, а у самој депутацији налазили су се и његови дотадашњи непријатељи, Константин Богдановић и војводин рођак Јован Шупљикац.¹²²

Преузимајући команду над српском војском, Шупљикац је желео да се што пре повеже с Јелачићем ради заузимања целе Војводине, с чиме се у основи слагао и Гарашанин, сматрајући да би био „чистији посао да је бан утврдио своје границе па после и Србима (дао) помоћ да заузму своје и то би био рат чист за слободу ова два народа” (Хрвата и

¹²² С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело* II, 33–34, 36–39; Д. Павловић, *нав. дело*, 77–79, 83–84; В. Богданов, *Устѹанак Срба у Војводини*, 158–159.

Срба). Јелачићев поход према Пешти Гарашанин је тумачио као одступање од заједничке и ослободилачке акције Хрвата и Срба.¹²³

Извесно охрабрење за Србе представљало је изјашњавање против Мађара заповедника Темишвара генерала Ђуре Рукавине и заповедника Арада генерала Бергера. Но, заповедник треће, за Србе најважније тврђаве – Петроварадина, генерал Имре Благојевић одбио је позив патријарха Рајачића да се приклони „царској страни”, па се у току октобра и касније чак и повећала опасност за Срем од Тврђаве, поготову што је и командант Осека, генерал Стеван Јовић, пришао Мађарима и њихову војску пустио у тамошњу тврђаву. Иако је извесна помоћ из бродске регименте упућена Србима на дунавском кордону, ипак су они морали да своје одреде упућују преко Вуковара и Даља чак до Осека, пошто је постојала опасност да Мађари ударе на Брод и пресеку везу између Војводине и Хрватске. Постојала је опасност да мађарони са Житвајем на челу покушају да се домогну Вуковара, који је већ тучен топовима са дунавских ада, а у коме је великој сумњи подлегало држање спахије, грофа Елца, и заповедника војске под Осеком мајора Чорића, што је довело до праве побуне војника, до убиства грофа Елца и упућивања везаног Чорића у Карловце. Захваљујући активности и енергији старих капетана Аврама Радосављевића и Аврама Рајачића, те капетана Милекића и одреду од 90 Србијанаца Томе Јокића, ситуација у северозападном Срему и на Дунаву је стабилизована а опасност од Осека и из Бачке трајно отклоњена, мада је и даље било великих тешкоћа са дезертерством сремских сељака и одбојним, често и отворено непријатељским држањем католичког становништва према српском покрету.

¹²³ Г. Јакшић, *Прейиска И. Гарашанина*, 312–313.

Покушаји мађарске војске из Петроварадина да 12. децембра освоји Буковац а 22. децембра да растури српски логор у Каменици завршили су се неуспехом, али и великим жртвама српског становништва оба насеља.¹²⁴

У току октобра и новембра борбе у Бачкој су се свеле на сталне чарке око Сентомаша, Фелдвара, Турије, Жабља и Сирига. Но, 30. новембра, под заштитом магле, мађарска војска од 4.000–5.000 људи кренула је у привидни напад на Фелдвар, Турију и Сентомаш, а у прави напад на Сириг, али је била одбијена захваљујући храброј одбрани тамошње српске посаде и противнападу Србијанаца из Сентомаша.¹²⁵

Од Шупљикчевог доласка, најдраматичнији догађаји одиграли су се у Банату. Циљ мађарске војске се сводио на заузимање Панчева, а српске на успостављање везе са Темишваром и Арадом, што је било условљено претходним заузимањем В. Бечкерека и В. Кикинде.

Војвода Шупљикац се најпре одлучио на освајање Новог Бечеја и В. Кикинде, пошто су тамошњи Срби молили да их ослободи мађарске власти. После тешке борбе, Михајло Јовановић је 13. октобра заузео Бечкерек, а Јефта Барајић је, дан касније, ушао у Кикинду, али су обојица морали да се повуку под притиском генерала Антала Фетера и Јована Дамјанића.

Као професионални војник, војвода је уочио да му за офанзиву недостаје коњица, коју је желео што пре да створи, а такође и дисциплинована војска уместо народне, чије је првобитно одушевљење све више јењавало. То утолико више што је пред собом имао добро уређену мађарску војску, коњицу и артиљерију. Тражећи од Виндишгреца офицере

¹²⁴ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело* II, 40–41, 43; С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 259–269.

¹²⁵ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело* II, 41–43.

и оружје, од својих војника „да буду верни царској застави” а од одбора и пододбора „да се сједине с официрима у општинама и удруженим силама да раде за добро цара, народа и државе”, војвода је почео да народну војску вежује за царску и утапа је у њу, те да отвара процес који ће после његове смрти Мајерхофер, Тодоровић и Јелачић још одлучније наставити и окончати. Тако је настајао српско-аустријски корпус, у коме ће „царско – црножута” све више замењивати и потискивати оно што је српски покрет створио као „народно”.

Шупљикцу је требало времена да среди српске редове у Банату, а Мађарима је требала бржа победа па су у таласима нападали на српске положаје. На дан 9. новембра они су разбили српски логор на Стражи, иако су се Срби храбро борили, а 30. новембра на Карашу тешко поразили пуковника Бобалића, који је сам морао да брани топове у редуту, пошто су му се војници поплашили и разбежали. Пет дана касније Дамјанић је са преко 12.000 војника и 32 топа напао српски логор код Томашевца, који је бранио Книћанин са око 3.000 људи, претежно србијанских добровољаца, те банатских граничара и панчевачке народне гарде. После огорчених напада и противнапада, и поред муњевитих атака мађарске коњице, Томашевац се одржао а Книћанин извојевао своју најславнију победу. Но, и поред великих губитака, притисак Мађара није престајао, па је већ 12. децембра јака њихова војска ударила на Банатски Карловац и Алибунар. Пошто су се Банаћани разбежали, терет битке су на себе примили сремски граничари поручника Агића и Михајла Јовановића, али ни они нису могли одолети па су се повукли. Своју победу Дамјанић је платио са 300 погинулих војника. Сазнавши да се мађарска војска концентрише у Јарковцу ради новог напада на Томашевац,

Шупљикац са банатским граничарима, Михајло Јовановић са својим Сремцима, заузму га, али у противнападу Мађара, који су изгубили око 400 војника, ипак буду избачени из њега и буду приморани да напусте и сам Томашевац. Мађарска војска се опасно приближила Панчеву.

У тој критичној ситуацији, влада Србије се одазвала апелима патријарха и војводе и хитно упутила нове добровољце, новац и оружје ради одбране Панчева. По подне 27. децембра, у моменту док је вршио смотру добровољаца на челу с Милутином Петровићем, братом славног Хајдук-Вељка, војвода Шупљикац, узбуђен што види очекивану помоћ и што је тог дана сазнао да га је цар потврдио у војводском звању, одликовао високим орденом и произвео у чин фелдмаршал-лајтнанта, а и иначе оронулог здравља, закашљао се, заљуљао на коњу и издахнуо на рукама капетана Јована Стефановића-Виловског.¹²⁶

* * *

У време јесењих борби у Бачкој и Банату и Јелачићевог похода на Мађарску, њена влада је уз подршку пољске емиграције покушала да преговара о миру са Србима. Пољски емисар Бистржоновски је у октобру патријарху Рајачићу изнео пољске предлоге, за које је овај сматрао да неће бити прихватљиви за мађарску владу (прокламовање равноправности Словена и Мађара и позив Европи да то гарантује). Почетком новембра Кошут је прижељкивао само примирје од неколико недеља, а поткрај истог месеца су Рајачићу преко генерала Благојевића поднети исцрпни предлози мађарске владе, који су за Србе били неприхватљиви пошто су заобилазили закључке Мајске скупштине,

¹²⁶ *Истио*, 43–46; М. Томандл, *Војвода Стеван Шупљикац*, 34–43.

враћали се на старе форме црквеног сабора, а да нису осигуравали потпуну равноправност двају народа коју тражи дух времена. Дајући такву оцену мађарских предлога, патријарх је додао да се Срби ни у какве преговоре не могу упуштати без Хрвата, као својих савезника.¹²⁷

Мада неуспели, ови додири с мађарском владом утицали су на Бечки двор да убрза решавање српског питања, на чему је Рајачић, преко раније поменуте депутације, и лично јако инсистирао. Он је био огорчен због оклевања аустријске владе да Србе и јавно призна као савезнике и пружи им ефикасну помоћ, а губио је веру и у Јелачића, коме је писао да је аустријска дипломатија „српски народ с надеждама у ратна времена обмањивала, а у мирна очувски с њим поступала”, пошто је то „стара немачка политика лизунун цедити до последње капи пак га онда на ђубре бацити”. На дан 20. новембра Рајачић је влади упутио оштру представку, оптужујући Аустрију да је Србе препустила освети Мађара, истакао велике заслуге и жртве Срба за Монархију и изрекао следећу претњу:

Ако би дипломатија и сада ударила путем одгађања, то бих је морао, и против своје воље можда, у име српског народа са угарском владом отпочети да преговарам... последња влада добила би двогубо, тј. и савезника и јако би усредредила своју ратну силу. Војска банова састоји се од половине ратника источне грчке вероисповести па и ови би по томе закључењу мира између Срба и Маџара једва дочекали да се сврши међународни рат. Какве би последице могле да произиђу отуда и какве ће бити, остављам увиђавности царско-краљевске владе.

¹²⁷ Д. Павловић, *нав. дело*, 94–95; Ј. Савковић, *Мировни прејеговори за време српској њокрејша 1848–49. њодине према докуменђацији Јосифа Тима*, ЗМС–Дн 15 (1956) 128–129; А. Раденић, приказ књиге Е. Ковача о тим преговорима, ЗМС–Дн 27 (1960), 146–147.

У време кад је ова представка стигла у Беч, тамо је дошло до смене на престолу, којом је на чело Монархије уместо слабоумног Фердинанда доведен син надвојвоткиње Софије, млади Фрања Јосиф. Била је то победа дворске камариле, добијена уз асистенцију генерала Виндишгреца и Јелачића, која је наговештавала оштрији курс према Кошутовој Мађарској, а само привидно став већег разумевања према Србима.

Бираним речима нови цар је већ 15. децембра потврдио одлуке Мајске скупштине о избору војводе и патријарха „васпостављајући та стара достојанства [као] јемство за народну унутрашњу организацију онакву каква треба” српском народу, а која ће му бити дата после завршетка рата „по основама равноправности свих наших народа”.¹²⁸

Међутим, царев патент је намерно заобишао питање територије и граница Војводине, што је изазвало незадовољство Срба па и самог Рајачића, који је то сматрао као ново лукавство бечке владе. Према његовим речима, оно што је Двор дотад учинио за Србе, могло би задовољити „само идеалисте ал’ не народ један (пошто) народ треба простор свој на коме ће се оснивати, а то је Војводина... (све остало) иначе су само химере”.¹²⁹

За територију Војводине требало се још дуго борити и на бојном и на дипломатском пољу.

Као што је долазак војводе Шупљикца у Војводину означио крај првог сукоба између Стратимировића и Рајачића, тако је његова изненадна смрт имала за последицу поновно распламсавање супарничке борбе између ове двојице вођа војвођанског покрета.

¹²⁸ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело* II, 46–54; В. Богданов, *Устава Срба у Војводини*, 161–163; Ј. Радонић, *Слике*, 344.

¹²⁹ Ј. Радонић, *Слике*, 345.

Заслужан за успехе српског покрета више него ико други, Стратимировић је очекивао да буде постављен на чело војске и народа, да буде војвода по избору Народне скупштине. Он није крио своје незадовољство политиком патријарха, који га је одвојио од војске и народа и послао у Беч за члана српске депутације при Двору. Тамо се он борио за признање Војводине, због чега је на себе навукао мржњу дворских кругова и председника владе кнеза Шварценберга, који је после његовог повратка у Војводину изјавио да српске ствари нису повољно решене само због Стратимировића, кога је требало ухапсити, а не дозволити му дипломатску мисију.

Кад се Стратимировић вратио из Беча у Земун, затражио је сазивање Народне скупштине која би решила питање војводе и организације Војводине, али је патријарх то одбио, а команду над војском, уместо Стратимировићу, поверио најпре Мајерхоферу, а затим генералу Кузману Теодоровићу. Покушај Стратимировићев да придобије српску владу није успео, а Гарашанина је чак огорчио својим изјавама против Аустрије. Гарашанин га је оценио као лаккомисленог човека који не схвата да је опасно изазивати Аустрију будући да је она чврсто стала на ноге, а што налаже Србима да буду крајње опрезни и мудри како се она не би окренула против њих. Стога је тражио од Книћанина да онемогући сваку његову несмотрену акцију у „духу револуционарном”. Пошто је наишао на слаб одзив међу официрима, који су већ пловили у царским водама, Стратимировић се ослободио заточеништва у Земуну и обратио Главном одбору у Карловцима. Одбор га је подржавао и обратио се Двору да би парирао патријархове оптужбе против њега. Главни одбор и командант Петар Бига одбили су да ухапсе Стратимировића, тврдећи да је он миран и лојалан.

Изгледало је да ће сукоб прећи у оружану борбу и довести до најтежих последица. На својој седници од 4 (16) јануара 1849, Главни одбор је одлучио да позове патријарха да дође у Карловце и призна Одбор као централну власт Војводине, оптужујући га због апсолутистичких тежњи које су почеле да долазе до изражаја још од његовог повратка из Инсбрука у лето 1848, а нарочито после Септембарске скупштине и његовог повлачења у Земун, од када је почео да издаје наредбе без сагласности Одбора, који жели да поцепа и ликвидира. Одбор га оптужује због постављања Мајерхофера на чело војске и продужује: „Тако сте штандрехте (преко судове – С. Г.) по сиротом народу нашем и за маленкости разгласили; тако сте чрезвичајна комесара над читавим Сремом, тако над Банатом наредили”, багателишући Главни одбор, који има права народне владе у Војводини. Стога Одбор, увидевши „да се оваким путем зло и несрећа и стариј абсоутизам у народ наш немилице увлачи, не може више допустити да се подкопава власт она која је трећег маја пр. г. наређена, која је народ на оружје подигла, и која је узрок свега досадањег добра српског”, што могу посведочити и народ и патријархове речи са Септембарске скупштине, кад је хвалио заслуге Одбора. На крају, Одбор је позвао патријарха да се врати у Карловце, те да што пре сазове Народну скупштину како би „Народно Правленије, ово једино благо наше, за које је толико крв нашег народа проливала се, и које нам је и царским манифестом обећано, у садашњим најкритичнијим часовима наше Војводине, по обстојателствима и могућности нашој обезбједило и утемељило”.

Али, Главни одбор није истрајао у борби против патријарха и оних снага које су стајале иза њега (Мајерхофер, Двор, српска влада, конзервативци), јер се ни он ни Стратимировић више нису могли ослонити на војску, која је све

мање била народна, а ни на најважније одборе по градовима. Под притиском српске владе, Одбор и Стратимировић су капитулирали.

Пошто је патријарх из Земуна прешао војсци и генералу Тодоровићу у Банат, из кога су Срби потискивали Мађаре, чланови Одбора су га следили све до Темишвара, у коме су 9–10. фебруара 1849. на заједничкој седници прихватили његове оптужбе против Стратимировића молећи да га патријарх не прогони због свега што се десило између њих. Уследила је нова реорганизација Главног одбора чије је чланове патријарх, сада као „управитељ Војводине” лично постављао и разрешавао, пошто је дошао до скоро апсолутне власти у српском покрету.¹³⁰

* * *

У време другог сукоба у врху покрета дошло је до великог преокрета на бојиштима у Банату и Бачкој. Пошто су царске армије под кнезом Виндишгрецом угрожавале Пешту, мађарска влада је морала да напусти престоницу а са српског бојишта да повуче велики део војске тако да је створена повољна ситуација за наступање српских трупа у Банату и Бачкој.

Ипак, генерал Е. Киш, иако са ослабљеним снагама, покушао је да искористи тренутно мутну ситуацију међу Србима после смрти војводе Шупљикца, па је кренуо у одлучни напад на Панчево пред којим се налазила српска војска под Книћанином, Мајерхофером и капетаном Адамом Косанићем, јачине око 9.000 људи и 40 топова. Мајерхофер је предложио да се Панчево преда без борбе, а трупе се повуку према истоку, попуне Румунима и онда врате у

¹³⁰ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело* II, 55–64; Д. Павловић, *нав. дело*, 109–121; С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 298–302.

освајање града. Но, Книћанин и Косанић то одлучно одбију и са добро смишљеним планом одбране дочекују комбиновани напад Кишове пешадије и коњице. По цичи зими, под заштитом магле, ујутру 2. јануара 1849. мађарска војска је продирала према Панчеву у коме су је домаћи Немци већ очекивали са белим заставама, али су Косанићеви граничари у предвиђеном моменту изненадили Кишову коњицу, а Книћанинови Србијанци са исуканим бајонетима напали на главнину и Киша натерали на панично бекство. Битка за Панчево била је добијена а српској војсци отворен пут за наступање на широком фронту према северу.¹³¹

У току јануара и фебруара 1849. српска војска је напредовала у две колоне од којих је оном ближе Тиси командовао Книћанин, а оном која се кретала источније кроз Банат – генерал К. Тодоровић. Снага те војске ценила се на 25.000 људи, од којих око 10.000 Србијанаца пешака и 2.000 коњаника, и 60 топова. Колона под Тодоровићем спојила се са деловима царске војске из југоисточног Баната и онима које је генерал Бем потиснуо из Ердеља. На дан 16. јануара Срби су заузели Велики Бечкерек, 19. јануара, после доста оштре борбе, пао је Вршац, 21. јануара аустро-српски корпус је ушао у Белу Цркву, док је Книћанин заузео Стари Бечеј, 25. јануара пао је Врбас а три дана касније Кула. Пошто је одбио противнапад мађарске војске од Сегедина, Книћанин је 12. фебруара ушао у Сомбор и са југа се приближио Сегедину, али Суботицу није успео да заузме. На банатској страни, после заузимања Велике Кикинде успостављена је веза с Темишваром и поседнути су положаји дуж реке Мориша.¹³²

¹³¹ Б. Јанкулов, *О Адаму Косанићу – јунаку из 1848/49*, СМС–Дн 6 (1954) 118–121.

¹³² *Исти*, 121–122; С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело* II, 64–65; И. С. Павловић, *нав. дело*, 302–303.

Битка код Панчева, 3. јануара 1849. г.

Битка код Вршца, јануара 1849. г.

На тој развученој линији фронта, са мађарском војском у дубокој позадини – у Петроварадину, Новом Саду и Футогу, српско-аустријски корпус је остао до поткрај марта 1849.

У току офанзивног наступања српске војске посвуда се осећало присуство генерала Мајерхофера, које је српска влада оцењивала као врло опасно, а о томе је Ст. Стефановић Тенка 29. јануара писао Книћанину:

Много нас је огорчило овде што смо поодавно већ увидели Мајерхофера језуитско поступање и којекакве препоне у делима нашим, као и то гди он победе српске под својим именом труби онамо, гди се од њега рапорти очекују. Ништа мање нисмо увидели гди он како гна Патријарха тако и гна генерала Тодоровића за собом вуче и по свом калупу предлаже им планове, да се сирјеч сједини царска војска и српска, па да тобож у јединству дејствују противу непријатеља, а то ништа друго није но да се избије Србима свака слава и свако право на оно што од непријатеља очисте, како би се после казати могло да је царска војска спасла Србе и обитована од њи места. То су, господине, старе немачке маневре и угурсузлуци...

Тенка је тврдио да је сам више пута одлазио патријарху и молио га да удаљи Мајерхофера од себе, али узалуд. Гарашанин, пак, и у време српских победа саветовао је да се „вештим и тајним начином” тражи споразум с Мађарима „јер народ тај не може се уништити, а њихово согласије може... и мора Србима потребно бити против злоковарних Немаца”.¹³³

Српска влада је добро запазила да Двор и Виндишгрец желе да омаловаже не само допринос српског покрета него

¹³³ J. Thim, *нав. дело* III, 632; Г. Јакшић, *нав. дело*, 361.

и Србије одржању Аустрије, па је у току фебруара 1849. на-стојала и успела, користећи и притисак Порте на владу у Београду, да већи део добровољаца буде повучен у Србију а тим и да ослаби опште позиције Срба на фронтовима про-тив Мађара и припреми њихов војни слом као непоћудног савезника израслог из револуције.¹³⁴

Заузимајући насеља по Банату и Бачкој, Срби су посву-да одмах створили органе своје власти – народне одборе и пододборе, на чему је, поред српско-војвођанског вођства, и Гарашанин јако инсистирао, сматрајући да они могу бити препрека остварењу антисрпских циљева Двора и Немаца у Војводини. Нови окружни одбори створени су у Великом Бечкереку, Вршцу, Белој Цркви, Бечеју и Великој Кикинди, те по градовима у Бачкој, али не на првобитној револуцио-нарној основи, него више као органи власти конзерватив-них струја у Војводини, а понегде, као у Белој Цркви, на бази компромиса са Немцима уз даље одржавање њиховог градског магистрата више оријентисаног према царској војној команди у Темишвару него према српском прави-тељству. Што се, пак, самог тог „правитељства” – владе тиче, омладинско-либерални лист *Найредак* је писао да је она по форми демократска „али су на челу њеном људи који срца немају, људи који су у аристократији и шварцгелби-зму огрезли. Између њих и народа никаква согласија нема, (а) неповерење овог (народа) према њима наскоро прелиће се у страшно позорије”.¹³⁵

Међутим, и овакви одбори и влада били су омрзнати од аустријске реакције, која је настојала да омаловажи или

¹³⁴ Д. Павловић, *нав. дело*, 122–134.

¹³⁵ *Найредак* од 16. II 1849; Г. Јакшић, *нав. дело*, 359–361; С. Ми-лекер, *Повесница Вршца*, 47; С. Суботић, *нав. дело*, 111–116; Л. Ракић, *Велики Бечкерек*, 13–20.

да игнорише, а у Банату, преко ц. к. генерала, иначе Србина, Ђуре Рукавине, и да их растура, те да обнови Војну границу са њеним немачко-бирокуптским апаратом. Пошто је Рукавина почео да диже Немце и Румуне против Срба, чији је покрет приказивао у најцрњим бојама, дошло је до оштрог сукоба између њега и патријарха, до измена нота и представки Двору, од кога се очекивало да буде арбитар иако је заправо он био инспиратор антисрпских корака генерала Рукавине. Кнез Виндишгрец, који је и наредио да се у свим областима које су Срби заузели од Мађара разреше народне управне власти и сви послови пренесу на привремене војне власти, запретио је Рајачићу да не дира у Војну границу, која припада само Аустрији, па је овај морао да тражи компромис с Рукавином на основу *status quo*-а који је ишао на штету српског покрета.¹³⁶

Више, међутим, него одбори променила се војска, која је престала да буде народна и претварала се у јужни корпус ц. к. аустријске армије, чији су генерали преузимали команду над њом, која је своју плату примала из аустријске касе а наређења од царског генералштаба а не од Главног одбора. Царски официри, који су од почетка аустро-мађарског рата почели да улазе у среске редове, осуђивали су народне и демократске тежње као бунтовничке, а народне заставе и боје замењивали царским. У војну администрацију, као и у општине и надлештва у Војној граници, која је увелико обнављана, завођен је немачки језик а забрањиван српски са ћирилицом. Стога није чудо што је та војска, „скренута са дотадашњег националног правца, спутана и потиштена под командом охолних аустријских официра”, изгубила свој

¹³⁶ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело* II, 66–68; Д. Павловић, *нав. дело*, 137–143; Ј. Радонић, *Патријарх Јосиф Рајачић и генерал Ђуро Рукавина*, Глас САН СХСШ (1949), 143–243.

првобитни полет и одушевљење и доживела судбоносне поразе у првој мађарској противофанзиви.¹³⁷

Но, и пре војног пораза, тежак ударац српском покрету нанет је Октроисаним уставом од 4. марта 1849. У њему је Србима обећано уређење на основу привилегија и царских одлука, које ће им обезбедити национални опстанак и верску слободу, али се при том ни речи није говорило о аутономном положају Војводине у духу одлука Мајске скупштине. Војводина није призната као посебна круновина, него се предвиђала могућност њеног прикључења Хрватској, Угарској или Ердељу. Војна граница је издвојена од Војводине и Хрватске као посебно тело са својом до-револуционарном војном-бирократском организацијом. Све то десило се баш у време када је једна војвођанска уставна комисија изразила напредан устав за Војводину, којим је предвиђано да Војводина буде аутономна, са својим органима власти, војском, судством, народним језиком, са демократским уређењем и укључењем Војне границе у њен оквир. По Октроисаном уставу, како је писала српска штампа, „српски народ не сматра се као један укупан народ, но као расцепљен и раздељен на војничку и невојничку касту; српска Војводина је само празно име. Аустријска влада док јој је стање било очајно и док је потребовала наше помоћи нудила нам је златна брда; а сад (не) нуди нам више но повраћај циглога историског имена – име војводства”. Она се још нада да ће Србе тиме задовољити, иако врло добро зна да Срби кад су тражили војводство нису очекивали празно име „него самосталност управе тих крајева, који још из старине припадаху војводству и који су нам непрестанце били отимани – отимала нам их

¹³⁷ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело* II, 56, 66–67; И. С. Павловић, *нав. дело*, 302–303; С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 302–304.

је варљива аустријска политика”. С тим у вези *Найпредак* је писао:

Били смо прилично лаковерни, нисмо умели да обезбедимо пре свега своју слободу – и придружисмо се Аустрији. Зар нисмо знали тада, да ли не хтедосмо да знамо, или зар још нисмо сазнали да су Аустрија и слобода два сасвим супротна елемента... и остаће... вечити непријатељи.¹³⁸

Октроисани устав је изненадио и патријарха, па се и он придружио општем отпору народа, али, иако је говорио енергично, ипак није у свом ставу истрајао нити нешто одлучно учинио. Покушао је преко бана Јелачића да утиче на Двор да се Устав измени. У том циљу му је упутио познатог заступника српско-хрватске сарадње, Мојсија Георгијевића, да му преда писмо којим га позива на акцију, а у коме каже да се још пре тог устава уверио да Виндишгрец и Двор имају неосновано схватање „да се овај наш народ против господарства мађарског зато дигло, да остане у старим својим устројенијама и да је граничар био задовољан са пређашњим формама у начину управљања и властима својима”, које схватање он не дели, јер зна да су се граничари дигли против Мађара зато што су тражили равноправност и слободу. Патријарх је питао Јелачића с чим ће они изаћи пред свој осиромашени, попаљени и намучени народ: „Зар с овим Уставом, зар са старим Границе устројенијем?”¹³⁹

Међутим, бечка влада није пристајала да мења Устав и статус Војводине, него је питање коначног уређивања

¹³⁸ С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело* II, 68–71; Д. Павловић, *нав. дело*, 143–146; Ј. Савковић, *Нацрт устав за Војводину Србију 1849. године*, ЗМС–Дн 13–14 (1956) 159–166.

¹³⁹ Д. Павловић, *нав. дело*, 146–147; С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 307–308.

Војводине стално одлагала. Пошто се Мајерхофер до извесне мере залагао за српске захтеве, у жељи да он постане управитељ Војводине, порастао је његов утицај на Рајачића, а и Двор му је поклањао све више пажње знајући да сва његова настојања иду за тим да сломе револуционарну снагу српског покрета и врате старо стање у интересу династије. Од краја 1848. године Мајерхофер је водио Рајачића, који је наивно веровао да ће се преко њега и он и покрет препоручити Двору и добити потврду закључака Мајске скупштине. Српско војвођанско јавно мњење било је све огорченије због Мајерхоферовог утицаја на Рајачића и српске ствари: штампа га је нападала, али све то није утицало на патријарха да прекине с њим, јер је сматрао да би то био прекид и са Двором на што се он није могао да одлучи.¹⁴⁰

Следећи ударац српском покрету, чији су војска и народ крварили у безнадежном рату с Мађарима, Двор је за-
дао 2. априла 1849. кад је целу Угарску поделио на седам округа и ставио под војну власт. Седми округ обухватио је Војводину. Војна и управна власт биле су одузете од Срба и предате врховном војном заповеднику кнезу Виндишгрецу, а овај је за команданта седмог округа поставио Мајерхофера, којем је патријарх додат у својству царског комесара за цивилне области Војводине. Тако је патријарх деградиран, а српски покрет, његова војска и власт из руку патријарха и војвођанског правитељства прешли у руке Немаца. Патријарх је, заправо, стављен под Виндишгреца и Мајерхофера, што је изазвало општи револт међу Србима. И Рајачић је био незадовољан и потиштен, али нити је имао воље да се мири с Мађарима (чији услови за мир никад нису предвиђали аутономну српску Војводину), нити снаге да се одупре

¹⁴⁰ Ј. Савковић, *Фердинанд Мајерхофер*, 88–89, 93, 95.

Двору. Штавише, он се још јаче приљубио уз Мајерхофера и појачао борбу против либералне антиаустријске струје међу Србима.¹⁴¹

* * *

У време док је српски покрет улазио у политичку кризу, а против патријарха Рајачића и генерала Мајерхофера се почела организовати либерално-грађанска опозиција, дошло је до трагичних догађаја на фронтима у Бачкој и Банату.

Главнина аустро-угарског корпуса генерала Тодоровића нашла се на простору између Арада и Темишвара, али Арад не само што није деблокирала него је и претрпела пораз који је поколебао њене редове. Слабије снаге тог корпуса биле су развучене преко северне Бачке све до Сомбора, у коме се налазила посада од 5.000 војника са 20 топова. Дуж Римских шанчева, у Србобрану и у Турији, те у Шајкашкој задржане су само мање посаде слабо припремљене за одбрану доста запуштених положаја.

Све док је царска војска напредовала на централном фронту против Мађара, Србима није претила већа опасност са севера, а и посада у Петроварадину је мировала. Но, кад су Мађари у тродневној бици код Каполне 26–28. фебруара однели победу над Виндишгрецом, а Јелачић у току марта био заустављен на средњој Тиси и код Солнока, њихова влада је прихватила план операција према коме је генерал Мавро Перцел требало да се пробије у Бачку, заузме Србобран и споји се са посадом у Петроварадину а затим да пређе Тису да би пресекао одступницу генералу Тодоровићу против кога је са североистока, чим очисти

¹⁴¹ Д. Павловић, *нав. дело*, 150–151; С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 309–310.

Ердељ од царске војске, требало да наступа славни генерал Бем.

Перцел је одмах 22. марта силовито ударио на српске положаје и заузео Сириг, Сентиван и Сомбор у Бачкој, а четири дана касније Ђалу и Српски Крстур у Банату. Изненађен и уплашен, генерал Тодоровић се повуче према Великој Кикинди, а Перцел ослобођен опасности са банатске стране све снаге усмери на Бачку, заузме најпре Врбас, Сенту, Бечеј и друга насеља, па најкраћим путем дође до Петроварадина. После малог предаха, на дан 3. априла Перцел са око 11.000 војника и 24 топа крене на Србобран чије малобројне браниоце сломи после четворочасовне очајничке борбе, заузме Турију и Надаљ, све попали и побије 4.000–5.000 њихових становника. Опијен том победом, он се четири дана задржао у Србобрану уместо да освоји и тителску висораван као последњи бастион Срба Шајкашкој, и онда зађе за леђа српској војсци у Банату, што би свакако довело до њеног потпуног слома.

Ситуација код Срба је била очајна – расула се војска, нагрнуле избеглице, јавила се анархија у којој су побијени и неки официри, док су топови одвлачени у ритове или заједно с војском већ утоварени на лађе ради пребивања у Срем. Перцелов проглас, пун обећања и претњи, већ је почео да наилази на одзив, кад се Рајачић обратио влади Србије да одмах врати у Војводину Книћанина и добровољце, односно кад је био приморан да и самог Ђорђа Стратимировића позове на одбрану Шајкашке.

У зору 9. априла Стратимировић је преузео команду у Тителу у који су стигли и Србијанци под мајором Миливојем Петровићем Блазнавцем. Врло брзо бивши „вожд” прикупио је деморалисане војнике тако да је уочи битке на тителској висоравни 13. априла располагао са око 4.000

људи и 35 мањих топова. За отпорне тачке одабрао је Мошорин и Вилово. Одступање није долазило у обзир него борба до последњег човека против троструко јачег противника. Штавише, Стратимировић је први, одмах после поноћи 12/13. априла, прешао у напад од Мошорина, постигао почетне успехе и охрабрио своје војнике, затим се успешно повлачио и у зору на утврђеним положајима дочекао напад Перцелове пешадије, коњице и артиљерије. У дотад нечувено жестокој борби, по мочварама и насипима око Мошорина, користећи повољан положај и познавање терена, очајничку храброст својих војника, Стратимировић је задржао Перцела, нанео му велике губитке и приморао на повлачење. На сличан начин код Вилова то је постигао и мајор Јован Стефановић-Вировски.¹⁴²

Међутим, Перцел се није мирио са неуспехом него је 22. априла напао ојачане српске положаје дуж Римских шанчева, али га је поново одбила српска војска под пуковником Јозефом Пуфером, Стратимировићем и Блазнавцем. Штавише, Стратимировић је предузео напад на Бечеј, али је он остао без значаја, пошто се генерал Тодоровић, кога су београдске *Српске новине* иронично назвале „маршал von Rückwärts”, убрзано повлачио у Банату, напустивши 29. априла Велики Бечкерек, а 3. маја и Вршац да би због слабог здравља и још слабијег командовања био смењен и 5. маја замењен пуковником Пуфером као заповедником аустро-српског корпуса. На дан 6. маја Стратимировић је

¹⁴² С. Капер – С. Здравковић, *нав. дело* II, 74–81; И. С. Павловић, *нав. дело*, VI, 304–310; VII, 179–187; С. Гавриловић, *Ђорђе Стратимировић о својој улози на бојним пољима 1848–1849*, ЗМС–I 2 (1970) 117–122; Посебно вредан извор за те и друге борбе у Војводини 1848–1849. представљају *Успомене генерала Ђорђа Стратимировића* (Беч–Загреб–Лајпциг 1913).

Битка код Вилова, 26. маја 1849. г.

одбио још један напад Перцелових трупа код Каћа и шуме Будисаве, бијући своју последњу битку у том рату, после које је, 14. маја напустио Шајкашку и као оперативни официр прешао у штаб Јелачићеве Јужне армије.

Док су се на висоравни испред Титела две војске очајнички хрвале, у Банату је дошло до потпуног слома аустро-српског корпуса. На дан 7. маја он је претрпео пораз код

Томашевца и Уздина, сутрадан је пала Бела Црква, а 9. маја његови остаци се пребацише у Срем где буду укључени у састав Јелачићеве армије. Агонија Баната је окончана 10. маја кад је мађарска војска победоносно ушла у небрањено Панчево, а масе избеглица безглаво навалиле у Срем у Србију.

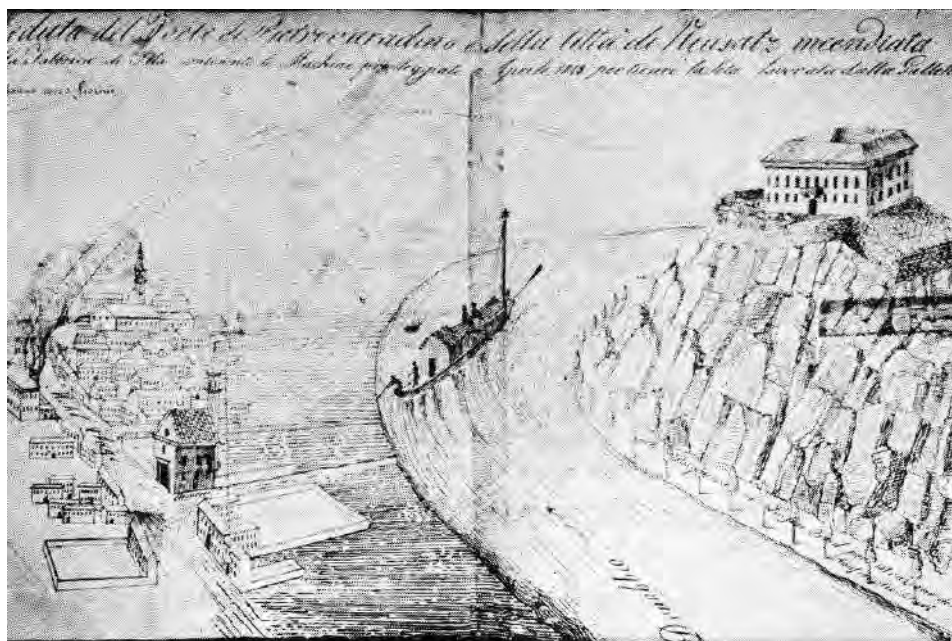
Заслужује пажњу Гарашанинова оцена српске трагедије у Банату:

Видите ли како пропаде Банат? Мислите ли да је то од силе мађарске, по моме мњенију никако, но због политике дворско-мајерхоферске. Ја мислим и за себе сам у том убеђен, да се Мајерхофер у томе радује, јер Двор тако оће. И ону ретераду царске војске не сматрам ја за побеђену од Маџара и Пољака. Кад би Аустрија имала само Маџаре пред собом, тукла би она њи те још како при свима пољским генералима и легијама, али она зна да би у таквој победи и Славени те највише триумфовали, то је она учинила своје уговоре с ким треба, пак је онда напустила бунтовнике нека сатру оне, за које је држала да могу опаснији бунтовници од Маџара постати, пак вели, ја ћу сатирући дејствителне бунтовнике и непременно предстојећу буну словенску, јер ћу ји испод ножа маџарског избавити и запушити им уста, нек се задовоље што и даље живе па од права што им дам.

Ипак, и после свега тога, угрожена сада и са банатске стране од Перлеза и ратних бродова са Тисе, тителска висораван, коју је на крају бранио Стеван Книћанин, остала је у рукама Срба који су одбили још неколико Перцелових налета 24. и 26. маја, 1. и 7. јуна и најзад, 23. јула, после чега се мађарска војска коначно повукла из Бачке и ускоро капитулирала пред руским и аустријским трупама.¹⁴³

¹⁴³ Д. Павловић, *нав. дело*, 157–161; И. С. Павловић, *нав. дело* VII, 187–198.

У време борби у Шајкашкој и око ње, општа српска трагедија била је увећана катастрофом Новог Сада. Тачно на годишњицу напада на Карловце, 12. јуна 1849, после уласка Јелачићевих трупа у град, са Петроварадинске тврђаве је отворена стравична артиљеријска ватра на Нови Сад, који је зачас претворен у згариште а затим препуштен пљачки солдатеске и разуларене масе. У ватреном вихору страдало је много живота, изгореле су многе знаменитости и старине српске, док су преживели у свом јадy тражили спас у бекству на све стране све тамо до Београда.¹⁴⁴

Бомбардовање Новог Сада, 12. јун 1849. г.

¹⁴⁴ Д. Поповић, *Војвођански игрови у буни*, ЗМС–Дн 8 (1954), 30–32.

Незадовољство због Октроисаног устава, патријарховог вођења народних послова и утицаја Мајерхофера на ток ствари, повећано због ратних неуспеха, имало је за последицу стварање опозиције против њих, нарочито у Срему, који је од почетка 1849. стављен под комесарску управу мајора Теодора Радосављевића. Опозицију су чинили интелигенција и грађанство, односно све што је либералније мислило а осећало сву трагику стања у које је народ доведен. Своја гледишта она је изражавала преко војвођанских листова *Вестника* и *Найрейка*, а и преко загребачке штампе. Опозиција је захтевала сазивање Народне скупштине ради избора новог војводе и ограничавања власти патријарха, коме се претило и затварањем у неки манастир. Центар опозиције био је Земун, чији је окружни одбор, као и неки од чланова Главног одбора, устао против Рајачића и Мајерхофера. На дан 13. маја представници Панчева, Земунa, Руме, Митровице, Ирига и Шида су се окупили у Земуну и поднели формални захтев ради сазивања Народне скупштине, укидања Мајерхоферовог војног режима и обнове народне управе.¹⁴⁵

Међутим, патријарх није попустио него се обратио Јелачићу за војну помоћ против опозиције. Пошто је баш у то време Јелачић са својом армијом дошао у Срем, обе стране, опозиција и патријарх полагале су наде у њега. Опозиција му се обратила жалећи се што се укида народна власт и заводи стари поредак, што се са Србима поступа као са бунтовницима и што се презиру заслуге српског покрета. Она је предлагала да се у целости задржи народна управа, јер би се само тако могла отклонити клонулост народа, да

¹⁴⁵ С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 311–313.

се спречи мешање војних власти у управу и сазове Народна скупштина ради избора војводе. Иако је Јелачић желео да буде изабран за српског војводу, он је ипак, пре свега, био царски генерал који је у Срем дошао да не само са југа потпомогне офанзиву против Мађара, него и да потисне патријарха, дотуче српски покрет и заведе старо политичко стање, па је одговорио да ће најодлучније поступити против свих сепаратистичких тежњи ма са које стране оне долазиле, пошто он зна само за Аустрију и целокупност Монархије, па ко није за то, тај је његов непријатељ, против кога ће се борити док му је глава на рамену.¹⁴⁶

Мајерхофер и патријарх, незадовољни критиком штампе, забранили су даље излагање *Вестника* и *Найрејка*, а њихове уреднике К. Богдановића и Д. Медаковића похапсили. Критика се сада могла чути само преко београдске и загребачке штампе, па је ускоро забрањено растурање београдских новина по Војводини. Опозиција је била немоћна да измени ток ствари: народна војска није више постојала, Србија се за ствари у Војводини све више дезинтересовала, јер је њена влада увидела да ће Аустрија победити Мађаре, народ је пао у апатију па су се могли чути још само вапаји и кајање због проливања крви и попаљених огњишта, и то све за туђе интересе. Мајерхофер је бивао све одлучнији у ликвидацији преосталих тековина српског покрета: укидао је народне одборе, заводио немачки језик, прогонио либерале, а Србе у целини третирао исто као и побуњенике Мађаре.

Иако одан Двору, патријарх Рајачић ипак није био у вољи бечких властодржаца који су били незадовољни његовом немоћи да угуши сваки протест међу Србима и његовом

¹⁴⁶ Ј. Савковић, *Патријарх Јосиф Рајачић у српском покрету 1848/1849*, Нови Сад 1954; Д. Павловић, *нав. дело*, 151–156.

упорношћу да се изврши организација Војводине на подлози закључака Мајске скупштине. Њима је сметало што је Рајачић, тражећи признање војвођанске аутономије, истицао заслуге Срба за Двор иако је српски покрет у очима Двора одувек био само ребелија. Мајерхофер, који је раније ласкао патријарху, сад му је заповедао и заједно с Јелачићем и Кулмером предлагао да буде уклоњен из Војводине јер је наводно, „упао у мрежу незадовољника” односно опозиције.¹⁴⁷

Најзад, 11. јула 1849, Рајачић је разрешен дужности царског комесара у Војводини и позват у Беч да тобоже учествује у преговорима који се тичу будућности Срба и њихове цркве. Он се покорио, иако тешка срца и разочаран пошао је у Беч, препуштајући судбину народа Мајерхоферу и Јелачићу. Сва грађанска и војна управа у Војводини поверена је бану Јелачићу. Његов задатак је био да одлучно иступи „против српских тенденција које су неспојиве с јединством Аустрије” – писао је Кулмер бану. Сад је ликвидирање народне власти и других тековина српског покрета привођено крају: сенка тзв. правитељства српске Војводине егзистирала је у Земуну до краја 1849. са својим органом Позорником, а онда је и њих нестало. Заправо, правитељство се одржало после одласка Рајачића само зато да би се очувао привид неке српске аутономије док се у Бечу не донесе коначна одлука о судбини Војводине. Правитељство се покорило бану Јелачићу, у кога је Рајачић још увек полагао извесне наде, што је изразио и у свом опроштајном прогласу народу кад је рекао: „Тврдо држим да бан поштено мисли, да те у благу оставити неће... но да ће... закљученија и твога и Троједне Краљевине сабора јуначки бранити... Под

¹⁴⁷ Д. Павловић, *нав. дело*, 165–173; Ј. Савковић, *Фердинанд Мајерхофер*, 91; Ј. Радонић, *Патријарх Рајачић и генерал Рукавина*, 229.

његовим штитом стећи ћеш ти (народе) и своју Војводину и свога Војводу”.¹⁴⁸

Правитељство је, и поред признавања Јелачића, и даље остало у вези и под извесним утицајем патријарха Рајачића, иако је његов утицај на Двору сасвим опао, иако је он у Бечу дане проводио више као заточеник него као слободан политичар. Не желећи да изгуби све симпатије код Срба, Јелачић је толерисао Правитељство, али му је сасвим ограничио делокруг, а у сремској жупанији поставио свог комесара, Јована Стојчевића, који је проводио политику одвајања Срема од Војводине.¹⁴⁹

Међутим, државноправни статус Војводине још увек је био неодређен. Патријарх и српска депутација у Бечу настојали су да се питање Војводине и њених граница реше у духу закључака Мајске скупштине. Двор није желео такву Војводину, него решење које ће одговарати његовим погледима заснованим на централизацији и германизацији, које је већ увељико почео да спроводи преко министра Александра Баха. Да би то постигао, настојао је да изазове сукоб између Срба и Хрвата у погледу статуса и граница Војводине. Кад се средином октобра 1849. ово питање најзад почело решавати, била су се већ искристалисала два опречна става: Хрвати су углавном били јединствени тражећи да се Војводина прикључи Троједници на принципу равноправности, са заједничким баном, подвојводом и сабором. За тај став је била и хрватска либерална струја чији је орган *Славенски јуџ* писао да је то једини прави југословенски програм: сама Војводина се не може одржати, јер ће Срби у њој бити мањина, док ће им будућност у Троједници бити сасвим осигурана. На тај начин између Хрватске и Војводине се не би

¹⁴⁸ Д. Павловић, *нав. дело*, 174–175; Ј. Радонић, *Слике*, 361.

¹⁴⁹ С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 317–338.

постављао проблем разграничења, који је иначе тежак због Срема. Уједињени Срби и Хрвати постали би јак фактор у Монархији. За овакво решење изјаснило се и доста Срба, међу њима и угледни правник Ђорђе Стојаковић, а и српска влада се према њему држала благонаклоно. Супротно је писао само Кулмер Јелачићу:

Бог нека чува Хрватску од тијесне везе са Србима. Ја ју сматрам неизведивом, а за Хрватску у сваком случају штетном, осим ако хоћемо доћи с коња на магарца и ако хоћемо да и ми подносимо владу попова.

Насупрот приказаном гледишту, патријарх са српском депутацијом у Бечу и другим делом Срба био је за то да се Војводина призна за посебну круновину а не за саставни део Троједне Краљевине. Тек после проглашења Војводине за круновину, ступила би она у савез с Хрватском као равн с равним, што је било у духу одлука Мајске скупштине. Патријарх је одлучно одбијао да католик буде на челу Војводине а његове присталице су се бојале мајоризације у заједничком сабору и влади као и притиска католичке цркве на Србе.

Спор се распламсао преко штампе и агитације, нарочито у Срему, јер је стварање Војводине као посебне круновине било везано за питање коме ће Срем припасти: Троједници или Војводини. Патријархове присталице су оптуживале Хрвате да газе одлуке Мајске скупштине и сопственог Сабора, који је признао Срем као саставни део Војводине, да су неискрени и да имају скривене циљеве. Кад је А. Стојачковић написао онај фамозни чланак: *Ко њи је искойао око? – драй – зајо је њако дубоко*, одговорио му је Србин Ђ. Стојаковић у загребачкој штампи, бранећи потребу српско-хрватског јединства као залог заједничке будућности. Патријархов Позорник је све Србе, присталице јединства,

прогласио за издајнике а Гаја за „старог лисца” који ровари против Срба.¹⁵⁰

Беч је могао да буде задовољан, јер му је српско-хрватски сукоб олакшао да донесе решење о устројству Војводине формално у корист а стварно против интереса српског народа. Царским патентом од 18. новембра 1849. створена је посебна територија под називом Војводство Србија и Тамишки Банат, са седиштем у Темишвару а не у Новом Саду као што су Срби желели. Срем је подељен између Троједне Краљевине и Војводине, тако да су румски и илочки срез укључени у Војводину. У оквиру нове територије крајеви насељени претежно Србима (Срем, Бачка, тамиска и торонталска жупанија) заокружени су као посебан округ односно као „Војводство Србија”, док је под називом „Тамишки Банат” подразумевао подручје источног Баната насељеног претежно Румунима. Евентуално спајање Војводине са неком другом круновином остављено је за касније; што ће рећи да је и ово било привремено решење којим је као битно, био онемогућен савез Војводине и Хрватске. Назив војводе цар је резервисао за себе, док је управитељу Војводства Србије наменио титулу вицевојводе.¹⁵¹

На тај су начин коначно одбачене жеље Срба да добију Војводину у духу одлука Мајске скупштине у територијалном и у управном погледу. Војна граница је остала изван Војводине, Срем је подељен а Срби у целом Војводству дошли су у мањину према неспрским народностима. Тако је створена Бахова а не српска Војводина. На њено чело дошао је гробар српске слободе генерал Фердинанд Мајерхофер.

¹⁵⁰ V. Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj*, 357; С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 338–342.

¹⁵¹ С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 342–343.

Огњеслав Утјешеновић-Остројински

* * *

Док се код Срба у Војводини развијао самосталан народни покрет, који је почео као социјална и национална револуција, Срби у Хрватској и Славонији су револуцију дочекали укључени у хрватски национални покрет од кога се нису одвајали нити су помишљали на неки свој посебни програм. Они су једнодушно стали уз бана Јелачића у коме су гледали симбол српско-хрватског па и ширег, југословенског јединства. Сам пак, Јелачић је имао пуно поверење у Србе у Троједници, изузев оне у Срему где су ствари текле мимо његових жеља, па је неколицину њих поставио на врло одговорне положаје.

Тако је Максо Прица постао један од двојице банових секретара, а такође и један од чланова хрватске делегације на Славенском конгресу у Прагу. Огњеслав Утјешеновић-

Острожински именован је за члана бојног одсека при Банском већу, на ком положају је много учинио на организовању народне војске и једне рударске чете за бојиште у Мађарској. Током четрдесетосме он је био активан у хрватској публицистици. Васи Кавићу је дато повереништво у погледу царинарнице на Сави, као и политичка мисија код српске владе, док су Христифору Станковићу и Анастасу Поповићу биле поверене финансијске мисије код Главног одбора у Карловцима и владе у Београду. У једном важном одбору нашао се и Светозар Кушевић, који је био и члан депутације коју је Јелачић водио цару у Инсбрук, док су његови рођаци држали официрске положаје у народној гарди у Пожеги. Истакнуту улогу у Градишкој имао је капетан Јосиф Плавшић, који је у пролеће 1848. изабран за делегата истоимене регименте на Банској конференцији у Загребу. Уз Јелачића одлучно и верно су стајали и виши официри као што су пуковник Мамула и генерал Будисављевић, те други официри српске народности из Хрватске.¹⁵²

Најживљу активност у току 1848. развили су, ипак, Срби из Осека и његове шире околине, пошто су се нашли у вртлогу народњачко-мађарских борби у Славонији, а били најближи српском покрету у Војводини. Пошто су се Немци и Мађари листом определили за мађарску владу, а Хрвати се поделили за и против Јелачића или се добрим делом, нарочито сељаци држали пасивно, пошто је овде у сфери националне свести „шлавонство” доминирало над „хорвацством”, Срби у Осеку и целој вировитичкој жупанији, попут оних у пожешкој жупанији и Градишкој регименти, скоро без изузетка су пришли Јелачићу и постали

¹⁵² С. Гавриловић, *Срби у Хрватској и Славонији у народном покрету 1848/1849*, Зборник о Србима у Хрватској 1, Београд, САНУ, 1989, 9–32.

кичма народног покрета у Славонији. На челу тог покрета односно антимађаронског отпора били су Осечани Димитрије Вуковић, Мојсије Георгијевић, Лазар Бојић, Марко Тајчевић, Мојсије Нешић и други – све истакнути интелектуалци и јавни радници с неоспорним угледом у народу.

Кад је Јелачић, у другој половини јула, посетио Славонију, свуда је одушевљено дочекиван од Срба, који су му слали делегације као вођи „нашега народа и наше слободе славјенске”, као што су га подржали и касније у септембру кад је рашчишћавао ситуацију у вировитичкој жупанији, уверени либерал, а не конзервативац и реакционар, како га је приказивала мађарско-мађаронска пропаганда.

Ситуација за Србе, нарочито у Осеку, и иначе тешка, постала је драматична од момента кад је крајем октобра мађарска војска по одобрењу генерала Стевана Јовића ушла у осечку тврђаву, што су мађарони искористили да народњаке разјуре из града и његове околине. Пошто се Јелачић налазио на бојишту у Мађарској односно под Бечом, положијаје пред Осеком запосела је српска војска од Даља и славонска под командом генерала Треберсбурга, док је за банског повереника за Славонију именован тада водећи народњак и родољуб Мојсије Георгијевић.

Својим радом као бански повереник Георгијевић је много допринео организовању позадине и победи над Мађарима у Осеку, иако је све време наилазио на сметње од стране конзервативног дела народњака у Славонији и Загребу. У односу на политичке противнике тражио је средњи пут, поштовање уставности и примену законитости. О народу, оптерећеном и узнемиреном, често непокорном а према „народности” доста равнодушном, Георгијевић је говорио да „није хрђав, (јер) даје се наставити и поучити... жеље и захтевања његова, која су праведна и законита треба му одмах испунити... о неупутним пак и неправедним...

треба га у неупутностих истију увјерити, а не само просто одбити га... па, ако се народ у нас одмах и не узпоузда, и у нас своје повјерење одма и не узположи, не треба то тако његовој злој природи, него старој системи приписати”.

Међутим, конзервативној струји народњака у Славонији није одговарао демократа типа М. Георгијевића па га је она опањкавала код Банског већа у Загребу, које му је ограничило пуномоћ банског повереника чим је, у првој половини фебруара 1849. мађарска војска била протерана из Осека што је он схватио као израз неповерења и поднео оставку на свој положај.¹⁵³

Повлачење М. Георгијевића представљало је не само крај политичке делатности најистакнутијег Србина у Славонији у току револуције, него и повлачење либерално-демократске струје која је и у Хрватској и у Војводини потискивана као непожељан савезник у борби Двора и конзервативаца против мађарског покрета. Повремено иступање Георгијевића и његових истомешљеника постајало је глас вапијућег јер су народно-револуционарни покрети у Подунављу били на издисају а сељачки немири, претежно баш у српским селима широм Славоније, не само што нису могли ништа изменити, него су само доводили до репресалија којима је јелачићевско-народњачка власт показивала своје право лице.¹⁵⁴

* * *

Изузетно значајну улогу Срби су имали и у Хрватском сабору у току његовог заседања јуна и јула 1848. Њихови представници су тада први пут у великом броју ишли у Сабор; било их је око половине, искључиво из редова

¹⁵³ S. Gavrilović, *Virovitička županija u revoluciji*, 1–44.

¹⁵⁴ *Исџо*, 48–49, 51–69.

трговаца, интелигенције и граничара¹⁵⁵ што је било знатно више од процента српског живља у оквиру целокупног становништва у Хрватској, Славонији и Срему. Неки од Срба-посланика били су и врло активни у Сабору, а неки од њих, као М. Георгијевић, Петар Матић и Димитрије Орељ, заузимали су најлибералније и најрадикалније ставове у току саборске расправе, превазилазећи у томе Светозара Кушевића, Јована Обрадовића и Димитрија Вуковића, као најистакнутије представнике Срба пре револуције.

На другој саборској седници од Срба се први јавио Светозар Кушевић, подржавајући предлог Ивана Кукуљевића да се власт бана Јелачића прошири и на војску у Далмацији и Славонији. Јован Обрадовић, пак, заложio се да Сабор буде проглашен за перманентни, јер ће дуго трајати, пошто је потребно „израдити одношења с другима слободним народи... и утемељити све оно што за спасење наше народности, за осигурање наше самосталности, за основање наше будућности од потребе јест”.

Као прво, требало је одредити став према српском покрету у Војводини, према одлукама Мајске скупштине да се конституише Српска Војводина у коју би ушао и Срем а на чело дошао војвода. Требало је рашчистити питање да ли се укључивањем Срема у Војводину наноси штета целовитости Троједне Краљевине, да ли се тим ствара јаз између Хрвата и Срба или је јача њихово савезништво које је прокламовала Мајска скупштина. Најзад, у каквом односу ће бити бан и војвода, те као ће се све то рефлектовати на однос Хрватске према Мађарској.

У свим овим питањима хрватски посланици су били подељени; конзервативнији међу њима су гласно изражавали

¹⁵⁵ Архив Хрватске у Загребу (АХЗ), Саборски списи 1848, кут. LXXVI, Пуномоћи посланика.

резерве и настојали да се о томе и не расправља, док су либералнији полазили са ширег, југословенског становишта, имајући пред собом визију јединства у коме ће покрајинске границе представљати међу зближења а не разједињења. Са српске стране питање издвајања Срема из Троједнице, као услова за егзистенцију Војводине и војводе, поставио је само пакрачки епископ Стеван Крагујевић, док су остали говорници, Александар Стојачковић, Јован Стојчевић и Мојсије Георгијевић, сматрали да се хрватска и српска права не искључују, те да постојање бана и војводе неће водити никаквом ривалитету, никаквим неспоразумима. Стојчевић је то овако резимирао: „Не има ту плетках или потајних намерах – хоћемо војводу, признајемо бана за главу”. Српске и хрватске ствари се морају решавати заједно, па стога „нераздруживајмо, господо, народ (јер) народ је само један, народ славјански”.

Пледирајући да „браћа Хервати чују те код престола подупиру” српске жеље, М. Георгијевић је изјавио да су Срби спознали „да језик а не верозакон чини народе... Упознали су, да је данас много боље бити роб телом него духом... упознали су да им треба центрума: стога су изабрали себи патријарха и војводу”. Објашњавајући да Срби поред речју „војвода” подразумевају „поглавицу народа”, Георгијевић је устврдио да они „нису зажелили никаквог первенства, нису изrekli да је војвода над баном, или бан над војводом, већ да буде један народ под двама отцима”. Они су затражили савез с Хрватима у духу потпуне једнакости, остављајући по страни религију, која се и тако никоме силом не може наметнути. Георгијевић је закључио: „Ми смо се сви сложили у начелу томе, да смо сви толи Срби и Хервати коли Бошњаци и Херцеговци једнокервна и рођена браћа, а за специјалитете лако ћемо погодити”. Залажући

се да Војводина и Троједна Краљевина буду „једно тело”, он је прижељкивао јединство свих Славена, укључив и муслимане, од Јадранског до Црног мора, пошто се мора ићи са духом времена „коме се ништа опрети не може”.¹⁵⁶

У делу саборске расправе којим је дотицан однос према Монархији, М. Георгијевић је констатовао: „Овде је изречен савез са монархијом аустријанском, али није јоште изречена једнакост народностих”; пошто је број Славена два и по пута већи од броја Немаца у њој, предложио је да се и на државном сабору у Бечу говори и славенски а не само немачки, на што је Ј. Обрадовић реплицирао да би засад требало задржати само немачки а славенски увести у каснији рад тог Сабора. Петар Матић, посланик из Огулинске регименте је констатовао да је цар немоћан, да је народ увређен, а затим се обратио посланицима: „А ви поред свега тога само некакав легалитет хоћете, хоћете да вам се слобода на тањиру даде. Ја велим да је доста тога. Цар наш хоће целокупност монархије... али он не признаје законитост сабора нашег... (а) кад је краљ немоћан, треба да сам народ на кормило ступи”. Матић је, иначе, био „за систем федерације” према коме би Хрватска у општедржавну касу давала само онолико новца „колико уздржавање војске изискује, а и те само у правој пропорцији”.¹⁵⁷

У расправи о односима с Мађарском учествовало је више Срба-посланика. Пакрачки прота Димитрије Лончаревић је био за помирење с њом на основи братства, слободе и једнакости, указујући да треба одвајати мађарски народ од његових журналиста и „једне претеране касте људи”. Он

¹⁵⁶ *Novine hrvatsko-slavonsko-dalmatinske* 58, 59 из 1848; V. Bogdanov, *Društvene i političke borbe*, 215–216.

¹⁵⁷ *Novine hrvatsko-slavonsko-dalmatinske* 61, 62, 69, 76 из 1848; V. Bogdanov, *Društvene i političke borbe*, 172, 201.

се позивао на осамстогодишњи савез Хрватске и Мађарске, те на снагу и бројност Славена, који ће и тако ускоро бити већина и господарити у Угарској, као и на чињеницу да су сада сва природна богатства у рукама Мађара, који ће своју аристократију лако обештетити а осталима оставити кости да глодају. Умереност према Мађарима саветовао је и вуковарски посланик Павле Петровић, изражавајући бојазан да ће отцепљењем Хрватске од Мађарске много Словака и Срба бити у њој препуштено на милост и немилост. Исто-времено је инсистирао да се од Мађара тражи да и они „у нови савез с Аустријом ступе”. Мојсије Георгијевић је супроставио схватање Мађара и Хрвата о њиховој међусоб-ној историјској повезаности: „Они мисле да смо ми с њима сасвим стопљени и њима подвржени а ми велимо да смо независан и слободан народ”, те да само на тој основи пре-говарати с Мађарима.

Као посланик Осека, у коме су мађарони били наја-гресивнији, Димитрије Вуковић је био против сувише по-мирљивог става према Мађарима, тврдећи да се не одваја Хрватска од Мађарске него да се Мађари одвајају од свих осталих народности у Угарској. На евентуалне, пак, пре-говоре с њима не сме се поћи уколико на њих не буду по-звани и војвођански Срби, који треба да у Хрватски сабор пошаљу своје овлашћене преговараче. На равноправном учешћу Срба у преговорима посредством надвојводе Јо-вана инсистирали су такође и Јован Обрадовић, Јовано-вић, епископ Крагујевић и Светозар Кушевић. Сви су они сматрали да српско-хрватски савез обавезује Сабор на одлучно иступање против Мађарске, те да се ни жеље са-мих Хрвата не могу испунити ако српске буду остављене по страни. Док је Николић, представник Војводине, апе-ловао за помоћ, граничар Вукајловић је захтевао да се бар

батаљон Петроварадинске регименте, који се тада налазио у Хрватској, одмах упути на српско бојиште.

Срби у Сабору су веровали су веровали да ће бан Јелачић, ако добије диктаторска овлашћења, енергичније иступити и против Пеште и против Беча. Образлажући такав предлог, Петар Матић је нагласио да је време за акцију а не за чекање; ако се хрватска војска упути на границе, онда ће и преговори боље испасти. Диктаторство, пак, предлагао је само док је земља у опасности. Уз бана и он и М. Георгијевић предлагали су једно веће односно владу. Њихово мишљење подржавао је и К. Богдановић који је напад мађарске војске на Србе тумачио и као оружани напад на Хрвате.¹⁵⁸

Нарочито активно држање показали су Срби посланици у дискусији о проблемима Војне границе. Док се сержански баша Зорић захтевао права за граничаре и оптуживао трговце који „на друго не гледају, него како би кесу своју натрпали”, Максим Прица и Мојсије Георгијевић су устали против даљег задржавања општинских житних магазина, који не само а нису од користи него су „страшни терет на врату граничара”. Георгијевић је сматрао да је ту реч о умртвљивању народних капитала, а да се за сузбијање глади у модерним државама примењују друга, адекватнија средства. Он је пледирао да се граничарима одмах дају олакшице, утолико пре уколико је истина да спасење отаџбине од њих највише зависи, као и да их се бар део врати из Италије.¹⁵⁹

У одбрану права граничара најенергичније је устала група од тридесетак њихових представника на чијем челу

¹⁵⁸ *Novine hrvatsko-slavonsko-dalmatinske* 60, 61, 62, 69 из 1848; V. Bogdanov, *Društvene i političke borbe*, 174, 184–186.

¹⁵⁹ V. Bogdanov, *Društvene i političke borbe*, 199–203.

је био Србин Димитрије Орељ из Срема. Он је саставио представку на Сабор, умножио је у 1.000 примерака и растурао по Граници, због чега је дошао у отворен сукоб с баном Јелачићем и конзервативном групом у Сабору. У том чувеном „памфлету”, Орељ и други (половина Срба, половина Хрвата) су указали „да се Граница реформирати мора, и да баш од саме те реформе спасење домовине... зависи”. Та реформа, пак, састојала би се у уништењу бирократског система, тог „моралног окова човјечанства”, и уређивању Границе на начелима која су прихваћена у цивилним деловима Хрватске. Потписници представке су претили да ће знати шта треба да раде како би се ослободили „паклене системе” у Граници и да ће целој Европи доказати да су граничари за реформу и да неће дозволити да буду заварани ситним уступцима.¹⁶⁰

Кад је реч о Србима у хрватском Сабору, не може се прећи ни преко њихових иступања у току расправе о тзв. урбаријалном питању – о томе како разрешити однос између бивших спахија и њихових подложника-сељака. Мада је и сам у начелу пристао на одштету спахијама, Мојсије Георгијевић је у свему осталом стао на становиште „да слобода мора бити освојена”, па је препоручивао пример револуционарне Француске пошто ванредна ситуација налаже предузимање ванредних мера, неспојивих са принципом легалитета. При томе ће бити оштећени и понеки поштени људи, но на узбурканом мору да лађа не потоне, из ње се понеко мора избацити. Најрадикалнији међу посланицима, Петар Матић је феудализам окарактерисао као систем заснован на насиљу, на отимању права народа и закључио да тамо где није било правде не може бити ни одштете, а да

¹⁶⁰ *Исџо*, 205–207.

би морално право на одштету могао имати само вековима угњетени феудални подложник – кмет.¹⁶¹

Пажњи савременика који су пратили рад Сабора није промакао гест архимандрита Севастијана Илића, који је, немајући при руци новац, ради прилога за опремање војске, скинуо с врата свој златни ланац, што је гануло бана Јелачића, који му га је вратио а уместо њега положио 50 дуката. Том приликом Димитрије Вуковић је, као други по реду, приложио 200 форинти сребра, а њему су следили и остали учесници Сабора.¹⁶²

* * *

Од интереса је да се размотри и став Срба у Славонији и Хрватској према српском покрету у Војводини. Подаци о томе нису обилати, али су довољни да покажу да су га они пратили са живим интересовањем и помагали га у оквиру својих могућности.

Засад нам је позната само верзија „захтевања Србаља” коју је преко изасланика православне црквене општине у Осеку требало саопштити на Мајској скупштини у Карловцима. У тим захтевањима предвиђена је српска „независна народност” у оквиру Угарске, која би имала своју територију – Војводину и војводу, као и Народни сабор и друге националне институције. Сабор је требало да има 200 чланова (из редова свештенства, 120 из грађанства и 50 из Војне границе, и то 25 из грађанског а 25 из војничког staleжа), општине да добију право да бирају свештенике а ови своје протојереје, док би грађанска лица била заступљена и у митрополитској конзисторији. Најзад, предвиђена је

¹⁶¹ J. Šidak, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest* I, Zagreb 1952, 216–219, 224–225, 227.

¹⁶² *Novine hrvatsko-slavonsko-dalmatinske* 71 из 1848.

реформа наставе на народном језику и увођење Вуковог правописа те преношење митрополитског седиште, Сабора и свих централних органа у Осек као средиште Славоније и Срема.¹⁶³

Посланике на Мајску скупштину послало је неколико црквених општина из Славоније и Хрватске а од њих су у Главни одбор изабрани Павле Георгијевић из Винковаца, Ђорђе Ђурковић и Мојсије Георгијевић из Осека, Никола Крстић из Загреба и Васа Кавић из Петриње, која је упутила и будућег секретара Главног одбора, Јована Станковића.¹⁶⁴

Најзначајнију улогу у српском покрету у Војводини од Срба у Хрватској имао је свакако Јован Станковић, као секретар Главног одбора, за кога је Јаша Игњатовић записао да је на Мајској скупштини говорио као да је у револуционарном конвенту, а да је као секретар Одбора слао револуционарне прокламације попут оних Петра Амијенског из крсташких ратова или оних које је писао Мара у француској револуцији. Станковић је био „фанатично одан ствари Војводине”, достојан сарадник младог војводе покрета Ђ. Стратимировића.¹⁶⁵

Од славонских Срба најтешње везе са Војвођанима имао је Мојсије Георгијевић. На Мајској скупштини је као „ваљан говорник... жарку беседу држао”, а дошао је на њу, заједно с Николом Крстићем, добрим делом зато да оборица „буду већи хец”, и да тим „праве пресију на Мађаре у корист Хрватске” – записао је о њима Јаков Игњатовић.¹⁶⁶ Иако се после смрти војводе Шупљикца заузимао да Срби

¹⁶³ J. Bösendorfer, *Pravoslavni elemenat kao sekundarni faktor u oblikovanju građanskog staleža u Osijeku*, Osiječki zbornik II–III (1948), 102–103.

¹⁶⁴ *Novine hrvatsko-slavonsko-dalmatinske* 48 из 1848.

¹⁶⁵ Ј. Игњатовић, *Рајсогоје*, 102, 106.

¹⁶⁶ *Исцо*, 107.

за војводу приме бана Јелачића, што није могло бити по вољи патријарха Рајачића, ипак га је патријарх почетком 1849. позвао да уђе „у дружину Срба... за израђење уставног основоположења Војводине српске”. Изгледа да је Георгијевић начинио неки нацрт устава и пре него што је пошао у Велики Бечкерек, у коме је учествовао у раду војвођанске уставне комисије, о чему сведочи његов потпис на нацрту устава Српске Војводине.¹⁶⁷

Као убеђени демократа, Георгијевић је оштро осудио Октроисани устав од марта 1849. уопште, а посебно због нејасноћа у погледу будућности и састава Војводине. Он је дошао до закључка да се у Бечу, према коме је увек био резервисан, мисли „да од Војводине ништа не буде, ил’ највише једна вармеђа, у којој би војвода био феишпан” (велики жупан). Разочаран тим уставом, а у жељи да заједно с Јелачићем предузме акцију на Двору ради ревизије Устава, патријарх Рајачић је баш Мојсију Георгијевићу поверио да, као његов лични изасланик, убеди Јелачића у потребу таквог демарша. Том приликом Георгијевић је изradio један меморандум о војвођанско–хрватском јединству, полазећи од тога да ће бечка влада настојати да одржи интегритет земаља круне Св. Стефана, због чега „требало би гледати да се што пре војводина од Угарске одцепи и Троједној Краљевини придружи”. Демократским поступком, оба сабора, хрватски и српско-војвођански, усвојила би предлог о сједињењу, стопили се у један заједнички, који би заседао у Осеку као средишту целог војвођанско-хрватског подручја, а који би донео Устав и организовао заједничку државу и поставио нову владу од људи способних и напредних.¹⁶⁸

¹⁶⁷ S. Gavrilović, *Virovitička županija u revoluciji*, 44.

¹⁶⁸ С. Гавриловић, *Мојсије Георгијевић о српско-хрватском јединству и октроисаном уставу (1848–49)*, Годишњак Филозофског факултета Нови Сад II (1957), 51–58.

У исто време, Георгијевић је упозоравао Рајачића да у намери Двора да га именује за комесара Војводине са Мајерхофером као адлатусом, треба видети „стару лукавост аустријску” и жељу бечке владе која настоји да утре пут и за именовање српског војводе, газећи тако право српског народа, који је сам, као суверен, изабрао свог патријарха и војводу.¹⁶⁹

После тога, Георгијевић и други Срби из Славоније и Хрватске губе везу с Војводином да би још једном, неки од њих, поново окренули своју пажњу према њој, кад је у касну јесен 1849. опет актуелно постало питање сједињења Војводине и Хрватске као једна од комбинација Бечког двора као победника над револуцијом у Подунављу.¹⁷⁰

* * *

У периоду 1790–1848. Срби у Хабзбуршкој Монархији ударили су солидне темеље свом средњем школству, али су и даље остали без сопственог универзитета па су продужавали школовање на страни изван своје средине. Стога, а и из других разлога, значајни њихови културно-политички центри били су Беч и Пешта а тек касније и Нови Сад. Највећу тековину културног развитка код Срба представљала је Матица српска, у чијој су сенци деловале градске читаонице и културна односно културно-забавна друштва, доприносећи јачању националне свести, нарочито код Срба у данашњој Војводини.

Од 1830-их година над Србе у Угарској надвила се опасност мађаризације коју им је натурало либерално крило у мађарском националном покрету, због чега се српско јавно

¹⁶⁹ S. Gavrilović, *Dopunski podaci o ulozi Mojsija Georgijevića u revoluciji 1848–49*, Historijski zbornik XVIII (1965), 250.

¹⁷⁰ С. Гавриловић, *Срем у револуцији*, 338–343.

мнење морало супротставити Кошуту а да тражи подршку од Сечењијеве, умерене струје у том покрету. Велике наде српска штампа и умерено-конзервативна струја у српском покрету полагала је у Народно-црквени сабор, али се ни она ни либералније крило у покрету нису одрицали ни учешћа на Угарском сабору како би се избегло да се на њему решава о Србима а без њиховог присуства. Истовремено текао је и процес подвајања Срба и Румуна унутар заједничке црквено-политичке организације – Карловачке митрополије, који је местимично добијао врло драстичне облике и предсказивао распад заједнице која је трајала преко једног века.

Посебну културно-политичку активност показивала је српска омладина на школовању широм Монархије, задојена националном српском идејом и панславизмом а често блиска и илиризму односно његовом вођи Људевиту Гају. Однос старије генерације интелектуалаца према Хрватима сводио се на став према илиризму: већина у Угарској и данашњој Војводини била је против њега, док се у Хрватској и Славонији већина укључивала у њега као покрет који је Србима у тим крајевима отварао пут у политички и културни живот из којих су они пре тога, углавном, били искључени.

Узимајући у обзир све, биланси тог периода били су позитивни, али је сам период „националног буђења” кратко трајао да би се струје и програми у њему до краја формирали и изнијансирали, што ће имати последице на његов ток у Четрдесетосмој.

* * *

Рђаво искуство Срба са радикалним, коштутовским крилом у мађарском националном покрету пренело се и на збивања у току Четрдесетосме. Ипак, у први мах, Срби су

поверовали да се ствара демократска Угарска као заједница равноправних народа па су у целини и са одушевљењем подржали Пештански програм од 12 тачака. Но, чим су у најумеренијем облику, на подлози народноцрквених привилегија, поставили питање својих посебних националних права, наишли су на одбојан а затим и на непријатељски став свих меродавних политичких чинилаца код Мађара, који су иста она права за која су се борили против Аустрије одрицали другим, немађарским народима.

Први српски национални програм у револуцији, формулисан од стране интелигенције у Будиму и Пешти, био је сасвим умерен и као такав прихваћен од целог народа. Али, због непопустљивости мађарског политичког вођства а и под утицајима који су долазили из Београда и Загреба, као и агитације из омладинских кругова, он се у сваком погледу почео радикализовати, нарочито после аграрних побуна у Кикиндском и Потиском диштрикту, угушених од стране мађарских државних власти. Драматични судар новосадске депутације са Ђорђем Стратимировићем и Александром Костићем на челу и вође мађарског националног покрета, Лајоша Кошута, довео је до заоштравања српско-мађарских односа и фактичког разлаза између два народа, Срба и Мађара.

Од средине априла у српски национални програм уноси се захтев за посебном националном територијом и органима сопствене власти, односно захтев за Војводством и војводом а са ослоном на Троједну Краљевину и савез с њом. То се најбоље види у програму састављеном у Карловцима, који је од друге половине априла почео да се афирмише у Срему, Банату и Шајкашкој а он ће бити подлога за одлуке Мајске скупштине.

Доношење одлуке о стварању Српске Војводине, састављене од Срема, Бачке, Баната и Барање, схваћено је од

стране целог српског народа као остварење његових националних права, као легални чин заснован на народно-црквеним привилегијама од пре једног и по века, као право сагласно духу времена, као израз слободарства на које су се у револуцији позивали сви народи Хабзбуршке монархије. У прогласима које је Главни одбор српског народа упутио другим народима на подручју Војводине (= Војводине) инсистирало се на свему томе и свима обећавала пуна равноправност и изричито наглашавало да Срби не теже никаквом виду доминације над другима. Ипак, највећи део несрпског становништва Војводине није прихватио позив на сарадњу него се држао или пасивно или отворено непријатељски према српском покрету.

У Загребу, клерикално-конзервативни кругови нису крили своје незадовољство према одлукама Мајске скупштине, сматрајући да се њима Срем одваја од Троједнице а Србима отвара могућност мајоризације над Хрватима, односно да ће католичанство бити угрожено од православља. Либерална струја у Сабору Троједнице прихватала је одлуке Мајске скупштине гледајући у њима први корак ка српско-хрватском па и ширем, јужнословенском јединству. Њима се прикључио и конзервативни бан Јосип Јелачић који је рачунао на Србе у Војводини као могућег савезника против Мађара али и на Србе-граничаре који су чинили велики део његове војске с којом је он и по одлуци Сабора и по жељи бечког двора требало да пође у поход на Мађарску.

У Инсбруку, у коме је бечки двор нашао прибежиште, српска депутација са патријархом Јосифом Рајачићем на челу дочекана је хладно: одлуке Мајске скупштине одбачене су као незаконите, Срби нису признати за нацију, него само за верску скупину, а за решавање свих жеља упућени су на мађарску владу која је све српске захтеве оценила као отворену побуну и одлучила да спор са Србима решава

оружјем, ратом, што јој је било могуће и стога што је црска војска широм Угарске све до јесени 1848. била лојална према њој а острвљена према Србима као бунтовницима који угрожавају Монархију и династију без обзира на то што су се они декларисали као њихови приврженици, као лојални поданици.

Нападом царско-мађарске војске на Карловце 12. јуна 1848. Србима је наметнут рат који су они, као одбрамбени, водили сопственим снагама и уз свестрану помоћ из Кнежевине Србије која је, поред осталог, на ратиште упутила значајну добровољачку војску под војводом Стеваном Книћанином без које би се војвођански Срби тешко одржали. Сурови српско-мађарски рат, у коме су пламтела села и вароши а српско становиштво било изложено терору и масакрирању, није довео до победе ни једну ни другу страну: у Бачкој више ратне среће било је на страни Срба а у Банату на страни царско-мађарске војске. Српска пешадија одолевала је олујним налетима мађарске коњице али због недостатка сопствене кавалерије и слабије артиљерије Срби нису успевали да до краја искористе своје победе.

Промене су се почеле наговештавати од јесени 1848. од момента кад се Аустрија одлучивала на рат против Мађарске. Тада се бан Јелачић сетио војвођанских Срба као савезника а бечки двор је почео да их привлачи па и да признаје неке од одлука Мајске скупштине али се никако није одлучио да призна територију Српске Војводине, односно да Војводину прихвати као посебну круновину у саставу својих земаља.

Али, привлачећи Србе на своју страну и дозвољавајући војводи Стевану Шупљикцу да са талијанског бојишта дође у Војводину на чело српске војске, бечки двор чинио је све да српски покрет ослаби изнутра и сломи га а српску војску да претвори у помоћни корпус царске војске на југу државе

јер му тај покрет није одговарао као самостални чинилац израстао из националне и социјалне револуције подржане од стране Кнежевине Србије. У томе су му на руку ишли и сукоби у вођству српског народног покрета, првенствено између младог „вожда” Стратимировића и патријарха Рајачића, које је подстицао и вешто користио двору непоколебиво одани генерал Фердинанд Мајерхофер претварајући патријарха у свог сателита и одвајајући официјерски кор од Стратимировића, што је, на крају довело до његовог одстрањења са војне и политичке позорнице српског покрета. То је имало за последицу потискивање из покрета либералнодемократске струје, слабљење органа народне власти, промену карактера народне војске и пад народа у општу апатију и беспомоћност. На крају дошло је до војног пораза у пролеће 1849, кад су Мађари заузели цео Банат и Бачку осим Тителског платоа, поништивши тако све резултате српских победа током јануара и фебруара 1849. Српска Војводина свела се на Срем, патријарх је из народне средине уклоњен у Беч а сређивање прилика на југу поверено је генералу Мајерхоферу и бану Јелачићу, који су до краја обезглавили и дотукли српски покрет у Војводини.

Што се тиче Срба у Хрватској и Славонији, они су се прикључили тамошњем народном покрету и то првенствено његовој либералној струји, снажно су подржали бана Јелачића а у Хрватском сабору одиграли врло значајну улогу. У Славонији они су били кичма народног покрета, коме је велики део тамошњих католика окренуо леђа а у Јелачићевој војсци они су представљали њен најпоузданији део али и највеће губитнике у њој.

На крају, Срби, у целини, добили су као награду исто оно што Мађари за казну – националну и политичку обесправљеност.

ПОГОВОР

Славко Гавриловић (Сремске Лазе, 1924 – Нови Сад, 2008), академик Српске академије наука и уметности, један је од изузетних српских историчара за истраживање историје народа на балканском и панонском простору и Хабзбуршке монархије од XVI до XIX века, са тежиштем на историји српског народа. Такође, у српској историографији сматра се најпоузданијим архивским истраживачем, у наведеном географском и временском оквиру.

Његова само на изглед, кратка и по обиму невелика студија која је пред нама – *Срби у Хабзбуршкој монархији 1792–1849*, јесте јединствена и изузетно значајна синтеза политичких, културних и друштвених догађаја у овом периоду прошлости српског народа у једном преломном времену ка остваривању савременог европског концепта у развоју српске нације. Друштвени и правно-политички положај српског народа у Краљевини Угарској и Хабзбуршкој монархији која је била западњачка, апсолутистичка, екстремно католичка држава, био је још од краја средњег века, одређен владарским привилегијама. Живот Срба одвијао се у сталној напетости између добијених привилегија и тежњи власти да се оне ограниче или укину. Поред увек изнова задобијане „царске милости”, Срби су водили константну борбу за очување и примену привилегија у политичком и јавном животу. Иако стално сужаване или прошириване, па различито тумачене или оспораване, током XVIII века борба за српске привилегије била је нарочито жилава, упркос сталним притисцима, како католичког клера у Монархији, царских власти у Бечу, тако и угарских институција у Пешти.

Ова, научно утемељена синтеза академика Славка Гавриловића, у једном исечку времена од нешто више од пола века 1792–1849, води нас неусиљено, али научно прецизно описујући време, људе и догађаје, посредством документа. Детаљним и аргументованим објашњењима, коментарима и анализама, академик разјашњава значај буђења и развоја националне свести, и улогу српских политичких првака и Српске православне цркве у Карловачкој митрополији, у тим пресудним и преломним догађајима за очување националног идентитета Срба, који су живели у туђој Царевини. Црквено-народни сабори су имали кључну улогу у очувању српског идентитета и обезбеђивању њиховог опстанка. У том смислу, Темишварски сабор (1790), за Србе је био изузетно значајан догађај. Ипак, најбитнији српски захтев који се односио на добијање посебне територије изузете из чврстог склопа угарског државног права, није остварен. У овој студији, академик Славко Гавриловић се определио да примарно анализира одлуке Угарског сабора одржаног 1792, у историјском следу угарских сабора, када су Срби добили сва грађанска права, слободу вероисповести и потврду постојећих права. Тиме је приказан не само значај овог сабора, већ и његов преломни карактер у политичком животу Срба и очувању православља, као и историјске догађаје који су утицали на све европске народе.

Снажан талас Француске буржоаске револуције (1789), један од најзначајнијих догађаја новог века, преплавио је Европу и бечки двор, а ехо овог историјског догађаја стигао је и до далеких провинција Хабзбуршке царевине, тј. до ових крајева, тзв. Јужне Угарске. Ова историјска синтеза завршава се великим европским догађајем – Револуцијом 1848/49. или, како се то у српској историографији назива, Српским народним покретом – догађајем који је променио

друштвено-економске односе, али и структуру друштва, ставове и правце у науци, уметности и филозофији. Са широким знањем и изузетним познавањем времена, академик Славко Гавриловић је представио и објаснио политички живот Срба у Монархији, развој просвете, културе и оснивање институција и установа, путеве образовања и стасавање све снажнијег и значајнијег грађанског слоја, као и веома важну улогу и значај Српске православне цркве.

Академик Славко Гавриловић, омеђио је у овој својој научној студији значај једног од угарских сабора (1792), који је био преломни догађај за правно-политички положај Срба у Монархији, када су проглашени за равноправне грађане Угарске, а црквеним поглаварима дато право на учешће у Сабору. Иако је, овај члан Закона, био само правни формализам, у пракси, није доносио неке знатне користи српском народу. Истовремено, успешно је разјаснио и објаснио низ сложених питања од значаја за друштвени, економски, правни, просветни и културни развој српског народа и подизање националне свести у Монархији. Посебно се то односи на период Српског народног покрета 1848/49, када су идеје о правима и будућем развоју српског народа у Монархији, заокружене и политички и институционално, стварањем „Српске Војводовине”. Српски народ није стекао Војводину какву је захтевао на Мајској скупштини 1848, а која је подразумевала уважавање српског народа као политички независног под аустријским домом и општом угарском круном. Ипак, историјски догађаји који су следили, показују да је незаустављива била идеја националне слободе међу пречанским Србима, њиховим политичким првацима и црквеним великодостојницима.

У српској историографији, академик Славко Гавриловић, до данас је остао један од најбољих српских историчара,

уз, између осталих, браћу Руварац, Миту Костића, Душана Ј. Поповића и Димитрија Кириловића. Његови научни увиди ослањају се на грађу, археографску обраду и архонтолошки приступ оригиналним изворима, у вишедеценијском упорном истраживачком раду у архивима у Београду, Бечу, Будимпешти, Загребу, Трсту, Сремским Карловцима и Новом Саду.

Захваљујући његовом плодном научном раду, снажно, јасно и са високом акрибијом, осветљени су и разјашњени периоди или значајни делови наше богате, сложене, тешке и динамичне прошлости. Данас је историјска истина о прошлости српског народа, која почива на веродостојним историјским изворима и оригиналној архивској грађи која је настајала на страним језицима и писмима, насушна потреба. Један од најпоузданијих стубова у одбрани истине која је сачувана у грађи, а коју је проучавао са широким знањем, стрпљењем и посвећеношћу, јесте историчар и научни истраживач – академик Славко Гавриловић. Зато му се ми враћамо објављујући изнова ову његову научну студију монографског карактера, коју би требало да има свака кућа у Војводини. Истовремено, то је и делимично враћање дуга за његов целокупни научни и педагошки рад, од стране његових студената и поштовалаца.

Сремски Карловци,
на Велику Госпојину, 2021.

Др Жарко Димић

ИМЕНСКИ РЕГИСТАР

- Агић, поручник сремских граничара, 130.
- Алавања Марко, пуковник Петроварадинске регименте, 95.
- Алексић пл. од Мајне, кандидат за српског војводу, 72.
- Амијенски Петар, вођа крсташа, 171.
- Андич* (Andics) Е., 36.
- Атанацковић Богобој, студент, касније српски књижевник, 60, 65.
- Аустријанци, народ, 126.
- Ачади* И(гнац), 36.
- Балтић Мојсије, српски интелектуалац у Хрватској, 27.
- Бан Матија, политичар, емисар српске владе у Војводини, 53, 58.
- Банађани, становници, 130.
- Барајић Јефта, српски војни командант у Банату, 129.
- Бађањи Лајош, председник мађарске владе, 35, 38, 54.
- Бах Александар, аустријски министар унутрашњих дела, 157, 159.
- Безендорфер* (Bösendorfer) Ј(осип), 171.
- Бем (Јозеф), пољско-мађарски генерал, 137, 149.
- Бенко Јован, месар и вођа вуковарских грађана, 47.
- Бергер, генерал, командант у Араду, 128.
- Бехтолд, генерал царско-мађарске војске, 109, 112.
- Бига Петар, мајор, командант у Шајкашкој и Карловцима, 112, 116, 123, 134.
- Бистржоновски, пољски емисар, 131.
- Благојевић Имре, генерал, командант у Петроварадину, 128, 131.
- Бломберг, царски пуковник на банатском ратишту, 109, 114.
- Бобалић Петар, пуковник српске војске, 114, 123, 130.
- Бојданов* Васа, 75, 81, 99, 118, 126, 127, 133, 159, 166, 168.
- Богдановић Константин, правник, историчар, члан Главног одбора, уредник „Вестника”, 124, 127, 155, 168.
- Бојић Лазар, народњак у Осеку, 162.
- Боројевић Никола, српски песник у Хрватској, 29.

- Боснић Теодор, народни капетан, бранилац Србобрана, 96, 109, 112.
- Бошњаци, становници, 41, 165.
- Бугари, народ, 41.
- Будисављевић, царски генерал у Хрватској, 161.
- Буњевци, племе, 82.
- Вашвари, мађарски песник, учесник у националном покрету, 37.
- Везенберг, министар спољних послова Аустрије, 78, 120.
- Вешелењи Никола, учесник у мађарском националном покрету, 53.
- Видаковић Милован, професор, књижевник, 14.
- Виндишгрец, маршал, главнокомандујући царске војске, 78, 118, 129, 133, 136, 142, 144, 146, 147, 148.
- Влашкалић Мија, члан националне студентске омладине, 60.
- Вноровски, пољски официр у српској војсци, 112.
- Војвођани, становници, 171.
- Волнхофер, царско-мађарски генерал у Бачкој, 112.
- Врањицани Антун, члан вођства илирског покрета у Хрватској, 43, 45.
- Вујановски Стефан, директор српских националних школа, 14.
- Вујић Јоаким, зачетник позоришта код Срба, 20.
- Вук в. Караџић, 12, 171.
- Вукајловић, граничар, члан Хрватског сабора, 167.
- Вуковић Димитрије, правник, вођа Срба у Осеку, 32, 162, 164, 167, 170.
- Вуковић Сава, тамишки поджупан, комесар мађарске владе, 79, 86, 109.
- Гавриловић С(лавко), 12, 21, 22, 25, 32, 47, 52, 61, 62, 81, 82, 95, 97, 98, 108, 126, 129, 136, 145, 146, 148, 150, 154, 157, 159, 161, 172, 173.
- Гај Људевит, вођа илирског покрета у Хрватској, 27, 29, 40, 43, 45, 46, 58, 103, 159, 174.
- Гарашанин Илија, министар унутарњих дела Кнежевине Србије, 53, 58, 59, 103, 104, 114, 121, 128, 134, 142, 143, 152.
- Георгијевић Мојсије, правник, вођа Срба у Осеку, члан Хрватског сабора, 29, 146, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173.

- Георгијевић Павле, трговац из Вуковара, члан Главног одбора, 171.
- Георгијевић Стефан, трговац, председник Окружног одбора у Митровици, 81.
- Давидовац Дамјан, народни капетан у Бачкој, 112.
- Давидовац Исак, официр српске народне војске, 112.
- Давидовић Димитрије, издавач српских новина у Бечу, 12.
- Дамјанић Јован, мађарски генерал српске народности, 129, 130.
- Даничић Ђура, лингвиста, 18, 45, 48.
- Деак (Ференц), министар мађарске владе, 35.
- Добановачки Јован, капетан српске војске у Бачкој, 113.
- Дракулић Јован, српски командант Перлеза, народни пуковник, 111, 115.
- Душан („Душаново царство”), 27, 44, 74.
- Ђаконовић (Лога), професор учитељске школе у Араду, писац, 25.
- Ђорђевић Јован, вођа српске омладине у Пешти, писац, 37.
- Ђурић, капетан србијанских добровољаца, 114.
- Ђурковић Ђорђе, члан Главног одбора, Србин из Осека, 171.
- Ђурковић Евгеније, инспектор српских школа у Угарској, 37.
- Елц, гроф, спахија вуковарски, 128.
- Естерхази, принц, мађарски представник при царском двору, 76.
- Естерхази, гроф, мајор царско-мађарске војске, 109, 114.
- Етвеш Ј(ожеф), министар мађарске владе, 35, 79, 80.
- Живановић Јаков, члан Главног одбора, 96, 124.
- Живковић, царски генерал, 72.
- Живковић Јован, члан национално-револуционарне омладине, 60.
- Житвај Јожеф, поджупан Сремске жупаније у Вуковару, вођа мађарона у Срему, 46, 47, 97, 128.
- Зако Стеван, поседник у Бачкој, мађарофил, 69.
- Занфир Атанасије, срески судија у Срему, народњак, 48.

Захаријевић Илија, члан национално-револуционарне омладине, 71.

Здравковић С(ветозар), 54.

Земунци, становници, 59, 102.

Зорић, члан Хрватског сабора из реда граничара, 168.

Зрнић Л(азар), 28.

Иињаићовић Ј(аков), књижевник и учесник у Српском покрету, 20, 37, 39, 41, 42, 74, 75, 171.

Илић Севастијан, архимандрит, члан Хрватског сабора, 170.

Исаковић, сенатор кикиндски, жртва побуне, 67.

Јакишић Г(ргур), 59, 103, 114, 116, 119, 120, 123, 128, 142, 143.

Јанковић, штампар и књижар новосадски, 15.

Јанкулов Б(орислав), 137.

Јевреји, народ, 69.

Јелачић Јосип, хрватски бан, 47, 58, 75, 92, 96, 97, 100, 102, 118, 119, 120, 121, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 146, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 164, 168, 169, 170, 172, 176, 177, 178.

Јован, надвојвода, посредник

у хрватско-мађарским преговорима, 167.

Јовановић, члан Хрватског сабора, 167.

Јовановић Зарија – Чича, граничарски капетан, јунак на бојиштима у Бачкој, 89, 112, 113, 123.

Јовановић Михајло, српски командант из Срема, 129, 130, 131.

Јовановић Петар, професор новосадски, уредник „Бачке виле”, 29.

Јовановић Петар, народни капетан у Бачкој, 113.

Јовић Стеван, генерал, кандидат за војводу, командант тврђаве у Осеку, 69, 70, 72, 89, 128, 162.

Јокаи (Мор), песник, мађарски револуционар, 37.

Јокић Тома, командант србијанских добровољаца, 128.

Јорџа (Iorga) Никола, 86.

Јосиф II, цар аустријски, 9, 10.

Југословени, 29, 45.

Кавић, браћа, српски трговци у Хрватској, 31.

Кавић Васа, српски народњак из Петриње, 161, 171.

Кайер С(игфрид), 54.

Кайер С. – *Здравковић* С., 54, 55, 76, 86, 90, 94, 100, 102,

- 109, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 126, 127, 129, 133, 136, 137, 144, 145, 146, 150.
- Карађорђе, вожд српског народа, 42.
- Карађорђевић Александар, кнез Србије, 102, 124.
- Карацић Ст. Вук, 12, 17, 23, 171.
- Каулиције (Дамјан), штампар и књижар новосадски, 15.
- Кенгелац Лука, грађанин кикиндски, 66.
- Кикинђани, становници, 67, 68.
- Кишовић М(ираш), 19, 43, 44, 75.
- Киш Ерне, пуковник мађарске војске у Банату, 68, 111, 115, 116, 136, 137.
- Клајић Арон, капетан Потиског диштрикта, 69.
- Книћанин-Петровић Стеван, српски војвода, командант добровољаца, 58, 102, 104, 110, 114, 115, 116, 125, 130, 134, 136, 137, 142, 149, 152, 177.
- Којић Наум, мајор српске народне војске поражен код Вршца, 109.
- Колар Јан, словачки препородитељ, 27.
- Контић Ђорђе, правник, народњак у Срему, 48.
- Косанић Адам, капетан банатских граничара, јунак Панчевачке битке, 136, 137.
- Костић Александар, правник, члан Новосадске депутације, потпредседник Главног одбора, 53, 64, 80, 175.
- Костић Викентије, трговац панчевачки, председник Окружног одбора, 49, 50, 81.
- Костић Јосиф, српски трговац у Карловцу, 31.
- Косић П. М(илан), 19.
- Кошут Лајош, мађарски политичар, министар, гувернатор, 25, 35, 36, 44, 53, 54, 55, 56, 60, 64, 101, 102, 131, 174, 175.
- Крагујевић Стеван, епископ пакрачки, члан Хрватског сабора, 165, 167.
- Кресић В(асилије), 111, 115, 116.
- Крестић Никола, Србин из Загреба, учесник на Мајској скупштини, 171.
- Кукуљевић Иван, хрватски политичар и историчар, 43, 45, 99, 164.
- Кулмер Фрањо, хрватски политичар – конзервативни народњак, 43, 118, 156, 158.
- Кумановић Александар-Шандор, вођа Срба у Вршцу,

- жртва Немаца у том граду, 109.
- Кунић, браћа, српски трговци у Карловцу, 31.
- Курцбек (Јозеф), бечки ћирилски штампар, 12.
- Кушевић Светозар, правник, вођа Срба у Слав. Пожеги, 32, 161, 164, 167.
- Латур, гроф, министар војске, 120.
- Лебл Арпад, 68.
- Лончаревић Димитрије, прота пакрачки, члан Хрватског сабора, 166.
- Магарашевић Георгије, професор новосадски, покретач Летописа Матице српске, 14, 16, 17.
- Мађари, народ, 25, 36, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 53, 55, 57, 58, 63, 74, 75, 77, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 93, 95, 97, 102, 103, 108, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 126, 128, 130, 131, 132, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 152, 155, 161, 162, 166, 167, 171, 175, 176, 178.
- Мајерхофер Фердинанд, аустријски конзул у Београду, царски генерал у Војводини, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 130, 134, 135, 136, 142, 147, 148, 152, 154, 155, 156, 159, 173, 178.
- Малејшин М(арко), 21, 25.
- Малин, браћа, трговци у Загребу, 31.
- Мамузић И(лија), 30.
- Мамула, граничарски пуковник, кандидат за српског војводу, 72, 161.
- Мара, вођа француске револуције, 171.
- Маргетић, сенатор кикиндски, 67.
- Марија Терезија, царица аустријска, 9.
- Марковић Лазар, вођа српске омладине у Пешти, 37.
- Матић Јосиф, градоначелник карловачки, 52.
- Матић Петар, граничарски официр, члан Хрватског сабора, 164, 166, 168.
- Маширевић Самуило, архимандрит бездински, 68.
- Медаковић Данило, уредник листа *Найредак*, 155.
- Месарош Лазар, мађарски министар војске, 92, 112, 116.
- Метерних (Клемент), аустријски канцелар, 9, 35.
- Милекер С(рећко), 49, 66, 109, 143.
- Милекић, капетан у Митровици, 128.
- Миленковић Димитрије, ка-

- петан србијанских добровољаца, 114.
- Милетић Светозар, правник, политичар, вођа Срба у Војводини, 28, 45, 60, 63.
- Милеуснић, српски трговци у Сењу, 31.
- Милисавец Ж(иван), 18.
- Миловук Јосиф, трговац пештански, један од оснивача Матице српске, 16.
- Милутиновић-Сарајлија Сима, српски књижевник, 29.
- Михајловић Јанча, капетан србијанских добровољаца, 115.
- Михајловић Јевстатије, грађанин великобечкеречки, лингвиста, 29.
- Михајловић Јустин, трговац вуковарски, књижевник, либерал, 24, 29, 46, 48.
- Михуц, професор у Араду, 25.
- Mog (Mód) A*(ладар), 36.
- Мокринђани, становници, 68.
- Моловић Адам, прота, члан Главног одбора, писац, 96.
- Мраовић Васа, српски трговац у Загребу, 31.
- Мургу Јефтимије, вођ банатских Румуна, 86.
- Мусулин Михајло, српски трговац у Карловцу, 31.
- Мушицки Георгије, историчар, 29.
- Натошевић Ђорђе, педагог, педагошки писац, 45.
- Немци, народ, 49, 50, 82, 93, 98, 113, 114, 115, 137, 142, 143, 147, 161, 166.
- Несторовић Урош, главни инспектор српских школа у Угарској, 11.
- Нешић Мојсије, српски народњак у Осеку, 162.
- Николић, представник војвођанских Срба у Хрватском сабору, 167.
- Николић Василије, Србин из Загреба, 31.
- Николић Исидор, правник, политичар, 37, 40.
- Николић Павле, сремски прота, 62.
- Николић Сергије, професор лицеја у Београду, 59.
- Новаковић Стефан, власник ћирилске штампарије, издавач српских новина у Бечу, 12.
- Новић Ђорђе, правник, народњак из Вуковара, 48.
- Новић Јоксим, књижевник, командант српског одреда у Срему, 105, 108.
- Новосађани, становници, 55.
- Нужан Алберт, гроф, Јелачићев изасланик у Војводини, 111.

- Њари, вођ мађарске револуционарне омладине у Пешти, 39, 40.
- Обрадовић Јован, градски капетан у Карловцу, члан Хрватског и Угарског сабора, 32, 164, 166, 167.
- Обреновић, кнезови, 104, 127.
- Обреновић Милош, српски кнез у егзилу, 103.
- Обреновић Михајло, српски кнез у егзилу, 103, 124.
- Орељ Димитрије, граничарски поручник, члан Главног одбора и Хрватског сабора, 164, 169.
- Осеђани, становници, 162.
- Осман, турски султан, 42.
- Павловић Д(рагољуб), 43, 44, 74, 104, 119, 120, 126, 127, 132, 143, 144, 146, 148, 152, 155, 156, 157.
- Павловић С. Иван, 113, 137, 145, 150, 152.
- Павловић Теодор, уредник Летописа, издавач српских новина и часописа у Пешти, 17, 21, 29, 36, 38, 39, 40, 42, 44, 55, 57, 69, 70, 75.
- Пантелић Георгије, лекар, јавни радник, 29.
- Пантелић Јован, директор српских школа у Панчеву, секретар Окружног одбора, 81.
- Пачић Јован, професор, књижевник, 14.
- Пеичић Константин, лекар, председник Панчевачког окружног одбора, 81, 98.
- Перцел Мавро, генерал мађарске војске, 148, 149, 150, 151, 152.
- Петефи Шандор, песник, вођа мађарске левице, 37.
- Петровић Георгије, српски интелектуалац, 29.
- Пейровић К(оста), 9.
- Петровић Милутин, командант србијанских добровољаца, 131.
- Петровић Павле, вуковарски посланик у Хрватском сабору, 48, 167.
- Петровић Станојло, командант србијанских добровољаца, 103.
- Петровић-Блазнавац Миливоје, мајор србијанских добровољаца, 45, 149, 150.
- Пире, генерал, командант Банатске војне границе, 88, 92, 119.
- Плавшић Јосиф, капетан у Градишкој, врли патриота, 161.
- Пољаци, народ, 152.
- Поповић Анастас, српски трговац у Загребу, оснивач

- Прве хрватске штедионице, 31, 161.
- Појовић* Д(ака), 52, 53, 54, 55, 64, 65, 74, 100, 153.
- Појовић* Ј. Душан, 23, 55, 65, 71, 78.
- Поповић* Милош, уредник листа *Скоройеча*, 29.
- Поповић* Никола, српски трговац у Загребу, 31.
- Поповић* Стеван, епископ вршачки, 109.
- Појовић-Пейковић* Р(адмила), 116.
- Поповић* Ст(ерија) Јован, књижевник, 35.
- Прица* Максим, правник, публициста у Хрватској, 31, 160, 168.
- Прњаворац*, народни капетан у Бачкој, 112.
- Пуљо* Маркидес, издавач првих српских новина у Бечу, 12.
- Пуффер* (Puffer) Јозеф, мајор Петроварадинске регименте, писац књиге о збивањима 1848/49. године, 95, 96, 150.
- Равлић* Ј(акша), 30.
- Радак* Ђорђе, правник, покретач буне у Кикинди, 45, 60, 66, 67, 71.
- Радаковић* Васиљ, српски трговац у Карловцу, 31.
- Рагенић* А(ндрија), 132.
- Радечки* Јозеф, маршал, командант царске војске у Ломбардији, 77, 78, 118.
- Радичевић* Бранко, српски песник, 17.
- Радојчић* Милош, лекар, јавни радник, 29.
- Радонић*, командант српске војске у Србобрану, 112.
- Рагонић* Јован, 76, 133, 144, 156, 157.
- Радосављевић* Аврам, капетан у Митровици, 128.
- Радосављевић* Теодор, капетан, народни мајор, командант и комесар у Срему, 123, 154.
- Рајачић* Аврам, капетан у Срему, 128.
- Рајачић* Јосиф, епископ вршачки, митрополит карловачки и патријарх српски, 21, 23, 43, 44, 58, 59, 61, 65, 68, 71, 72, 75, 77, 79, 80, 84, 86, 92, 111, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 144, 147, 148, 149, 154, 155, 156, 157, 172, 173, 176, 178.
- Рајков* М(иливој), 45.
- Рајковић* Ђ(орђе), 12.
- Ракић* Л(азар), 49, 63, 66, 143.
- Растић* Данило, пуковник, командант Петроварадинске регименте, 95, 96.

- Раци (Срби), народ, 101.
 Рогулић Божидар, правник, 45.
 Рогулић Димитрије-Мита, племић иришки, вођа мађарона у Срему, 46, 47, 97.
 Рот Карл, царски генерал у Панчеву а затим у Винковцима, 50.
Руварац Д(имитрије), 11.
 Рукавина Ђуро, Србин, царски генерал у Темишвару, 128, 144.
 Румуни (Власи), народ, 26, 27, 83, 84, 85, 86, 93, 111, 112, 113, 136, 144, 159, 174.
 Руси, народ, 42.

Савковић Ј(ован), 119, 120, 132, 146, 147, 155, 156.
 Св. Стефан, мађарски краљ, 172.
 Семере Берталан, министар мађарске владе, 40, 78, 79, 86, 93, 101.
 Сенткираљи Мор, комесар мађарске владе у Бачкој, 101.
 Сечењи Стефан, мађарски либерални политичар и писац, 25, 35, 174.
 Симић Стојан, члан државног савета, попечитељ у влади Србије, 103.
Скерлић Ј(ован), 12, 28.
Слијейчевић Ђ(око), 12.

 Словаци, народ, 27, 82, 111, 112, 167.
 Словени, народи, 27, 28, 29, 30, 41, 42, 64, 122, 131, 152, 166.
 Софија, надвојвоткиња, 76, 133.
 Србијанци (Срби), народ, добровољци, 42, 94, 95, 102, 108, 109, 111, 113, 114, 117, 128, 129, 137, 149.
 Сремци, становници, 47, 75, 131.
Сџајић Васа, 9, 15, 19, 63.
 Стаматовић Павле, прота, песник, 29, 64.
 Станимировић Димитрије, комесар српске војске у Банату, 109.
 Станковић Јован, учитељ, секретар Главног одбора у Карловцима, 80, 124, 171.
 Станковић Стеван, митрополит карловачки, 21, 22, 23.
 Станковић Христофор, угледни Србин у Загребу, 161.
 Стејић Јован, лекар, 29.
 Стефан, палатин Угарске, 54, 78.
 Стефановић Лука, командант србијанских добровољаца, 109.
 Стефановић Стефан-Тенка, саветник српске владе, 103, 142.
 Стефановић-Виловски Јован,

- народни мајор, командант у Шајкашкој, 125, 131, 150.
- Стојакловић Ђорђе, правник, публициста, 37, 40, 158.
- Стојачковић Александар, професор, историчар, 158, 165.
- Стојчевић Јован, народњак-јелачићевац, комесар у Сремској жупанији, 48, 157, 165.
- Стратимировић Ђорђе, председник Главног одбора, командант српске војске у Војводини, 52, 53, 54, 56, 80, 87, 94, 98, 102, 103, 111, 112, 115, 116, 119, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 133, 134, 136, 149, 150, 171, 175, 178.
- Стратимировић Радивој, један од вођа новосадских Срба, 52.
- Стратимировић Стеван, митрополит карловачки, 9, 10, 21, 22, 26.
- Субојић Јован, књижевник, уредник Летописа, учесник у народном покрету, 17, 29, 37, 39, 40, 78.
- Субојић С(ветолик), 114, 115, 143.
- Сурдучки Стеван, народни мајор у Шајкашкој, 110, 123.
- Сућу (Suciū) Д., 86.
- Тајчевић Марко, српски народњак у Осеку, 162.
- Текелија Сава, племић, политичар, мецена, 16, 17, 29.
- Тим (Thim) Ј(ожеф), 102, 142.
- Тиrol Димитрије, српски књижевник, 29.
- Тодоровић Кузман, генерал, командант српске војске, 72, 130, 136, 137, 142, 148, 149, 150.
- Томангл М(иховил), 20, 50, 76, 78, 82, 99, 112, 115, 131.
- Тош И. З(олтан), 36.
- Треберсбург, генерал, командант у Славонији, 162.
- Трифунац Павле, грађанин пештански, 40, 57.
- Турци, народ, 41, 42.
- Белай Лазар, 51, 81, 94.
- Унгерхофер, царски генерал у Земуну, 51.
- Утјешеновић-Острожински Огњеслав, српски песник и публициста, 160, 161.
- Фердинанд, цар аустријски, 76, 133.
- Фетер Антал, мађарски генерал, 116, 129.
- Форишковић А(лександар), 78.
- Франц Карло, надвојвода, 76.
- Фрања Јосиф, цар аустријски, 76, 133.
- Фрања I, аустријски цар, 9.

Фрушић Димитрије, издавач
српских новина, 12.

Хајдук-Вељко, војвода из I
устанка, 131.

Хацић Лазар, градоначелник у
Бечкерек, мађарон, 48, 65.

Хацић-Светић Јован, прав-
ник, сенатор новосадски,
председник Матице српске,
14, 16, 17, 18, 43, 44, 74.

Херцеговци, становници, 165.

Хорваџи Ј(осип), 30.

Храбовски Јожеф, генерал, ко-
мандант у Петроварадину
на страни мађарске владе,
51, 52, 64, 78, 87, 89, 90, 91,
92, 93, 94, 96, 119.

Хрвати, народ, 27, 28, 29, 30,
31, 32, 43, 45, 53, 57, 58, 59,
74, 75, 118, 120, 126, 127, 132,
157, 158, 161, 164, 165, 167,
168, 169, 174, 176.

Цигани, народ, 51.

Цикинђал, професор у Араду,
књижевник, 25.

Црногорац Вуле, бранилац
Карловаца, 94.

Црногорци, народ, 42.

Чарнојевић Петар, гроф, ве-
лики жупан, комесар ма-
ђарске владе, 70, 71, 72, 79,
89, 92, 100.

Чорић, мајор, командант код
Осека, 128.

Чунчић, сенатор кикиндски,
жртва побуне, 67.

Чуха, мајор, гушилац бечејске
побуне, 70.

Шафарик Павле, слависта,
професор у Новом Саду, 14.

Швабе (Немци), народ, 122.

Шварценберг, кнез, председ-
ник аустријске владе, 134.

Шидак Ј(арослав), 170.

Шокци, католици у Славони-
ји, Срему и Бачкој, 82.

Шпирта Петар, трговац, пред-
седник Окружног одбора у
Земуну, 81.

Штур Људевит, словачки пре-
породитељ и писац, 27.

Шумаревић С(ветислав), 12.

Шупљикац Јован, члан српске
депутације у Бечу, 127.

Шупљикац Стеван, царски
пуковник, српски војвода
и командант, 72, 77, 92, 117,
120, 126, 127, 129, 130, 131,
133, 136, 171, 177.

ГЕОГРАФСКИ РЕГИСТАР

- Ада, село у Бачкој, 111.
- Алибунар, село у Банату, 108, 109, 130.
- Арад, град и тврђава, 20, 25, 70, 128, 129, 148.
- Арадац, село у Банату, 116,
- Аустрија (Хабзбуршка монархија, Монархија), 30, 35, 36, 43, 44, 45, 90, 116, 117, 125, 126, 132, 134, 143, 144, 146, 152, 155, 156, 167, 174, 175, 177.
- Баја, варош, 60.
- Балкан, полуострво, 41, 42.
- Банат, 25, 26, 43, 45, 46, 59, 70, 74, 81, 83, 85, 86, 87, 91, 92, 98, 100, 103, 105, 108, 109, 111, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 129, 130, 131, 135, 136, 137, 143, 144, 148, 149, 150, 151, 152, 159, 175, 177, 178.
- Банатска војна граница, 63, 88.
- Банатски Карловац, село, 130.
- Баноштор, село у Срему, 105.
- Барања, 74, 175.
- Бачка, 43, 46, 59, 64, 68, 74, 81, 86, 91, 94, 97, 101, 105, 108, 109, 112, 113, 115, 116, 117, 128, 129, 131, 136, 143, 148, 149, 152, 159, 175, 177, 178.
- Башайд, село у Банату, 68.
- Бела Црква, варош у Банату, 108, 113, 114, 115, 120, 143, 152.
- Београд, 42, 57, 78, 102, 118, 119, 143, 153, 161, 175.
- Берлин, 59.
- Беч, 12, 14, 35, 41, 43, 45, 46, 49, 78, 93, 116, 120, 127, 133, 134, 156, 157, 158, 159, 162, 166, 168, 172, 173, 178.
- Бечеј, Нови Бечеј (Банат), 19, 60, 129, 143.
- Бечеј, Стари Бечеј (Бачка), 65, 69, 71, 110, 137, 149, 150.
- Блаж, град у Ердељу, 85.
- Босна, 42, 92.
- Брод, славонски, 128.
- Бродска регимента, 128.
- Бугарска, 42.
- Будим, 12, 13, 36, 44, 175.
- Будисава, шума, 151.
- Буковац, село у Срему, 105, 129.
- Велика Кикинда, Кикинда, варош, 19, 20, 45, 66, 67, 68, 71, 89, 129, 137, 143, 149.
- Велики Бечкерек, 20, 48, 65, 108, 111, 115, 125, 129, 137, 143, 150, 172.

- Велики Варадин, град, 10.
 Великокикиндски диштрикт,
 60, 65, 66, 68, 69, 74, 111, 175.
 Вилово, село у Бачкој, 150.
 Винковци, варош, 96, 171.
 Вировитичка жупанија, 32,
 161, 162.
 Влајковац, село у Банату, 109.
 Војводина, Српска Војводина,
 12, 38, 57, 59, 62, 66, 74, 77,
 79, 80, 81, 82, 86, 91, 95, 96,
 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104,
 117, 119, 127, 128, 133, 134,
 135, 136, 143, 145, 146, 147,
 149, 155, 156, 157, 158, 159,
 160, 161, 163, 164, 165, 166,
 167, 170, 171, 172, 173, 174,
 175, 176, 177, 178.
 Војводство Србија и Тамишки
 Банат, 159.
 Војна граница, 11, 38, 48, 52,
 53, 54, 62, 63, 75, 87, 93, 118,
 120, 123, 144, 145, 159, 168,
 170.
 Врањево, село у Банату, 68.
 Врачевгај, село у Банату, 108,
 114.
 Врбас, варош у Бачкој, 108,
 112, 137, 149.
 Вршац, варош, 20, 25, 49, 65,
 66, 86, 108, 109, 114, 117, 137,
 143, 150.
 Вуковар, варош, 12, 16, 29, 46,
 47, 61, 75, 81, 97, 105, 128.
 Глогоњ, село у Банату, 111.
 Градишка, варош у Славонији,
 161.
 Градишка регимента, 161.
 Грац, град, 27.
 Далмација, 10, 45, 53, 74, 164.
 Даљ, варошица, 61, 97, 105,
 128, 162.
 Дебељача, село у Банату, 111,
 112.
 Делиблато, село у Банату, 108.
 Драва, река, 90.
 Дунав, река, 12, 43, 58, 105,
 128.
 Ђала, село у Банату, 149.
 Европа, 46, 131, 169.
 Елемир, село у Банату, 116.
 Ердељ (Трансилванија), 85, 86,
 92, 137, 145, 149.
 Ечка, село у Банату, 111, 115.
 Жабаљ, село у Бачкој, 129.
 Загреб, 30, 31, 32, 45, 47, 58, 75,
 96, 98, 116, 123, 161, 163, 171,
 175, 176.
 Земун, 12, 49, 50, 51, 52, 58, 59,
 81, 89, 92, 94, 98, 102, 119,
 134, 135, 136, 154, 156.

Илок, варош, 97, 105.
Илочки срез, 159.
Инсбрук, 75, 77, 78, 80, 123,
135, 161, 176.
Ириг, варош, 18, 46, 47, 154.
Италија, 42, 63, 95, 118, 121,
122, 168.

Јабука, село у Банату, 111, 112.
Јадран, море, 14, 166.
Јарак, село у Бачкој, 108, 113.
Јарковац, село у Банату, 108,
130.
Јужна Угарска, 53.

Каменица, сремска, 105, 129.
Каполна, место битке у Ма-
ђарској, 148.
Караш, село у Банату, 130.
Карловац, град, тврђава, 14, 32.
Карлово, село у Банату, 67.
Карловци, сремски, 9, 10, 19,
43, 48, 52, 58, 65, 71, 72, 74,
80, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95,
96, 97, 98, 100, 103, 105, 123,
124, 125, 127, 128, 134, 135,
153, 161, 170, 175, 177.
Каћ, село у Бачкој, 151.
Кикинда в. *Велика Кикинда*
Кикиндски диштрикт, 38, 74,
175.
Ковачица, село у Банату, 111.
Крагујевац, варош, 102, 104.
Кришана, област око Арада,
26, 83, 85.

Кула, село у Бачкој, 137.
Кумани, село у Банату, 68.
Кусић, село у Банату, 114.

Ломбардија, 118.
Лугош, варош у Банату, 86.

Мађарска, 12, 30, 36, 40, 42, 44,
46, 79, 85, 92, 97, 105, 116,
117, 120, 126, 131, 133, 161,
162, 164, 166, 167, 176, 177.

Мајдан, војни логор на Фру-
шкој гори, 105.

Меленци, село у Банату, 68.
Митровица, сремска, варош,
52, 62, 80, 87, 95, 96, 123, 154.

Мокрин, село у Банату, 67.

Мол, село у Бачкој, 69, 111.

Мориш, река, 113, 137.

Мошорин, село у Бачкој, 150.

Надаљ, село у Бачкој, 63, 149.
Немачка, 42.

Нерадин, село у Срему, 62.

Нови Бечеј, варош у Банату,
19, 60, 129, 143.

Нови Кер, село у Бачкој, 108.

Нови Сад, 9, 12, 14, 18, 20, 30,
47, 53, 58, 60, 63, 64, 65, 69,
70, 71, 75, 88, 89, 92, 100, 108,
142, 153, 159, 173.

Нови Футог, село у Бачкој, 108.

- Огулинска регимента, 72, 166.
Осек (Осијек), 13, 29, 32, 61, 81, 97, 128, 161, 162, 163, 167, 170, 171, 172.
- Падина, село у Банату, 111.
Паланка, бачка, село, 105.
Панчево, варош, 13, 19, 20, 49, 50, 81, 87, 93, 98, 108, 115, 129, 131, 136, 137, 152, 154.
Париз, 59.
Перлез, село у Банату, 108, 111, 114, 115, 152.
Петриња, варош у Банији, 31, 171.
Петроварадин, варош, тврђава, 51, 52, 62, 89, 105, 113, 118, 129, 142, 148, 149, 153.
Петроварадинска регимента, 105, 168.
Петрово село у Бачкој, 70.
Пешта, 12, 13, 14, 16, 21, 27, 28, 30, 36, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 59, 85, 113, 116, 126, 128, 136, 168, 173, 175.
Подунавље, 99, 117, 163, 173.
Пожега, славонска, 31, 32, 161.
Пожун (Братислава), 13, 27, 28, 32, 36, 43, 45, 46, 53, 59, 63.
Потисје, 70.
Потиски диштрикт (Бечејски диштрикт), 38, 68, 74, 175.
Праг, 74, 78, 79, 160.
Провинцијал, област изван
- Војне границе, 38, 62, 63, 87, 93.
- Римски шанчеви у Бачкој, 89, 93, 94, 100, 108, 148, 150.
Роверето, место у Ломбардији, 77.
Рума, варош у Срему, 47, 48, 154.
Румски срез, 159.
Русија, 10, 42, 45, 57.
- Сава, река, 43, 52, 58, 69, 90, 95, 161.
Св. Михајло (Локве), село у Банату, 111.
Сегедин, град, 27, 86, 108, 113, 137.
Сента, варош у Бачкој, 108, 149.
Сентандреја, варош, 9.
Сентиван, село у Бачкој, 149.
Сентомаш, поприште најжешћих борби Срба и Мађара, в. *Србодран!*
Сењ, град на Приморју, 31.
Сириг, село у Бачкој, 112, 113, 129, 149.
Сисак, град на Сави, 31.
Славонија, 12, 31, 45, 74, 95, 98, 160, 161, 162, 163, 164, 170, 171, 173, 174, 178.
Сланкамен, село у Срему, 105.
Солнок, варош у Мађарској, 148.

- Сомбор, град, 9, 19, 20, 60, 70, 108, 112, 137, 148, 149.
- Сотин, село у Срему, 105.
- Србија, Кнежевина Србија, 14, 27, 30, 41, 42, 45, 51, 58, 59, 62, 64, 72, 74, 76, 78, 79, 86, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 101, 103, 104, 105, 108, 109, 114, 118, 119, 123, 124, 131, 143, 149, 152, 155, 159, 177, 178.
- Србобран (Сентомаш), варошица у Бачкој, позорница најжешћих битака, 94, 96, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 129, 148, 149.
- Срем, 30, 43, 46, 47, 48, 59, 60, 64, 74, 75, 81, 82, 87, 89, 91, 93, 96, 98, 102, 103, 108, 118, 119, 128, 135, 149, 152, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 164, 165, 169, 171, 175, 176, 178.
- Сремска војна граница, 62, 74, 96.
- Сремска жупанија, 47, 51, 60, 75, 97, 105, 157.
- Сремско Подунавље, 97.
- Српска Војводина в. *Војводина!*
- Српски Крстур, село у Банату, 149.
- Стари Кер, село у Бачкој, 108, 115.
- Стража, село у Банату, 108, 130.
- Суботица, град, 60, 108, 137.
- Тамишка жупанија, 79, 159.
- Тараш, село у Банату, 68.
- Темерин, варошица у Бачкој, 108, 113, 115.
- Темишвар, град и тврђава у Банату, 25, 50, 68, 70, 71, 80, 85, 86, 109, 118, 128, 129, 136, 137, 143, 148, 159.
- Тиса, река, 137, 148, 152.
- Тител, варошица у Бачкој, 51, 89, 94, 115, 125, 149, 151.
- Тителска висораван (плато), 149, 152, 178.
- Товарник, село у западном Срему, 97.
- Томашевац, село, војни логор у Банату, 108, 115, 130, 131, 152.
- Торонталска жупанија, 159.
- Троједна Краљевина, Троједница, 30, 31, 32, 47, 48, 62, 74, 98, 156, 157, 158, 159, 160, 164, 165, 166, 172, 175, 176.
- Трпиња, село у Срему, 16.
- Турија, село у Бачкој, 110, 112, 113, 129, 148, 149.
- Туропоље, у Хрватској, 95.
- Турска, 42, 57.
- Угарска, 13, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 32, 36, 37, 42, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 57, 59, 61, 64, 85, 90, 101, 118, 119, 145, 147, 167, 170, 172, 173, 174, 175, 177.

Уздин, село у Банату, 111, 152.

Фелдвар, село у Бачкој, 108,
110, 111, 112, 129.

Француска, 42, 169.

Францфелд (Качарево), село у
Банату, 111.

Фрањин канал, у Бачкој, 94,
108, 112.

Фрушка гора, 61.

Футог, село у Бачкој, 105, 142.

Хрватска, 30, 31, 45, 46, 59, 63,
72, 86, 89, 95, 97, 101, 116,
123, 128, 145, 157, 158, 159,
160, 161, 163, 164, 166, 167,
168, 169, 170, 171, 173, 174,
178.

Хунија (Мађарска), 39.

Црепаја, село у Банату, 63.

Црна Гора, 42.

Црно море, 166.

Черевић, село у Срему, 105.

Чешка, 118.

Чуруг, село у Бачкој, 63, 110.

Шајкашка, округ у Бачкој, 60,
63, 64, 70, 81, 89, 94, 108, 110,
112, 115, 116, 119, 123, 148,
149, 151, 153, 175.

Шајкашки батаљон, 63, 74, 91,
94.

Шид, варошица у Срему, 47,
48, 105, 154.

Славко Гавриловић
СРБИ У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ
(1792–1849)
Друго издање

Издавачи
Архив Војводине, Нови Сад
ИК Прометеј, Нови Сад

За издаваче
Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине
Зоран Колунџија, директор ИК Прометеј

Корекџура
Ивана Гојковић

Штампа
ЈП Службени гласник, Београд

Тираж
500 примерака

ISBN 978-86-81930-28-1 (Архив Војводине)
ISBN 978-86-515-1845-7 (ИК Прометеј)

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

323.1(=163.41)(436-89)»1792/1849»

ГАВРИЛОВИЋ, Славко, 1924–2008

Срби у Хабзбуршкој монархији : (1792–1849) / Славко Гавриловић ; [аутор поговора Жарко Димић]. - 2. изд. - Нови Сад : Архив Војводине : Прометеј, 2021 (Београд : Службени гласник). - 204 стр. : илустр. ; 21 см. - (Библиотека Посебна издања / Архив Војводине, Нови Сад)

Тираж 500. - Поговор: стр. 179–182. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Регистри.

ISBN 978-86-81930-28-1 (АВ)

ISBN 978-86-515-1845-7 (Прометеј)

а) Срби - Политичке прилике - Хабзбуршка монархија – 1792–1849

COBISS.SR-ID 47677193

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

ПРОМЕТЕЈ

ISBN 978-86-81930-28-1

ISBN 978-86-515-1845-7

